

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΙΤΣΟΥ
Διευθυντοῦ Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας

ΤΟ ΠΑΘΟΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΑΣ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΑΝΑΤΥΠΟΝ ΑΠΟ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ
• ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ •
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 1971

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΙΤΣΟΥ
Διευθυντού Παιδαγωγικής 'Ακαδημίας

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ	
ΚΟΝΙΤΣΑΣ	
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	55864
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	4/9/2014
ΤΑΞΗ. ΑΡΙΘΡ.	

ΤΟ ΠΑΘΟΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΑΣ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΑΝΑΤΥΠΟΝ ΑΠΟ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ
" ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ ,,
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 1971

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΒΟΗΘΕΙΑΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΒΟΗΘΕΙΑΣ
22822
ΠΙΣΤΩΤΗΡΙΟ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΕΙΣΤΡΑΦΕΙ ΣΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΒΟΗΘΕΙΑΣ
ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΒΟΗΘΕΙΑ
1971

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τὴν πρώτη ὥθηση γιὰ τὴν ἔρευνα τοῦ φαινομένου τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας εἶχαμε ἀπὸ μιὰ ἐπίσκεψή μας μὲ τοὺς σπουδαστὰς τῆς Ζωσιμαίας Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας σ' ἓνα δημοτικὸ σχολεῖο τῆς ἀγροτικῆς περιοχῆς τῶν Ἰωαννίνων. Ἐκεῖ, ὁ δάσκαλος τοῦ χωριοῦ, χρόνια ἀρκετά, μοχθοῦσε νὰ καταστήσῃ μὲ τὸ ἐσωσχολικὸ καὶ ἐξωσχολικὸ ἔργο του αὐτοδύναμους κι αὐτάρκεις στὴ ζωὴ τοὺς κατοίκους τοῦ τόπου, νὰ τοὺς συνδέσῃ μεταξὺ τῶν μὲ ἀγνὴ καὶ ὀλόψυχη φιλότιτα καὶ νὰ τοὺς καλλιεργῆσῃ τὴ συνείδηση τῆς βαθύτερης ἀνθρώπινης οὐσίας τῶν. Τὰ χειροπιαστὰ ἀποτελέσματα τῶν παιδαγωγικῶν κι ἐκπολιτιστικῶν προσπαθειῶν του, οἱ ρυτίδες τοῦ μόχθου στὸ πρόσωπό του, ἡ ταπεινὴ του ἔκφραση καὶ ἡ αἰσιόδοξη, ἡ ἥρωική του διάθεση ἀπεδείκνυαν τὴν ἀφοσίωσή του στὸ ἔργο τῆς παιδείας τῶν ἀνθρώπων τοῦ χωριοῦ.

Σ' αὐτὰ τὰ πρῶτα δεδομένα μας ἔχουν προστεθῆ ἀργότερα παρόμοια δεδομένα ἀπὸ τὸ παιδευτικὸ ἔργο δασκάλων καὶ καθηγητῶν στὴν Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία Τριπόλεως, ὅπου ὑπηρετοῦμε, ἐπὶ τρία τώρα χρόνια, μὲ ἐπισημμένη εὐθύνη. Ἐκπαιδευτικοὶ λειτουργοί, πού βρίσκουν τὸ βαθύτερο νόημα τῆς ζωῆς τῶν στὸ διδακτικὸ τους λειτούργημα μέσα στὴ σχολικὴ τάξη, στὴν ἐνασχόλησή τους μὲ τὴν προετοιμασία τῶν παιδευτικῶν μέσων, στὴν ὀργάνωση γονίμων δραστηριοτήτων σχολικῆς ζωῆς, στὸν ἔλεγχο ἐργασιῶν τῶν τροφίμων τους καὶ στοιχείων τῆς μαθητικῆς ἀποδοτικότητος ἐργαζόμενοι, προχωρημένες νυκτερινές ὥρες, στὸ σπίτι τους, λειτουργοί, τῶν ὁποίων ἡ ψυχὴ, σὲ κάθε στιγμή τοῦ εἰκοσιτετραώρου, συνειδητὰ ἢ ἀσυνείδητα, ποθεῖ, σκέπτεται καὶ διεργάζεται κάποιο ἀγαθὸ γιὰ τοὺς μαθητὰς, τοὺς σπουδαστὰς καὶ τὸ σχολεῖο τους, δάσκαλοι καὶ καθηγηταί, πού ἀναζητοῦν ν' ἀνανεώνουν τὴν τέχνη τους καὶ τὰ ὄραματά τους καὶ ταυτίζουν τὴν προκοπὴ τοῦ ιδρύματός των μὲ τὴν προσωπικὴ τους ἀξιοπρέπεια καὶ εὐτυχία, αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι σοῦ ἐγείρουν τὸ διαφέρον νὰ παρακολουθήσῃς καὶ νὰ χαρῆς τὴ θαυμαστὴ ἀφοσίωσή τους στὴν παιδαγωγία.

Οἱ ἄμεσες ἐμπειρίες μας ἐπὶ τοῦ φαινομένου τούτου τῆς ἀφοσιώσεως στὸ ἔργο τῆς παιδείας δὲν ἀπετέλεσαν μόνον μιὰ πολύτιμη διδαχὴ γιὰ τοὺς σπουδαστὰς μας, τοὺς ὁποίους προωρίζαμε γιὰ ἓνα παρόμοιο ἔργο, ἀλλὰ ὑπῆρξαν καὶ γιὰ μᾶς τὰ ἄμεσα δεδομένα καὶ τὰ πρῶτα κεντρίσματα, πού μᾶς ὥθησαν καὶ μᾶς ἐβοήθησαν στὴν ἀνάλυση τοῦ φαινομένου αὐτοῦ, ὅπως παρουσιάζεται σ' ὠρισμένους μεγάλους φορεῖς του.

Τὸ φαινόμενο τῆς ἀφοσιώσεως στὴν παιδεία ἀνήκει στὸν τομέα τῆς ψυχικῆς πραγματικότητος καὶ δὲν ἔχει ἐρμηνευθῆ ὡς φαινόμενο, πού ὑφίσταται, καί, κατὰ συνέπεια, ὅπως μπορεῖ νὰ συναντηθῆ σὲ πολλοὺς φορεῖς του, γιὰ νὰ ἐξαχθοῦν τὰ κύρια γνωρίσματά του.

Ἔχομε, βέβαια, στοχασμοὺς παιδαγωγῶν γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα ἀφοσιώσεως στὴν παιδεία, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν προσωπικὲς συλλήψεις ἢ θεωρητικὸς δογματισμοὺς καὶ παραινήσεις καὶ συνθέτουν μιὰ ἰδεατὴ εἰκόνα τῆς προσωπικότητος τοῦ παιδαγωγοῦ. Ὅλα, ὅμως, αὐτὰ δὲν ἀναφέρονται στὴ συγκεκριμένη ζωὴ καὶ στὴ δράση παιδαγωγῶν, οἱ ὁποῖοι ὑπῆρξαν ἱστορικὰ καὶ

για τους οποίους γίνεται παραδεκτό, κατά γενικό τρόπο, ότι ήσαν άφωσιωμένοι στην παιδεία.

Έχομε, επίσης, μονογραφίες, που αναφέρονται σε μεγάλους παιδαγωγούς, με περιγραφές των σταθμών της βιοτικής των πορείας και ανάλογες αξιολογήσεις του έργου των. Δεν έχομε, όμως, ούτε τη συστηματική διερεύνηση του φαινομένου της άφωσιώσεως στην παιδεία για έναν, έστω, παιδαγωγό, ούτε ακόμη μιὰ ειδική μελέτη, που ν' αναφέρεται στο φαινόμενο αυτό και νὰ περιλαμβάνη ψυχολογικές αναλύσεις, συγκρίσεις δεδομένων από τη ζωή πολλών παιδαγωγών, κοινὰ ψυχολογικά στοιχεία στους φορείς του και ανάλογα συμπεράσματα και χαρακτηρισμούς για τη φύση του.

Κατά την έρευνητική μας εργασία, έχουν αναζητηθῆ, μεταξύ μεγάλων παιδαγωγών, εκείνοι, που θὰ μπορούσαν νὰ χαρακτηρισθῶν ως φορείς αυτού του φαινομένου, και κατόπιν έγινε ἡ συγκριτική μελέτη των δεδομένων του έργου και της ζωῆς των. Έτσι, καταλήξαμε και παρατηρήσαμε συστηματικὰ τὸ φαινόμενο τοῦτο στη ζωή και στο ἔργο του Έλληνα Σωκράτη, του Έλβετου Πεσταλότσι (Pestalozzi) και του Γερμανοῦ Κερσενστάινερ (Kerschensteiner). Μὲ τις σχετικές συγκρίσεις και τὴν ἀποκάλυψη ἰδιαίτερων χαρακτηριστικῶν, βρεθήκαμε μπροστὰ σε δεδομένα, τὰ ὁποῖα μᾶς ὡδήγησαν νὰ χαρακτηρίσωμε τὸ φαινόμενο τῆς άφωσιώσεως στην παιδεία ως πάθος παιδαγωγίας.

Ἡ έρευνα μᾶς ἔφερε στη θεώρηση του παιδευτικοῦ ενεργήματος αὐτῶν των τριῶν παιδαγωγῶν και στη διαπίστωση μιᾶς πρωτοτυπίας του, που συνίσταται στην ἐνέργεια μιᾶς κοινῆς προχωρητικῆς πορείας παιδαγωγοῦ και μαθητῶν, ἡ ὁποῖα τελεῖται με βάση δύο χάρτες, τὸν χάρτη των ἰδανικῶν ὀρίων του τελείου ἀνθρώπου και τὸν χάρτη των δεδομένων ἀπὸ τη φύση τῆς ὄντοτης και τις συνθηκες ζωῆς των παιδαγωγουμένων. Μὲ ειδικὴ διατομή κατόπιν ἔχει ἀποκαλυφθῆ ἡ ἰδιαίτερη ψυχικὴ δομὴ στους τρεῖς φορείς του πάθους τῆς παιδαγωγίας, τὴν ὁποῖα συνθέτουν ἡ ἔντονη διάθεσή τους για τὴν παρουσία τῆς ὑπάρξεώς των, ἡ φιλότητά τους πρὸς τὸν συνάνθρωπο, ἡ σύζευξη τῆς ψυχῆς των με τις ψυχές των μαθητῶν τους και ἡ ἡρωικὴ τους διάθεση.

Ἀπὸ τὰ δεδομένα τῆς μελέτης αὐτῆς ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ πάθος τῆς παιδαγωγίας εἶναι ἡ ἔντονη βίωση του ἀνθρώπινου στοιχείου ἀπὸ τὸν φορέα του και ἡ ζωηρὴ ἐπιθυμία νὰ ἐκκολαφθῆ, νὰ καρποφορήσει και νὰ διακωνίζεται αὐτὸ τὸ στοιχεῖο σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

Μὲ βάση αὐτὰ τὰ συμπεράσματα, διατυπώνονται, κατὰ προέκταση, σκέψεις για τὸ συγκεκριμένο περιεχόμενο των ἐπιδιώξεων του πάθους τῆς παιδαγωγίας για τὴν ἐποχὴ μας και τὴ χώρα μας και προσδιορίζεται τὸ αἴτημα τῆς ἱκανοποιήσεως των δικαιωμάτων για τὴ ζωή και τὴν μόρφωση του ἐξελισσομένου ἀνθρώπου με τὴν ἐπιστημονικὴ πλέον ἀντιμετώπιση των σχετικῶν ἐκπαιδευτικῶν προβλημάτων.

Ἡ ἐκπαίδευσις παιδιῶν, ἐφήβων και ὠρίμων εἶναι πάντοτε δύσκολο ἔργο. Σ' ἐποχὴ, ὅμως, ὅπως ἡ ἰδικὴ μας, που χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν πληθυσμιακὴ ἔκρηξη, τὴν πρωτοφανῆ τεχνολογικὴ ἀνάπτυξη και τὴ νέα κοινωνικὴ και οἰκονομικὴ διάρθρωση, τὸ ἔργο τῆς ἐκπαιδεύσεως ἀποβαίνει δυσχερέστατο. Γι' αὐτό, ἐὰν πάντοτε χρειάζονται οἱ ἀφωσιωμένοι στην παιδεία ἐκπαιδευτικοί, σήμερα ἡ ἀνάγκη αὐτὴ εἶναι πρὸ ἐπιτακτικὴ. Τὰ στοιχεῖα, που πρέπει νὰ ζητοῦμε στην προσωπικότητα των ἀφωσιωμένων στην παιδεία ἐκπαιδευτικῶν, ἀποδεικνύονται, με τὴ μελέτη μας αὐτὴ, ὑπαρκτὰ στα μέτρα των ἀνθρώπων, ὁπότε, με τις αναλύσεις μας, προσφέρονται ἀσφαλῆ κίνητρα για τὴν

ανάδειξη φορέων τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας στὴν ὑλόφρονα ἐποχὴ μας.

Ἐκτός, ὅμως, ἀπὸ τὶς ἀνάλογες ὑποκινήσεις καὶ τοὺς παραδειγματισμούς, στὶς νέες γενεές τῶν ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν, παρέχεται μὲ τὰ στοιχεῖα, ποὺ ἀποκαλύπτονται στὸ πάθος δημιουργίας, τὸ ὁποῖο διακατεῖχε τὸν Σωκράτη, τὸν Πεσταλότσι καὶ τὸν Κερσενστάϊνερ, ἓνα μέτρο ἀξιολογήσεως κάθε παιδαγωγικῆς προσπάθειας καὶ μιὰ δυνατότητα νὰ τοποθετήσῃ κάθε ἐκπαιδευτικὸς τὸν ἑαυτό του ἔναντι μεγάλων φορέων πάθους παιδαγωγίας, ποὺ ἐμόχθησαν σὲ δύσκολους καιρούς.

Ἔτσι, καθὼς παραδίδεται στὴ δημοσιότητα ἡ μελέτη αὐτή, τρέφεται ἡ ἐλπίδα ὅτι οἱ ἀναγνῶσται ἐκπαιδευτικοὶ θὰ ἔχουν κάποια στοιχεῖα, γιὰ νὰ θερμανθοῦν στὸν μόχθο τους καὶ στοὺς ὀραματισμούς των ἀπὸ τὴν ἀκτινοβολία τοῦ ἔργου μεγάλων παιδαγωγῶν, καὶ οἱ ἀναγνῶσται γονεῖς καὶ πολῖται θὰ ἔχουν δεδομένα, γιὰ νὰ ἐκτιμοῦν τὴν προσφορὰ τῶν δασκάλων καὶ καθηγητῶν καὶ νὰ συνεργάζονται μαζί τους γιὰ τὴν ἀνθρωποποίηση τῶν ἐξελισσομένων ἀνθρώπων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'ΟΝ

ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΠΑΘΟΥΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΑΣ

1. Περιεχόμενο καὶ σκοπὸς τῆς ἐρευνητικῆς ἐργασίας. 2. Βιογραφικὰ δεδομένα: Σωκράτης, Πεσταλότσι, Κερσενστάϊνερ. 3. Πορίσματα: Ἡ εἰσαγωγικὴ ἔννοια καὶ τὸ ἀντικείμενο τοῦ πάθους τῆς Παιδαγωγίας. 4. Βιβλιογραφία.

Ι. Περιεχόμενο καὶ σκοπὸς τῆς ἐρευνητικῆς ἐργασίας.

Ἡ ἀποκάλυψη τῶν χαρακτηριστικῶν στοιχείων, ποὺ συνθέτουν τὸ πάθος τῆς παιδαγωγίας, πρέπει νὰ βασισθῇ κατ' ἀρχὴν στὰ πορίσματα ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση μεγάλων φορέων αὐτοῦ τοῦ πάθους.

Γι' αὐτὸ θὰ προτιμῶμε τὰ δεδομένα ἀπὸ τὸ βίο ὠρισμένων παιδαγωγῶν, ποὺμποροῦν νὰ θεωρηθοῦν φορεῖς τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας καὶ θὰ ἐπιχειρήσωμε κατὰ τὴν ἐκθεσὴ τους τὴ χρῆσιμη γιὰ τὸ σκοπὸ μας διατομὴ τῆς ζωῆς των, ὥστε νὰ φθάσωμε κατόπιν μ' αὐτὴ τὴν πρώτη ἀνίχνευση στὰ συμπεράσματα ἐκεῖνα, ποὺ θὰ μᾶς διαφωτίσουν γιὰ τὴν γενικὴ, εἰσαγωγικὴ, ἔννοια καὶ τὸ ἀντικείμενο αὐτοῦ τοῦ πάθους. Σὲ ἐπόμενα κεφάλαια θὰ ἀκολουθήσωμε ἀναλύσεις τοῦ παιδευτικοῦ ἐνεργήματος, ὅπως ἐξωτερικὰ συλλαμβάνεται, καὶ τοῦ φαινομένου τῆς ἀγωγῆς, ὅπως βιοῦται ἐσωτερικὰ ἀπὸ τοὺς φορεῖς του, γιὰ νὰ συμπληρωθοῦν ἔτσι τὰ κύρια γνωρίσματα τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας.

Τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα, ποὺ ἐκθέτομε στὸ κεφάλαιο τοῦτο, βρίσκονται, ἀσφαλῶς, σὲ εἰδικὲς βιογραφικὲς μελέτες ἀπὸ ἐκλεκτοὺς συγγραφεῖς καὶ εὐλογα θὰ διετύπωνε κανεὶς τὴ γνώμη, ὅτι δὲν προσθέτομε ἐμεῖς κάποια νέα στοιχεῖα. Σκοπὸς μας ἐδῶ δὲν εἶναι νὰ ξεδιπλώσωμε ὅλες τὶς πτυχὲς τῆς ζωῆς ὠρισμένων μεγάλων παιδαγωγῶν, ἀλλὰ ν' ἀναλύσωμε ἓνα κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς παιδαγωγικῆς των προσωπικότητος, τὴν ἀφοσίωσή τους στὴν παιδεία, τὴ φύση τοῦ πάθους, ποὺ κυριαρχοῦσε στὴ ζωὴ τους.

Ἔτσι, εἶναι πολὺ ἀπαραίτητο νὰ ἐκτεθοῦν ἐδῶ χρονογραφικὰ τὰ βιογραφικὰ τους δεδομένα. Τὸ νέο στοιχεῖο, ποὺ προσθέτομε ἐμεῖς, εἶναι ἡ ἰδιαιτέρη διατομὴ μας σ' αὐτά, ἡ εἰδικὴ σκοπιὰ θεωρήσεώς των καὶ οἱ ἀφορμές,

πού βρίσκομε, για τὴν ἐξαγωγή νέων συμπερασμάτων για τὸ ἔργο τους καὶ για ἀνάλογες προεκτάσεις ἰδικῶν μας στοχασμῶν.

Ἡ ἐκλογή τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν παιδαγωγῶν, τοὺς ὁποίους θεωρήσαμε φορεῖς τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας, στηρίχθηκε στὰ ἑξῆς κριτήρια: Ἡ ἀφοσίωση στὴν παιδεία πρέπει νὰ ἐκδηλώνεται ὄχι μόνον μὲ στοχασμοὺς για τὴν τελειοποίηση τοῦ ἀνθρώπου, οὔτε μόνον μὲ τὴ συγκέντρωση ἐπιστημονικῶν δεδομένων για τὴ φύση τῆς ἀνθρώπινης ὄντοτητας, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἀπαραίτητη εὐεργετική, συγκεκριμένη, πράξη καὶ κυρίως μ' αὐτή, για τὴ διασφάλιση τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ παιδαγωγία πρέπει νὰ θεωρηθῆ κυρίως πράξη, ἡ ὁποία εἶναι μὲν δυνατὸν νὰ φωτίζεται ἀπὸ τὴ θεωρία, ἀλλὰ παραμένει πάντοτε πράξη εὐεργετικὴ πρὸς τοὺς ἄλλους, καὶ μάλιστα πράξη, πού ἐκτελεῖται ἀπὸ τὸν παιδαγωγό, ὡς τὴν ὥρα τοῦ θανάτου του, ὥστε κί' αὐτὸς ὁ θάνατός του νὰ εἶναι μία πράξη διδάσκουσα, μὲ παιδαγωγία.

Γι' αὐτὸ ἀποκλείσαμε ἀπὸ τὴν ὁμάδα τῶν φορέων τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας μεγάλους ἴσως στοχαστὰς ἐπὶ τοῦ φαινομένου τῆς Παιδείας, ὅπως καὶ ἀφωσιωμένους στὴν καθαρὴ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ψυχοπαιδαγωγούς. Ἐπίσης ἔχουν ἀποκλεισθῆ καὶ ἐκεῖνοι, στὸ ἔργο καὶ τοὺς στοχασμοὺς τῶν ὁποίων ἔχει διαπιστωθῆ ἀπὸ τοὺς συγχρόνους ἱστορικούς τῆς Παιδείας καὶ μὲ τίς σημερινὲς ἀξιολογικὲς κρίσεις σαφῆς ἀπόκλιση πρὸς τὴ διάπλαση μονομερῶν τύπων ἀνθρώπων ἢ τὴν ἐξυπηρέτηση ὡρισμένων μόνον ἀναγκῶν τῆς ἀνθρώπινης ὄντοτητας.

Ἔτσι, μὲ τὰ κριτήρια αὐτά, σταθήκαμε ἰδιαίτερα στὶς μεγάλες μορφές τοῦ Σωκράτη, τοῦ Pestalozzi καὶ τοῦ Kerschensteiner. Ἴσως ἡ θέση καθενὸς ἀπ' αὐτοὺς νὰ εἶναι διαφορετικὴ στὴν ἀξιολογικὴ κλίμακα τῶν μεγάλων φορέων τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας (8, σελ. 13—20)¹. Ἀπὸ τὸ βίο τους ὅμως καὶ ἀπὸ τὰ γραπτά τους θὰ διαφανῆ ὅτι, ἂν δὲν εὐεργέτησαν ἰσάξια τὸν ἄνθρωπο, εἶχαν τὴν ἴδια ἐσώτερη ὁρμὴ καὶ τὴν ἴδια ψυχικὴ ποιότητα. Καὶ αὐτὰ τὰ τελευταῖα στοιχεία εἶναι ἐκεῖνα, πού κυρίως μᾶς ἐνδιαφέρουν. Μᾶς ἐνδιαφέρει, ὅμως, ἀκόμη νὰ ἔχουμε ἀντιπροσώπους ὅλων τῶν ἐποχῶν καὶ τῶν τόπων, ἐφ' ὅσον οἱ δυνατότητές μας για τὴν εὕρεση στοιχείων μᾶς τὸ ἐπιτρέπουν.

Για νὰ ξεπεράσωμε τὴ μεγάλη δυσκολία τῆς ἐκλογῆς ἀντιπροσωπευτικῶν μορφῶν στὴ «χώρα τῶν Ὁμοίων», ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ Β. Οὐγκώ, ἦταν ἀνάγκη νὰ μελετήσωμε τοὺς Μεγάλους Παιδαγωγοὺς ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους μέχρι σήμερα, ὅλων τῶν χωρῶν, ν' ἀναζητήσωμε δεδομένα μὲ βάση τὰ ἀνωτέρω κριτήριά μας καὶ ν' ἀξιολογήσωμε τὴ συγκεκριμένη, τὴ χειροπρατική, εὐεργετικὴ προσφορά τους σὲ σύγχρονους καὶ μεταγενέστερους.

Ἔτσι, καταλήξαμε καὶ δεχθήκαμε, ὅτι αὐτοὶ οἱ τρεῖς παιδαγωγοί, μὲ τὴ ζωὴ τους, τὸ παιδευτικὸ τους ἐνέργημα καὶ τὰ ἐσωτερικά τους βιώματα κατὰ τὴ διενέργεια τῆς ἀγωγῆς, θὰ μᾶς ἔδιναν τὰ κύρια γνωρίσματα τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας. Κί' ἀρχίζομε, στὸ κεφάλαιο αὐτό, μὲ τὴν χρονογραφικὴ ἐκθεση τῶν κυριωτέρων βιογραφικῶν τους στοιχείων καὶ τὴν ἐξαγωγή ἀναλόγων συμπερασμάτων.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

I. Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ (470 - 399)

Ἄ Σωκράτης², τὸ παιδί ἐνὸς γλύπτη, τοῦ Σωφρονίσκου, καὶ μᾶς μαί-

1. Ἡ βιβλιογραφία καταχωρίζεται στὸ τέλος κάθε κεφαλαίου.

2. α) Ξενοφ. Ἄπομν. (ἀκριβέστερη ἢ συνέχεια τῶν σκέψεων τοῦ Σωκράτη στὰ

ας, τῆς Φαιναρέτης, ἀκολουθεῖ στὰ νεανικά του χρόνια τὸ ἐπάγγελμα τοῦ γλύπτη, κοντὰ στὸν πατέρα του. Ἀποκτᾶ ἔτσι τὶς πρῶτες ἐμπειρίες ἀπὸ τοὺς ἐργαζόμενους ἀνθρώπους καὶ γνωρίζει τὰ προβλήματα μιᾶς τέχνης, ποὺ προσδίνει ἀνθρώπινη μορφή στὸν ὀγκόλιθο, τὴν ὑλικὴ ἔκφραση τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς.

Πυρῶνεται μὲ τὴ φλόγα τοῦ μεγάλου θρύλου τῆς Πολιτείας τῶν Ἀθηνῶν γιὰ τοὺς πολέμους τῆς μὲ τοὺς Πέρσας καὶ τρέφεται μὲ τὶς δοξασίες τῶν δογματικῶν φιλοσόφων (Ἴωνες, Ἐλεατικὴ Σχολή), τῶν στοχαστῶν μὲ τὸ κριτικὸ πνεῦμα (Γοργίας, Πρωταγόρας) καὶ τῶν μεγάλων ποιητῶν (Ὅμηρος, Ἡσίοδος, Πίνδαρος). Αὐτὴ ἡ πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα τῶν ἀντιθέτων καὶ ποικίλων ἀπαντήσεων σὲ μεγάλα προβλήματα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου ἐγείρει τὸ διαφέρον του γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς ἀλήθειας.

Ἡ παιδεία τῆς ἐποχῆς του ἐνεργεῖται, μεταξὺ τῶν ἄλλων, καὶ ἀπὸ εἰδικοὺς τῆς γνώσεως, τοὺς σοφιστὰς. Ἀπ' αὐτοὺς ἄλλοι ἐπιδιώκουν τὴν πολυτεχνικὴ μὀρφωση (Ἰππίας ὁ Ἡλεῖος), ἄλλοι τὴν τεχνικὴ τοῦ λόγου (Γοργίας ἀπὸ τὸ Λεόντιο) καὶ ἄλλοι τὴ διάπλαση τοῦ καλοῦ πολίτη, τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἀγαθοῦ (Πρωταγόρας)³. Ἡ τρίτη μορφή παιδείας, ἀντιμετώπιζε τὸ πρόβλημα τῆς ἀγωγῆς μὲ τὴν πλατύτερη κι' ἀνώτερη ἄποψη τῆς καὶ ἐνδιέφερε μιὰ ἐπείγουσα κοινωνικὴ ἀνάγκη: ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ κατάσταση, στὴν ὁποία ἡ παράδοση εἶχε σαλευθῆ, ἡ κοινὴ συνείδησις ἦταν ἀνήσυχη καὶ ἡ ἀγωγή εἶχε πάψει νὰ τελεῖται αὐθόρμητα, ὅποτε ἡ ἴδια εἶχε ἀποβῆ ἓνα σοβαρὸ πρόβλημα ἀναφερόμενο στὴν ἔννοια καὶ στὸν τρόπο μορφώσεως ἀνθρώπων τοῦ ἀγαθοῦ. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἐπράβηξε τὸν Σωκράτη καὶ ἄρχισε νὰ τὸ διερευνᾷ στὶς συζητήσεις μὲ τοὺς συμπολίτας του. Αὐτὴ ἡ κοινὴ διερεύνηση αὐτοῦ τοῦ προβλήματος, εἶναι ἡ παιδαγωγία του.

Τόπος τῆς παιδαγωγίας του ἦταν ἡ ἀγορά, τὰ γυμναστήρια, οἱ πλατεῖες στὶς ὥρες ποὺ συγκεντρωνόταν ὁ λαός, τὰ μικρομάγαζα μὲ τὶς φιλικὲς συντροφιές, τὰ ἐργαστήρια, οἱ στοές, ἡ σκιά τῶν δένδρων κοντὰ στὰ ἱερά καὶ στοὺς βωμοὺς. Συζητεῖ μὲ γνωστοὺς καὶ ἀγνώστους, μὲ νέους καὶ ὄρητους, μὲ δημόσιους ἄνδρες καὶ ἀπλοῦς πολῖτες καὶ τεχνῖτες, γιὰ τὴν ἀνδρεία (Λάχης), γιὰ τὴν φιλία (Λῦσις), γιὰ τὴν ἐγκράτεια (Χαρμίδης), γιὰ τὴν ὁσιότητα (Εὐθύφρων), γιὰ τὴν ἀρετὴ (Μένων), γιὰ τὸν ἔρωτα ὡς «τόκον ἐν ψυχῇ» (Συμπόσιον), γιὰ τὴν ἐπιστήμη (Θεαίτητος), γιὰ τὴν δικαιοσύνη, τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν ἀλήθεια (Πρωταγόρας, Γοργίας, Ἰππίας), γιὰ τὰ φαινόμενα τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ (Ξενοφ. Ἀπομνημ.), γιὰ τὴν πειθαρχία στὸς Νόμους καὶ γιὰ τὸ «εὖ ζῆν» (Κρίτων), γιὰ τὰ οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ προβλήματα (Ξενοφ. Οἶκον.). Ἡ κοινὴ λοιπὸν διερεύνηση διενεργεῖται ἐπὶ ἠθικῶν, κοινωνικῶν, ψυχολογικῶν, αἰσθητικῶν, μεταφυσικῶν καὶ οἰκονομικῶν ζητημάτων μὲ ἀνθρώπους διαφόρων ἡλικιῶν καὶ καταστάσεων. Ὁ Σωκράτης ἐπιλαμβάνεται θεμάτων τοῦ συνόλου τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου.

κεῖμενα τοῦ Ξενοφῶντος), β) Οἱ διάλογοι τοῦ Πλάτωνος (οἱ καλύτερες πηγές γιὰ τὴν παιδαγωγικὴ μορφή καὶ τὸν ψυχικὸ δυναμισμό τοῦ Σωκράτη, ἴσως ἐνὸς ἐξιδανικευμένου ἀπὸ τὸν Πλάτωνα Σωκράτη), γ) Μελέτη ἐπὶ τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ Σωκράτη (5 - σελ. 69—70, 9 - σελ. 9—39, 11—12 σελ. 1—27, 14—21).

3. Οἱ μορφές αὐτὲς ἀγωγῆς πηγάζουν ἀπὸ κοινωνικὲς ἀνάγκες καὶ ανταποκρίνονται στὴν ἀπαίτηση μιᾶς γενικῆς μορφώσεως γιὰ τὸν μαθητευόμενο τῶν τεχνῶν ἢ προπαρασκευῆς γιὰ τὴ σταδιοδρομία τῶν πολιτικῶν (8 - σελ. 24—49).

Μέθοδος κατὰ τὴν παιδαγωγία του εἶναι ἡ διαλεκτικὴ, ποὺ ἐμφανίζεται σὰν ἓνα θαυμαστὸ καὶ πειθαρχημένο «παιγνίδι» μὲ τὸ ἄγνωστο, ποὺ ὑποκινεῖ τοὺς μαθητὰς του (συνομιλητὰς) στὴν προσωπικὴ ἔρευνα. Τὸ ψυχικὸ ὑπόβαθρο τῶν παιδευτικῶν ἐνεργειῶν του εἶναι ὁ δημιουργὸς «ἔρως» πρὸς τὸν ἄνθρωπο.

Ἡ προσφορά του δὲν ἀναφέρεται μόνον στὴ γενικὴ παιδεία τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ στὴ συγκεκριμένη βοήθεια στὶς ἀτομικὲς περιπτώσεις τῆς ζωῆς τῶν συνανθρώπων του (οἰκονομικά, κοινωνικά καὶ οἰκογενειακά προσωπικά ζητήματα). Ἡ παιδευτικὴ αὐτὴ ἐνέργεια ποὺ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ἄλλου, ὄχι μόνον ἔμμεσα, ἀλλὰ καὶ ἄμεσα στὴ συγκεκριμένη ἀτομικὴ ζωὴ μὲ τὶς ἀνάλογες παρεξηγήσεις, δυσαρέσκειες καὶ ἐχθρότητες, ἀποδεικνύει τὴν ἐντονὴ διάθεση τοῦ Σωκράτη νὰ συμβάλῃ στὴν εὐτυχία τοῦ ἄλλου.

Ἡ ἐνάρετη ἀτομικὴ ζωὴ του (44—215—223) μὲ τὴν ἐγκράτεια, ὁ ἐντιμος πολιτικὸς βίος του μὲ τὶς ὑπηρεσίες του στὴν πατρίδα (συμμετοχὴ στὶς μάχες στὴν Ποτεΐδαια, Δῆλο, Ἀμφίπολη) καὶ τὶς θαρρετὲς κρίσεις του γιὰ τὰ σφάλματα τῶν πολιτικῶν (παράνομη ψηφοφορία γιὰ τὴν καταδίκη τῶν στρατηγῶν), ἡ διδασκαλία του χωρὶς μισθό, ὅλα αὐτὰ (41—35—1, II) συνθέτουν τὸ συγκεκριμένο ὑπόδειγμα ἀνθρώπου μὲ τὴν ἐμπρακτὴ συνέπεια τῆς θεωρητικῆς του διδαχῆς.

Κατὰ τὴν κατηγορία τῶν συκοφαντῶν του γιὰ τὴν ποιότητα τοῦ παιδευτικοῦ του ἔργου καὶ τῶν ἰδεῶν του, ὁ Σωκράτης φέρεται ὡς «ἀδικῶν τὴν πόλιν»⁴ καὶ καταδικάζεται σὲ θάνατο. Μὲ τὴν ἀπολογία του, τὴν γεμάτη θάρρος καὶ παρρησία, ἀπολογία ποὺ εἶχε περισσότερο διδακτικὸ παρά ἡμυντικὸ χαρακτῆρα, μὲ τὴν ἀπόκρουση τῶν προτάσεων τῶν μαθητῶν του νὰ δραπετεύσῃ ἀπὸ τὴν φυλακὴ (44—) πίνοντας ἀτάραχος τὸ κώνειο, ἀποβαίνει ὁ πρῶτος μάρτυρας τῆς ἐλεύθερης φιλοσοφικῆς σκέψεως. Ἀποδεικνύει ἀκόμη ὅτι εἶναι ὁ παιδαγωγὸς ποὺ ρυθμίζει τὶς πράξεις του σύμφωνα μὲ τὶς ἐνδόμυχες πεποιθήσεις του καὶ διδάσκει μὲ τὸν θάνατό του σύγχρονα τὸ αἰώνιο ἐκεῖνο μάθημά του, ἀπὸ τὸ ὁποῖο φανερώναται ὅτι οἱ ὑλικὲς καταστάσεις τῆς ὄντοτήτός μας ὑπόκεινται στὴν αἰτιοκρατία καὶ τὴ νομοτέλεια τῶν ὑλικῶν φαινομένων τοῦ σύμπαντος (= σωματικὴ καταδίκη βάσει τῶν Νόμων τῆς Πολιτείας ποὺ ἀποτελοῦν τὶς μηχανικὲς δυνάμεις τῆς) καὶ ὅτι οἱ ἰδέες, οἱ πεποιθήσεις, τὸ πνεῦμα, κινούμενα στὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἐλευθερίας, εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπαχθοῦν σὲ κάποια αἰτιοκρατικὴ νομοτέλεια, ἀκριβῶς, γιὰτὶ εἶναι πνεῦμα καὶ γιὰτὶ τὸ πνεῦμα εἶναι ἐλευθερία⁵. Ἡ σωκρατικὴ παιδαγωγία καὶ

4. «Ἀδικεῖ Σωκράτης οὓς μὲν ἡ πόλις νομίζει Θεοὺς οὐ νομίζων, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσηγούμενος· ἀδικεῖ δὲ καὶ τοὺς νέους διαφθείρων» (Ξεν. Ἀπομν. Α, I, 1).

5. Κάθε κοινωνία μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ σὰν ἓνα μηχανικὸ σύστημα σχηματισμένο ἀπὸ συλλογικὲς παραστάσεις, ὅπου κάθε σκοπιμότητα καὶ κάθε δημιουργικὴ ἐλευθερία δὲν ὑπάρχουν πλέον. Ἡ στερεοποίηση καὶ ἡ μηχανοποίηση αὐτὴ ἀναπτύσσονται, ὅταν οἱ συλλογικὲς παραστάσεις γίνονται καθιερωμένες ἀρχές (Νόμοι). Οἱ καθιερωμένες ἀρχές ἀποτελοῦν, σὲ μιὰ κοινωνία, τὰ πράγματα, τὸ μέρος τὸ ὑλικὸ τῆς φύσεως, ποὺ ἀνήκει στὴν κοινωνία, ἐνῶ οἱ πεποιθήσεις ἀποτελοῦν τὶς ἐλεύθερες ἰδέες. Ἔτσι, οἱ Νόμοι ἀποτελοῦν τὶς μηχανικὲς δυνάμεις τῆς, οἱ ὁποῖες, ὡς γνωστόν, λειτουργοῦν μὲ τὴν αἰτιοκρατία τῶν ὑλικῶν φαινομένων τοῦ σύμπαντος. Ἡ συμμόρφωση ποὺ ἀπαιτεῖ ἡ κοινωνία (στοὺς Νόμους τῆς), δὲν εὐνοεῖ πιά τὸ ξεπήδημα τῶν ἰσχυρὰ καθαρῶν προσωπικοτήτων ἀπὸ τὴν αἰτιοκρατία τοῦ σύμπαντος (βλέπε 19 - σελ. 322 - 290). Οἱ Νόμοι τῆς Ἀθηναϊκῆς Πολιτείας εἶναι οἱ μηχανικὲς δυνάμεις, ποὺ κυριαρχοῦν στὸ σῶμα τοῦ Σωκράτη (σωματικὸς θάνατος), γιὰτὶ ὡς

στην τελευταία στιγμή της αποδεικνύεται ως παιδαγωγία τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος, γι' αὐτὸ διατηρεῖ αἰώνια τὴν ἐπικαιρότητά της.

Τὸ 1951, ὁ Victor Martin, καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Γενεύης, διακηρύσσει τὴν ἀνάγκη νὰ ξαναζήση ἀνάμεσά μας ὁ Σωκράτης, μὲ τὸ σύγγραμμά του «Socrate parmi nous» (ed. la Bacconniere, Neuchatel, Suisse 1951), γιὰ νὰ μᾶς διδάξη καὶ πάλιν ὁ ἀρχαῖος ἐκεῖνος παιδαγωγὸς τὴν ἀρετὴ, τὴν ἀνάγκη ὑποταγῆς τῶν μέσων (τῆς σύγχρονης τεχνικῆς καὶ τῶν πολιτικῶν δημιουργημάτων) στοὺς σκοποὺς τῆς ἀνθρώπινης ὑπάρξεως καὶ τὴν ἐλευθερία τοῦ πνεύματος.

II. O. J. H. PESTALOZZI (1746 - 1827 ΠΕΣΤΑΛΟΤΣΙ)

Ἀπὸ τὰ μικρά του χρόνια ὁ Pestalozzi ζῆ καὶ ἀναπτύσσεται σὲ μιὰ πτωχὴ ἀγροτικὴ οἰκογένεια τῆς Ζυρίχης καὶ συνδέεται σφικτὰ μὲ τὸν ἀγροτικόκοσμο καὶ τὸν προορισμὸ του (6, 8—, 36—, 39—,). Τὰ βῆματα τοῦ ἔλβετικῦ λαοῦ, οἱ πνευματικὲς συντροφίές του, οἱ διδασκῆς τῶν δασκάλων του καὶ τὸ πνευματικὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς του, διαμορφώνουν μέσα του ζωηρὰ διαφέροντα γιὰ τὴν ὑπαιθρο καὶ τὸν λαὸ της καὶ γιὰ τὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη (4—,). Αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ γίνῃ ὁ ἐκπολιτιστὴς τῶν ἀγροτῶν, συγκεντρώνει τὶς ἀπαραίτητες γνώσεις καὶ τὴν ἀνάλογη ἐμπειρία καὶ προχωρεῖ στὴν ὀργάνωση ὑποδειγματικῆς ἀγροτικῆς ἐργασίας σὲ ἕνα κτήμα ποὺ ἀγοράζει μὲ δάνειο (στὸ Μύλιγκεν). Γιὰ τὴ βελτίωση τῆς κοινωνικῆς καὶ ἠθικῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ καὶ γιὰ τὴ γενικώτερη λαϊκὴ ἐπιμόρφωσή, προσφέρει τὰ σημαντικὰ συγγράμματά του⁶ καὶ τὰ ἄρθρα του στὰ περιοδικά, τὰ ὁποῖα διαβάζονται ἀπὸ τὸ λαὸ τῆς χώρας του καὶ ἄλλων χωρῶν, προσφέρει τὶς ιδέες του μὲ ὁμιλίες καὶ τὴ συμβολή του στὴ λύση κοινωνικῶν προβλημάτων μὲ τὶς συναντήσεις προσωπικοτήτων. Ὁ Pestalozzi, λοιπόν, λαμβάνει ἐνεργὸ θέση ἔναντι τῶν οικονομικῶν, κοινωνικῶν καὶ πνευματικῶν ζητημάτων καὶ ὑπηρετεῖ, ἀνάμεσα σὲ δυσυπέρβλητα ἐμπόδια, τὸ λαὸ του (31 —σελ. 159—182, 10—, 49—, 32—, 24—, 50—, 16—).

Θεωρεῖ ἀπαραίτητο νὰ ἐργασθῆ παράλληλα καὶ γιὰ τὰ βιοτικὰ καὶ μορφωτικὰ προβλήματα τῆς παιδικῆς καὶ ἐφηβικῆς ἡλικίας. Συγκεντρώνει στὸ Neuho (1775) τὰ φτωχὰ καὶ παραστρατημένα παιδιά τῆς περιοχῆς καὶ μὲ τὰ εἰδικὰ μαθήματα καὶ τὴν ἀγροτικὴ καὶ χειροτεχνικὴ ἐργασία τους ἐκεῖ, τὰ βοηθεῖ νὰ γίνουν ἀνθρώποι αὐτάρκεις στὴ ζωὴ καὶ ν' ἀποκτήσουν τὸ αἶσθημα τῆς ἀσφαλείας. Ἰδρύει Ὁρφανοτροφεῖο στὸ Stans (1798), στὸ ὁποῖο συγκεντρώνει τὰ ὄρφανὰ καὶ ἀπροστάτευτα παιδιά, ὕστερα ἀπὸ τὴν καταστροφὴ καὶ τὴν δυστυχία ποὺ ἐπέφεραν στὴν πόλη ἡ φιλογαλλικὴ Κυβέρνησή της καὶ τὰ Γαλλικὰ στρατεύματα, γιὰ νὰ καταπνίξουν τὴν ἐπανάσταση τῶν κατοίκων τῆς περιφερείας. Ἀναλαμβάνει τὴν ὀργάνωση καὶ λειτουργία σχολείου σὲ μιὰ συνοικία τοῦ Berthoud (1800), ἐφαρμόζει τὶς διδακτικὲς μεθόδους τῆς ἐ-

«ὕλικές δυνάμεις» κυριαρχοῦν στὴν ὕλικὴ φύση τῆς ὄντοτήτός μας, ἐνῶ μένουν ἀνίσχυρες νὰ δεσποζοῦν στὶς ιδέες μας, γιὰτὶ οἱ ιδέες εἶναι ἡ πνευματικὴ φύση τῆς ὄντοτήτός μας, ἡ ὁποία πάντοτε μένει ἐλεύθερη.

6. α) Παρατηρήσεις γιὰ τὴν βιομηχανία, τὴν παιδεία καὶ τὴν πολιτικὴ (1822), β) στὴν ἀγνότητα, στὴν σοβαρότητα καὶ στὴν εὐγένεια τῆς ψυχῆς τῶν καιρῶν μου καὶ τῆς χώρας μου (1815).

ποπτείας και τῆς ἐργασίας, δημοσιεύει ἀξιόλογες μελέτες γιὰ τὴν μέθοδό του καὶ γίνεται γνωστὸς σ' ὅλη τὴν Εὐρώπη ὡς ὁ μεθοδικὸς δάσκαλος. Στὸ Yverdon (1804) ἰδρύει Δημοτικὸ Σχολεῖο καὶ Διδασκαλεῖο γιὰ τὴ μόρφωση τῶν παιδιῶν τῆς περιοχῆς καὶ γιὰ τὴν ἐκπαίδευση Δασκάλων, οἱ ὅποιοι σκορπίζονται στὶς χῶρες τῆς Εὐρώπης, καὶ ἀναδεικνύεται ἐκεῖ Μεγάλος Παιδαγωγὸς (25—). Ἡ δραστηριότητά του γιὰ τὴν παιδικὴ καὶ ἐφηβικὴ ἡλικία συναντᾷ πολλὰ ἐμπόδια καὶ κυρίως οἰκονομικά, γιὰ τὴν ὑπερπλήδηση τῶν ὁπίων διαθέτει τὴν περιουσία του, τὴν συνεχῆ καὶ ἐντατικὴ ἐργασία του καὶ ὀλόκληρη τὴν ὄντοτήτά του. Οἱ οἰκονομικὲς δυσκολίες γιὰ τὴν λειτουργία τοῦ κάθε ἐκπαιδευτικοῦ του ἰδρύματος καὶ τὰ ποικίλα κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ γεγονότα, συντελοῦσαν στὴν ματαίωση ὀλοκληρώσεως τῶν ἔργων του. Σὲ κάθε ἀποτυχία του ἢ ματαίωση τῶν προσπαθειῶν του πονεῖ περισσότερο γιὰ τὰ παιδιά, πὺ δὲν μπορεῖ πὰ νὰ βοηθῆ, ὑποφέρει ἐσωτερικὰ καὶ ὀδηγεῖται σὲ νέες τολμηρὲς ἀποφάσεις, ἕως ὅτου ὅλες αὐτὲς «οἱ περιπέτειες τῆς ζωῆς» τοῦ ἀφαιρέσουν καὶ τὶς τελευταῖες δυνάμεις του. Ὁ Pestalozzi, λοιπὸν προσφέρεται ὀλοκληρωτικὰ στὴν προστασία καὶ στὴν γενικὴ καὶ πρακτικὴ μόρφωση τῶν παιδιῶν καὶ τῶν ἐφήβων.

Ἡ κοινωνικὴ δραστηριότητα τοῦ Pestalozzi γιὰ τὸν φτωχὸ καὶ ἀπαίδευτο λαὸ τῆς χώρας του καὶ τὸ προστατευτικὸ καὶ μορφωτικὸ ἔργο του γιὰ τὰ παιδιά καὶ τοὺς ἐφήβους, συνθέτουν τὴν παιδαγωγία του καὶ καταδεικνύουν τὴν ἀπέραντη ἀγάπη του γιὰ τὸν ἄνθρωπο (30—σελ. 12—15). Ὁ Pestalozzi διέκρινε καὶ κατενόησε βαθύτατα τὸ βασικὸ πρόβλημα τῆς ἀνυψώσεως τῆς ζωῆς τῶν συμπατριωτῶν του μὲ τὴ γενικὴ καὶ πρακτικὴ παιδεία τους καὶ ἀνήγαγε τὴ λύση του σὲ προσωπικὸ ζήτημα τοῦ δικοῦ του ἐπίγειου προορισμοῦ.

Ἐπληρέτησε «μὲ τὰ πάντα» τοῦ αὐτὸν τὸν ὑπέροχο προορισμό του. Ἡ παιδαγωγία του ἀποτελεῖ τὸ ὑπόδειγμα⁹ ἀφοσιώσεως στὴν ὑπηρεσία τῶν βιολογικῶν καὶ πνευματικῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ 1961, ὁ L. Meylan, ἐπίτιμος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λωζάννης, τονίζει μὲ ὀλόκληρο σύγγραμμα (*L'actualité de Pestalozzi*, ed. du Scarabee, Paris) τὴν ἐπικαιρότητα τοῦ Pestalozzi. Ὑποστηρίζει ὅτι καὶ σήμερα μπορεῖ νὰ διδάσκη, ὅτι πρέπει νὰ εἴμαστε πρῶτα ἄνθρωποι καὶ κατόπιν πολῖτες, ὅτι ὅλοι εἴμαστε σὲ θέσιν ν' ἀναπτύξουμε τὴν ἀνθρωπιά μας, ὅτι τὰ κατάλληλα μέσα ἀγωγῆς εἶναι ἢ οἱ

⁹ Ἐννοια καὶ σκοπὸς τῆς μεθόδου, β) Ὁδηγοὶ γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν θεωρητικῶν ἰδεῶν του στὴν ἀνάγνωση, γραφὴ, ἀρίθμηση καὶ μέτρηση, γ) Πῶς ἡ Γερτρούδη διδάσκει τὰ παιδιά της.

8. Στὶς μελέτες του: «Οἱ περιπέτειες τῆς ζωῆς μου» καὶ «τὸ Κύνειο ἄσμα μου» περιγράφονται ἀπὸ τὸν ἴδιο οἱ ψυχικὲς καταστάσεις του σὲ κάθε βῆμα τῶν δραστηριοτήτων του.

9. Πολλὰ ἰδρύματα προστασίας καὶ ἀγωγῆς τῶν παιδιῶν σὲ πολλὰς χῶρες, ἔχουν ἐμπνευσθῆ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Pestalozzi (βλ. Χωριὸ Pestalozzi, Ἑλβετία). Στὴ Ζυρίχη ὡς γνωστὸν λειτουργεῖ ἀπὸ χρόνια τὸ ἴδρυμα Pestalozzianum, τὸ ὁποῖο ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν διάδοση τῶν Ἰδεῶν τοῦ Pestalozzi

Ὁ L. Meylan τονίζει: Ἀρκετὰ ἰδρύματα, ἀπὸ τὰ πιὸ σύγχρονα, κ' ὄχι μόνο τὰ Δημοτικὰ σχολεῖα, ἐνεργοῦν καὶ σήμερα ἀκόμη σύμφωνα μὲ τὸ δικό του παράδειγμα καὶ τὸ δικό του ἔργο... Ὁ Claparède εἶχε τὴν περιέργεια νὰ μετρήσῃ (τὸ 1927) τὶς σελίδες πὺ εἶχαν ἀφιερῶσει γιὰ τοὺς 14 νεωτεριστὰς Παιδαγωγοὺς ἀπὸ τὸν Ἐρασμο ὡς τὸν Ἐρβαρτο, οἱ συγγραφεῖς τῶν τριῶν μεγάλων Παιδαγωγικῶν Ἐγκυκλοπαιδιῶν (Buisson, Rein, Monroe) καὶ τῶν τεσσάρων Γενικῶν Ἱστοριῶν τῆς Παιδαγωγικῆς. Παρατήρησεν ὅτι ὁ Pestalozzi ἐρχόταν πάντοτε πρῶτος...» (βλ. 8 - σελ. 285—286).

κογένεια, τὸ σχολεῖο καὶ ἡ ζωὴ καὶ ὅτι ὁ Παιδαγωγὸς πρέπει νὰ πληροῦται ἀπὸ τὴν ἀρετὴ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν ἄνθρωπο.

III. O. GEORG KERSCHENSTEÏNER (1854-1932 ΚΕΡΣΕΝΣΤΑÏΝΕΡ)

Ὁ G. Kerscheneiner μεγαλώνει σὲ πολυμελῆ πτωχὴ οἰκογένεια μὲ αὐστηρὲς ἠθικὲς ἀρχές. Σπουδάζει στὸ Διδασκαλεῖο, ἐργάζεται κατόπιν ὡς δάσκαλος καὶ συνεχίζει τὶς σπουδές του στὰ Μαθηματικὰ καὶ Φυσικὰ. Ἐργάζεται ὡς καθηγητὴς σὲ Γυμνάσια καὶ Ἐμπορικὲς Σχολές καὶ φροντίζει νὰ ἱκανοποιήσῃ τὶς ἀνησυχίες καὶ τὰ προβλήματα τῶν ἐφήβων ὄχι μόνον μέσα στὴ σχολικὴ του αἴθουσα, ἀλλὰ καὶ στὴ συντροφιά του μαζί τους. Ἐπιμελεῖται γιὰ τὸν πνευματικὸ ἀνεφοδιασμό του, ἀσχολεῖται μὲ φιλοσοφικὲς καὶ παιδαγωγικὲς μελέτες καὶ ζητεῖ μὲ τὴν θεωρίαν τῆς παιδείας νὰ κατευθύνῃ τὴν μορφωτικὴν του δραστηριότητα. Ἔτσι, προσφέρεται μὲ ὅλη τὴν εὐσυνείδησίν του καὶ τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀξίας τοῦ ἔργου του στὴν ἀγωγή τῶν παιδιῶν καὶ τῶν ἐφήβων (1—, 18—, 8—, 20—,).

Καλεῖται ἀπὸ τὴν Πολιτεία (1895) νὰ προσφέρῃ τὶς υπηρεσίες του ὡς Σχολικὸς Σύμβουλος καὶ ὡς Διευθυντὴς τῆς Ἐκπαιδεύσεως στὴν πόλιν τοῦ Μονάχου (3—,). Ἀναδιοργανώνει τὰ Δημοτικὰ Σχολεῖα μὲ τὴν αὐξηση τῶν ἐτῶν φοιτήσεως (8ον ἔτος), μὲ τὴν εἰσαγωγή νέων μαθημάτων (χειροτεχνία, ἀγωγή τοῦ πολίτου) καὶ μὲ τὴν καλλιέργειαν τῶν νέων παιδαγωγικῶν ἀρχῶν τοῦ Σχολείου Ἐργασίας (μέθοδος ἐργασίας, αἰτρουϊστικὸ πνεῦμα, θυσία γιὰ τὴν κοινωνικὴν ἐργασίαν) (27— σελ. 60—88). Ἀναμορφώνει τὰ σχολεῖα γενικῆς ἐπιμορφώσεως μετὰ τὸ Δημοτικὸν καὶ τὶς ἐπαγγελματικὰς Σχολὰς τοῦ Μονάχου, γιὰ ν' ἀνταποκριθῇ στὴν κρίσιν τῆς ἐπαγγελματικῆς μαθητείας στὴ Βαυαρία καὶ στὴν ἀνάγκην γενικῆς ἐπιμορφώσεως καὶ κατευθύνσεως τῶν ἐργαζομένων καὶ ἐμπορευομένων πολιτῶν. Εἰσάγει σ' αὐτὰ τὰ σχολεῖα περισσότερα τεχνικὰ μαθήματα καὶ στοιχεῖα ἀγωγῆς τοῦ πολίτου. Ἰδρύει (1900) 52 νέα ἐπαγγελματικὰ σχολεῖα ποικίλων τεχνικῶν εἰδικοτήτων μὲ ἡμερήσια καὶ βραδινὴ λειτουργία¹⁰ καὶ βοηθεῖται σημαντικὰ στὸ ἔργο του αὐτὸ ἀπὸ τὴν Πολιτεία. Στὰ σχολεῖα αὐτὰ δίδεται κοινωνιστικὴ κατεύθυνση μὲ ἐπιδίωξιν τὴν καλλιέργειαν ἀρετῶν καλοῦ πολίτου (σεβασμὸς τοῦ ἄλλου, ἀφοσίωσις στὰ κοινά)¹¹, ὥστε νὰ καταπνιγῇ ὁ ἀνταγωνισμὸς καὶ ἡ συμφερολογία, πού ἀναπτυσσόμεθα τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, παράλληλα πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου, στὴ Γερμανία. Μὲ τὸ ὀργανωτικὸ τοῦτο ἔργο του ἐπιθυμεῖ ὁ Kerscheneiner νὰ γίνῃ χρήσιμος στὴν ἐθνικὴ ὀλότητα, βοηθώντας στὴ μόρφωση καλῶν πολιτῶν, ἱκανῶν γιὰ αὐταπάρνησιν, καὶ ὠφέλιμος στὸ ἄτομον, προσφέροντάς του σταθερὴν ἐπαγγελματικὴν μόρφωση καὶ καλλιεργώντας τὸν

10. Στὴν περιοχὴ τοῦ Μονάχου, πού δὲν ἔχει ὑπόγειον πλοῦτον καὶ θαλάσσιους δρόμους, ἦταν ἀπαραίτητον νὰ παράγονται ἄριστα προϊόντα, γιὰ νὰ βρῖσκουν εὐκόλες ἀγορές. Οἱ ἐργαζόμενοι στὴν βιοτεχνία καὶ στὰ ἐργοστάσια ἔπρεπε νὰ εἶναι εἰδικευμένοι, ἐνῶ οἱ ἔμποροι ἔπρεπε νὰ ξεύρουν μεθόδους γιὰ τὴν διακίνησιν τῶν προϊόντων. Ἡ προσπάθεια τῶν σχολείων ἔπρεπε νὰ συνδυασθῇ μὲ ἐκείνην τῶν ἐπιχειρηματιῶν, ὥστε νὰ μορφωθοῦν ἐργάτες καὶ ὑπάλληλοι μὲ πραγματικὴν ἐπαγγελματικὴν ἀξίαν.

11. Ὡς καλὸς πολίτης κατὰ τὸν Kerscheneiner θεωρεῖται ὄχι μόνον ὁ εὐπειθὴς στὴν πολιτεία, στὴν ἐθνικὴ κοινότητα, πολίτης, ἀλλὰ τὸ μέλος μιᾶς ἠθικῆς κοινότητος: βλέπε:

15 - σελ. 89--94.

χαρακτήρα του, ὥστε νὰ μπορῇ ν' ἀνεβαίνει τις βαθμίδες τῆς κοινωνικῆς ἱεραρχίας μὲ τὴν τίμια ἐργασία του καὶ τὴν ζύπνια νοημοσύνη του.

Γιὰ νὰ καταστήσῃ γνωστοὺς τοὺς οἰκονομικοὺς, κοινωνικοὺς καὶ παιδαγωγικοὺς λόγους, πού ἐπέβαλαν τὴν νέα ὀργάνωση τῶν σχολείων, καὶ νὰ διασφαλίσῃ τὴν ὀλόθυμη συμπαράσταση τῶν γονέων, τῶν βιομηχάνων, τῶν ἐπιχειρηματιῶν καὶ τῶν ὀργάνων τῆς πολιτείας καὶ ἀκόμη γιὰ νὰ διαδώσῃ τις ἀντιλήψεις του γιὰ τὴν ἀγωγή καὶ τὴν βαθύτερη οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, ἀναπτύσσει ἓνα πολύτιμο διαφωτιστικὸ ἔργο μὲ διαλέξεις, συνέδρια, συζητήσεις καὶ ἐκλεκτὰ συγγράμματα¹².

Στις προσπάθειές του συναντᾷ σημαντικὰ ἐμπόδια, ἐπικριτὰς καὶ ἐχθρούς. Οἱ Ἐρβαρτιανοὶ πολεμοῦν τις ἀντιλήψεις του, στελέχη τῆς διοικήσεως τοῦ παρουσιάζουν προσκόμματα στὴν ἀναδιοργάνωση τῆς παιδείας καὶ πολῖτες, ἐπιχειρηματίες καὶ γονεῖς ἀμφιβάλλουν γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν Νέων Σχολείων. Ἀγωνίζεται μὲ ἀμείωτη διάθεση ἐναντίον ὅλων τῶν ἐμποδίων, κατορθώνει νὰ ἔχῃ τὴ συμπαράσταση τῶν ἐργαζομένων πολιτῶν, τῶν βιομηχάνων, τῶν ἐκπαιδευτικῶν καὶ τῆς Πολιτείας καὶ συντελεῖ μὲ τὸ ἀνακαινιστικὸ ἔργο του στὴν τεχνικὴ καὶ βιομηχανικὴ ἀνάπτυξη τῆς Γερμανίας καὶ στὴν ἀνανέωση τοῦ πνεύματος τῆς σχολικῆς ἐργασίας.

Ἡ εὐσυνείδητη μορφωτικὴ ἐργασία του στὰ σχολεῖα, ἡ προσαρμοσμένη στὶς οἰκονομικοκοινωνικὲς ἀνάγκες ἀναδιοργάνωση τῶν δημοτικῶν καὶ τεχνικῶν σχολείων καὶ τὸ πλούσιο διαφωτιστικὸ ἔργο του, συνιστοῦν τὴν παιδαγωγία τοῦ Kerschensteiner, πού σκοπεύει τὴν ἀνάδειξη εὐσυνειδήτων καὶ μορφωμένων ἐργατῶν καὶ τεχνιτῶν καὶ καλῶν πολιτῶν, οἱ ὁποῖοι μὲ τὸ ἐπάγγελμά τους καὶ τὸν ἐθνικὸ τους πολιτισμὸν θὰ ζοῦν ὡς ἠθικοὶ ἄνθρωποι καὶ θὰ εἶναι προσηλωμένοι στὶς ἀνώτερες ἀξίες τῆς ζωῆς. Ἔτσι ἀνταποκρίνεται μὲ ὅλη του τὴ ζωὴ στὰ οἰκονομικὰ, κοινωνικὰ καὶ μορφωτικὰ αἰτήματα τῆς ἐποχῆς του καὶ τοῦ τόπου του καὶ διανοίγει νέους δρόμους, τοὺς ὁποίους ἀκολουθοῦν σύγχρονοι καὶ μεταγενέστεροί του ἀπὸ τὴν πατρίδα του καὶ ἀπὸ ἄλλες χῶρες¹³. Τὸ βαθύτερο περιεχόμενον τοῦ παιδαγωγικοῦ ἔργου τοῦ Kerschensteiner ἐνέχει σήμερον ὅλη του τὴν ἐπικαιρότητα, γιατί, στὴν ἐποχὴ μας μὲ τὴν μεγάλη βιομηχανικὴ πρόοδο καὶ τις σοβαρὲς πολιτικὲς κινήσεις καὶ ἀνακατατάξεις, ὁ μέγας ἐκεῖνος παιδαγωγὸς μπορεῖ νὰ μᾶς διδάξῃ πολλὰ γιὰ τὴν καρποφόρο ὀργάνωση τῆς τεχνικῆς ἐκπαιδεύσεως, γιὰ τὴν παιδεία τοῦ πολίτου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, γιὰ τὴν ἀνακαίνιση τοῦ συστήματος σχολικῆς ἐργασίας καὶ γιὰ τὴν ἐκτίμηση καὶ ἱεράρχηση τῶν πολιτιστικῶν ἀξιῶν.

III. ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ: Η ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΟΥ ΠΑΘΟΥΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΑΣ

Α'

1. Οἱ τρεῖς Μεγάλοι Παιδαγωγοί, κατὰ τὴν νεανικὴ τους ἡλικία, ζοῦν ἀνάμεσα στοὺς ἐργαζομένους ἀνθρώπους εἴτε ἐργάτες καὶ τεχνῖτες εἶναι αὐ-

12. Οἱ τίτλοι ὀρισμένων διαφωτιστικῶν ἔργων του: 1) Πολιτειακὴ ἀγωγή τῆς Γερμανικῆς Νεότητος (1901), 2) Ἐξέλιξη τῆς ἰκανότητος γιὰ τὸ ἰχνογράφημα (1905), 3) Οἱ βάσεις τῆς ὀργανώσεως τῶν σχολείων, 4) Ἡ ἔννοια τοῦ σχολείου ἐργασίας (1912), 5) Ἡ ἔννοια καὶ ἡ διάπλαση τοῦ χαρακτήρος (1912), 6) Ἡ ψυχὴ τοῦ Παιδαγωγοῦ (1921), 7) Θεωρία τῆς μορφώσεως (1928), 8) Θεωρία τῆς ὀργανώσεως τῆς παιδείας (1932).

τοῖ (Σωκράτης, Kerschensteiner) εἴτε ἀγρότες καὶ πτωχοὶ ἄνθρωποι (Pestalozzi). Πονοῦν γὰρ τὸν συνάνθρωπο (τῆς ἐποχῆς των ὁ καθένας) στὸν ἀγῶνα του γὰρ τὶς βιοτικές του ἀνάγκες¹⁴ καὶ συλλαμβάνουν τὴ λύση τῶν προβλημάτων του μὲ τὴ μόρφωσή του.

2. Συγκινοῦνται ἀπὸ τὰ κοινωνικὰ προβλήματα τοῦ καιροῦ των (ἔλλειψη ἀνθρώπων τοῦ ἀγαθοῦ στὸ κοινωνικὸ σύνολο (= Σωκράτης), κοινωνικὴ ἀδικία στὸν ἀγροτικὸ Ἑλβετικὸ λαὸ (= Pestalozzi), ἀνάγκη καλῶν πολιτῶν - μελῶν μιᾶς ἠθικῆς κοινότητος (= Kerschensteiner) καὶ μὲ τὰ κηρύγματά τους καὶ τὴ διαφωτιστικὴ τους δραστηριότητα λαμβάνουν θέση ἔναντι αὐτῶν τῶν προβλημάτων καὶ ἀσκοῦν μὲ τὶς ιδέες των τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδραση στὴν κοινωνία καὶ στοὺς ἡγέτες της¹⁵.

3. Ἐπιδιώκουν τὴ συνεχῆ δική τους μόρφωση καὶ τὸν πνευματικὸ ἀνεφοδιασμό τους (ὁ Σωκράτης συνεχῶς ἐρευνᾷ καὶ ἐρωτᾷ, ὁ Pestalozzi σπουδάζει Νομικά, Γεωπονικά, ἐκπαιδεύεται σὲ ἀγρόκτημα καὶ ταξιδεύει, ὁ Kerschensteiner σπουδάζει δάσκαλος, καθηγητής, μελετᾷ, ταξιδεύει). Ἐπιηρεάζονται ἀπὸ τὶς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς των (Σωκράτης: θρύλοι γὰρ τὰ Μηδικά, ἀτμόσφαιρα δογματικῶν φιλοσόφων, σοφιστῶν καὶ ποιητῶν, Pestalozzi: Γαλλικὴ ἐπανάσταση, Ρουσσώ, φυσιοκρατικὲς ἀντιλήψεις, Kerschensteiner: βιομηχανικὴ ἐπανάσταση καὶ ιδέες 19ου - 20οῦ αἰῶνος), ἀλλὰ μποροῦν καὶ διεισδύουν βαθύτερα στὰ προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου, ἀντιπῶνται πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ καιροῦ των ὑψώνοντας ἄφοβα τὰ κηρύγματά τους καὶ ἐφαρμόζοντας ἐπίμονα τὰ παιδαγωγικά τους σχέδια. Ἀνάμεσα σὲ μύρια ἐμπόδια διαμορφώνουν δική τους κατεύθυνση στὴν ἐκπαίδευση τῆς χώρας των καὶ στὶς ἀντιλήψεις γὰρ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴ ζωὴ, ὥστε τὸ ἔργο τους νὰ θεωρηθῆ χρήσιμο καὶ νὰ βρῆ συνεχιστὰς τοὺς μαθητὰς των καὶ τοὺς φλογεροὺς ὀπαδοὺς των¹⁶.

4. Τὸ ψυχικὸ τους ἄπλωμα, κατὰ τὸ παιδευτικὸ τους ἐνέργημα, ἀγγίζει τοὺς ἀνθρώπους ὅλων τῶν ηλικιῶν καὶ ὅλων τῶν καταστάσεων (παιδιά, ἐφήβους, ἐνηλίκους, ἐργάτας, ἀγρότας, ἡγέτας, ὑπηκόους, ὀμαλοῦς, ἀνωμάλους). "Ἄν συμβαίη νὰ μὴ διαπιστώνωμε τοῦτο ἀπόλυτα καὶ στοὺς τρεῖς παιδαγωγούς μας (ὁ Σωκράτης π.χ. δὲν παιδαγωγεῖ μικρὰ παιδιά), παρατη-

13. Εἶναι γνωστὴ ἡ ἔνωση τῶν ὀπαδῶν τοῦ Kerschensteiner (Vereinigung für staats, Burgerliche Bildung und Erziehung) ἡ ὁποία διέδωσε τὶς ιδέες του μὲ τὴν ἐπανεκδόση ὀλοκλήρωμένου τοῦ ἔργου του σὲ ὀκτὼ τόμους. Ἡ μέθοδος σχολικῆς ἐργασίας καὶ τὸ σύστημα ὀργανώσεως σχολείων ἀπετέλεσαν ὑπόδειγμα ἐκπαιδεύσεως σὲ πολλὰς χώρες.

14. α) Βλέπε σχετικὰς σκέψεις τοῦ Σωκράτη: Ξενοφῶντος Οἰκονομικός, Πλάτ. Πολιτεία.

β) Τὸ ἔργο τοῦ Pestalozzi: Παρατηρήσεις γὰρ τὴ βιοτεχνία, τὴν παιδεία καὶ τὴν πολιτικὴν (1822) (Γερμανιστί).

γ) Τὸ ἔργο τοῦ Kerschensteiner: Αἱ βάσεις τῆς ὀργανώσεως τῶν σχολείων (Γερμανιστί).

15. Ὁ Σωκράτης ἐπιδρᾷ στοὺς μαθητὰς του, στοὺς συζητητὰς του στρατηγούς, ἐμπόρους, δικαστὰς (Ξεν. Ἀπομν.). Τὰ βιβλία τοῦ Pestalozzi διαβάζονται ἀπὸ τὸν ἀγροτόκοσμο, ἀπὸ τοὺς κοινωνικοὺς καὶ πολιτικοὺς ἡγέτες τῆς χώρας του καὶ ἄλλων χωρῶν (Γαλλίας, Πρωσίας, Γερμανίας): Μ. Παπαμαύρου: Ἀθῆναι 1929 σελ. 88, 93, 103 - 204. Ἡ Pestalozzi. Ὁ Kerschensteiner συνεργάζεται καὶ ἐπιδρᾷ στοὺς ἐπαγγελματίας, βιομηχάνους, ἐργάτας καὶ ἐμπόρους τῆς Βαυαρίας καὶ ἐπιτυγχάνει τὴν συμπαράστασιν στὸ ἔργο του τῶν κρατικῶν ἡγετῶν τῆς Βαυαρίας (3 - σελ. 20 - 42).

16. Ὁ Σωκράτης τὸν Πλάτωνα, ὁ Pestalozzi τοὺς ἰδρυτὰς τοῦ Pestalozzianum στὴ Ζυρίχη, ὁ Kerschensteiner τοὺς δημιουργοὺς τῆς Ἐνώσεως τῶν ὀπαδῶν τοῦ Kerschensteiner στὸ Μόναχον.

ροῦμε ὅπωςδήποτε τῇ ἐνδόμυχη τάση τους νὰ θεωροῦν ὡς ἀντικείμενο παιδαγωγίας ὅλους τοὺς ἀνθρώπους χωρὶς διάκριση καὶ νὰ μὴ περιορίζονται κατὰ τὶς μορφωτικὲς ἐπαφές των σὲ ἄτομα μιᾶς ὠρισμένης ἡλικίας ἢ καταστάσεως.

5. Ἡ ἀγωγή τους τελεῖται μὲ ποικίλες μορφές καὶ σὲ ποικίλους τόπους ἀνάλογα μὲ τὶς συνήθειες τῆς ἐποχῆς, τὶς περιστάσεις καὶ τὶς ἀνάγκες, στὴν ἀγορά, στὶς συντροφιές, στὰ γυμναστήρια (Σωκράτης), στὸ σχολεῖο, σὲ συνέδρια, σὲ συναντήσεις (Pestalozzi, Kerschensteiner), μὲ τὴ μορφή διδασκαλίας, παραδείγματος ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς, μὲ τὰ συγγράμματα καὶ τὶς μελέτες, μὲ ὀργανωτικὰ μέτρα τῆς ἐκπαιδεύσεως, μὲ ὁμιλίαι καὶ διαλέξεις, μὲ συνεντεύξεις καὶ συζητήσεις.

6. Ἀπὸ τὴν τεχνικὴ τῆς ἀγωγῆς, πού χρησιμοποιοῦν¹⁷, ὁ Σωκράτης τὴν «διαλεκτικὴ», ὁ Pestalozzi τὴν «ἐργασία μὲ ἐποπτικὰ μέσα», ὁ Kerschensteiner τὴν «διδασκτικὴ τοῦ σχολείου ἐργασίας», διαφαίνεται ὅτι, κατὰ τὸ παιδευτικὸ τους ἐνέργημα, θεωροῦν ἀπαραίτητη καὶ τὴν αὐτενεργὴ συμμετοχὴ τῶν μαθητῶν τους στὴν ἀνακάλυψη τῆς ἀλήθειας, στὴν καλλιέργεια τοῦ χαρακτῆρος, στὴν ἐκμάθηση μιᾶς τέχνης χρήσιμης γιὰ τὴ ζωὴ. ἔχουν ἐμπιστοσύνη στὶς ἐξελικτικὲς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου. Κεντρίζουν τοὺς μαθητὰς, τοὺς συζητητὰς, τοὺς συνεργάτας των νὰ μποροῦν νὰ ζυπνοῦν μέσα στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ τους τὶς ἀλήθειαι τῆς ζωῆς, τὰ σηκώματά τους καὶ τὴν ἀνθρώπινη οὐσία τους μὲ τὶς κοινὲς ἀναλύσεις στὰ πνευματικὰ, μεταφυσικὰ καὶ ἀξιολογικὰ προβλήματα.

7. Στὴν ὀλικὴ σύνθεση τοῦ ψυχικοῦ των βίου κυριαρχεῖ τὸ ἰδεῶδες τῆς μορφώσεως ὅλων τῶν ἀνθρώπων καὶ γίνεται ἀντικείμενο ὀλοκληρωτικῆς ἀφοσιώσεως. Ὁ Σωκράτης δέχεται καὶ θανατώνεται, ὁ Pestalozzi διαθέτει τὴν περιουσίαν του, τὴν οἰκογενειακὴν εὐτυχίαν του, τὴν ὑγείαν του καὶ ὅλη τὴν ζωὴν, ὁ Kerschensteiner μοχθεῖ ὁ ὅλο του τὸν βίον, ὅλοι τους εἶναι ὀλοκληρωτικὰ ἀφωσιωμένοι στὴν παιδαγωγίαν τοῦ ἀνθρώπου (8 - σελ. 283 - 307 καὶ 329 - 347).

8) Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Σωκράτης ἦταν ἀφωσιωμένος στὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος στὸν ἄνθρωπον, ὁ Pestalozzi στὴν ἐξυπηρέτησιν ὀχι μόνον τῶν βιοτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν πνευματικῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁ Kerschensteiner στὴν ἀνάδειξιν ὀχι μόνον μορφωμένων ἐπαγγελματιῶν ἀλλὰ καὶ ταυτόχρονα ἠθικῶν πολιτῶν - ἀνθρώπων προσηλωμένων στὶς ἀνώτερες ἀξίαι τῆς ζωῆς¹⁸ φανερώνει ὅτι οἱ Μεγάλοι Παιδαγωγοὶ εἶχαν θεωρήσει τὸν ἄνθρωπον κάτοχον πνευματικῆς οὐσίας¹⁹ καὶ προσέβλεπαν, ἀπώτερα, μὲ τὴν παιδαγωγίαν τους στὴν ἀφύπνισιν καὶ καρποφορίαν αὐτῆς τῆς οὐσίας του.

Β'

1. Ἡ ἀφοσίωσις τῶν παιδαγωγῶν σ' ἓνα τέτοιο ἔργον ἀποτελεῖ ψυχικὸ φαινόμενον πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ ἰσχυρότατη τάσιν δημιουργίας ἀνθρώπων μὲ ἔντονη τὴν πνευματικὴν οὐσίαν, ἀπὸ ἓναν δυναμισμὸν, πού διατίθεται μὲ ἀμείωτη ἐτοιμότητα γιὰ ὠρισμένον σκοπὸν, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸν δυ-

17. Στὸ ἐπόμενον κεφάλαιον ἀναλύονται οἱ μέθοδοι ἀγωγῆς τῶν τριῶν παιδαγωγῶν.

18. Βλ. ἀνωτέρω βιογραφικὰ δεδομένα.

19. Στὸ ἐπόμενον κεφάλαιον ἀναλύεται ἡ φιλοσοφικὴ ἀνθρωπολογία καθὲ παιδαγωγῶ (βλ. Χάρτης τῶν δυνατοτήτων μὲ τὰ ἰδανικὰ ὄρια τοῦ ἀνθρώπου).

ναρισμὸ τῶν ἀφωσιωμένων στὴν τέχνη, στὴν ἐπιστήμη, στὴ θρησκεία ἢ σὲ κάθε ἄλλη ἀνώτερη δημιουργία ἀνθρώπων.

Τὸ δυναμικὸ στοιχεῖο, ἡ ἰσχὺς κι' ἡ διάρκεια σ' αὐτὴ τὴν ἀφοσίωση προσδίδουν ἓνα ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ στὸ φαινόμενο τοῦτο, ὥστε νὰ μὴ εἶναι ἀπλῆ συναισθηματικὴ κατάσταση. Δὲν εἶναι δηλαδὴ μιὰ ἀπλῆ «κλίση», ποῦ ἐκδηλώνεται ὡς ἐπιθυμία νὰ ἀσχολεῖται τὸ ἄτομο μὲ κάτι ἀπὸ προδιάθεση ἢ ἀπὸ συνήθεια, οὔτε ἀκόμη μιὰ «ροπὴ» ποῦ ἐκδηλώνεται ὡς ἐνισχυμένη κλίση μὲ ἀφθονώτερες τὶς πηγές δυναμισμοῦ. Εἶναι, ἀντίθετα, μιὰ μορφὴ ἰσχυρότατης ἐπιθυμίας γιὰ ἓνα ὠρισμένο ἐπίτευγμα, ποῦ κινεῖ σὲ συνεχῆ δραστηριότητα τὴν ἀνθρώπινη ὄντοτητα μὲ ἀκατάπαυστη ἀνάμεσα σὲ πολλὰ ἐμπόδια ψυχικὴ ὄρμη.

Ἔτσι, ἡ ἰσχυρότατη αὐτὴ ἐπιθυμία κατέχει τὸ κέντρο τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς καὶ ὀδηγεῖ σταθερὰ τὸ φορέα τῆς ν' ἀναλωθῆ γιὰ τὴν πραγμάτωση κάποιου σκοποῦ. Μὲ τὴ διαρκῆ ἐπικράτειά της στὴν ψυχὴ παίζει ὀδηγητικὸ καὶ δημιουργικὸ ρόλο στὶς ἄλλες τάσεις καὶ δυνάμεις. Οἱ βαθύτατες λογικὲς ἀναλύσεις ἐπὶ τῶν ἀνθρωπολογικῶν θεμάτων ἀπὸ τὸν Σωκράτη, τὸν Pestalozzi καὶ τὸν Kerschensteiner μαρτυροῦν, ὅτι ἡ ὄρμη αὐτὴ ὠθοῦσε τὴ νοημοσύνη τους ν' ἀναπτύσσει γύρω ἀπὸ τὴ σταθερὴ ἰδέα, τὶς πρὸ διεισδυτικὲς παρατηρήσεις, καὶ τὶς εὐφυέστερες ἀφαιρέσεις, μιὰ σειρά ἀναζητήσεων, ποῦ τὶς ἀκολουθοῦσε σὲ πείσμα ὅλων τῶν ἐμποδίων. Ἴσως, σὲ μερικὲς περιπτώσεις, νὰ περιορίζη τὴν εὐρύτητα τοῦ πεδίου τῆς νοημοσύνης, ἀλλ' ὅ,τι χάνει ἐκεῖνη σὲ ἔκταση τὸ κερδίζει σὲ βάθος. Ἡ ἀδιάκοπη ἐπίσης ἐπιμονὴ τους στὴν πραγμάτωση τῶν σκοπῶν τους μαρτυρεῖ, ὅτι ἡ ὄρμη αὐτὴ ἰσχυροποιεῖ τὴ βούληση κι' ἀποβαίνει ἐπιδέξια ν' ἀνακαλύπτει τις πρὸ μυστικὲς καὶ ἱκανὲς ἐνέργειες, ποῦ θὰ ὑπηρετήσουν πρωτότυπους σκοπούς.

2. Ἡ ὄρμη ὅμως αὐτὴ, δὲν κυριαρχεῖ μόνον στὶς ἄλλες δυνάμεις, ἀλλὰ καὶ τὶς προϋποθέτει καὶ τὶς ἐχει ἀνάγκη στὴν τροφοδότησή της, γιὰ νὰ καρποφορήσῃ.

Ἡ ὀλοκληρωτικὴ ἀφοσίωση σ' ἓνα τέτοιο ὑψηλὸ ἔργο, ὅπως εἶναι ἡ μόρφωση ἀνθρώπων, προϋποθέτει, φαίνεται, μιὰ ἐνέργεια ρυθμιστικὴ, ἡ ὁποία ἐπιφέρει στὴν ἐσωτερικὴ ζωὴ μιὰ πειθαρχία, ποῦ προφυλάσσει ἀπὸ συγκρούσεις συναισθημάτων. Ἡ ρυθμιστικὴ αὐτὴ ἐνέργεια συγγενεῦει μὲ τὴν ἐνέργεια τῆς λογικῆς κι' ἐξασφαλίζει τὴν ὀλόψυχη στροφὴ πρὸς τὸ ἐπιδιωκόμενο ἐπίτευγμα. Προϋποθέτει δηλαδὴ τὸν συλλογισμό, διότι στὴν ὥρα τῆς ἐκδηλώσεώς της γίνεται μιὰ ἐξατομίκευση τοῦ ἀντικειμένου της, τελεῖται μιὰ ἀξιολόγηση, τὴν ὁποία καθιστᾶ ἱκανὴ μόνον ἡ ἐξελιγμένη σκέψη. Ὁ φορέας της δὲν θὰ δεχόταν αὐτὴ τὴν ἀποκλειστικὴ ἐπιθυμία του, ἂν δὲν εὔρισκε τρόπο νὰ ἔχη τὴ συναίσθηση, ὅτι βρίσκεται «ἐν τάξει» καὶ νὰ τῆς δίνη ἔτσι μιὰ παραδεκτὴ φαινομενολογία. Ἀναζητεῖ νὰ βρῆσκη λόγους νὰ ἱκανοποιηθῆ. Ἄν ἡ ἰσχυρότατη αὐτὴ ἐπιθυμία τῶν παιδαγωγῶν, ὅπως καὶ ὅλων τῶν μεγάλων δημιουργῶν (28-), προσφέρη μιὰ πειστικότητα σ' αὐτοὺς γιὰ τὴν ἀξία της, τοῦτο γίνεται, ὄχι γιὰτὶ γεννᾶται, μὲ τὴν ἐκδήλωσή τους, κάποια «συμπάθεια» στοὺς ἄλλους ἀπὸ τὴ γέννηση παρομοίων καταστάσεων, ἀλλὰ γιὰτὶ ἡ ἐπιθυμία αὐτὴ γνωρίζει νὰ φέρη στὴν ὑπηρεσία της τὴ λογικὴ. Ἄπ' ὅλα αὐτὰ διαφαίνεται, ὅτι ὑπάρχουν κάποιες κρυφὲς ἀναλογίαις εἰδικῆς συγγενείας μεταξὺ τῆς διαγωγῆς τῆς λογικῆς καὶ τῆς λογικῆς τῆς ἰσχυρῆς ἐπιθυμίας γιὰ τὴ μόρφωση ἀνθρώπων.

Παρ' ὅλα ὅμως αὐτὰ, ὀφείλομε ν' ἀναγνωρίσωμε, ὅτι ὑπάρχει σύγχρονα καὶ ἡ ψυχολογικὴ πραγματικότης μιᾶς ἀταξίας ἀπὸ τὴν ἰσχυρὴ αὐτὴ ὄρμη.

Πολλές φορές οί φορεῖς τῆς παιδαγωγοῦ αἰσθάνονται σὰν ἕνα παιγνίδι μερικῶν συναισθηματικῶν δυνάμεων, οἱ ὁποῖες, ἐνῶ εἶναι πολὺ πειθαρχημένες, τείνουν σύγχρονα νὰ τοὺς ὠθήσουν σὲ πράξεις, γιὰ τὶς ὁποῖες αἰσθάνονται ὅτι χάνουν τὴν πρωτοβουλία καὶ τὸν ἔλεγχο. Ξεχνοῦν συχνὰ τὸ κοινωνικὸ περίγυρο καὶ τὶς δυσκολίες τῆς πραγματικότητος, εἶναι ὑπερβολικὰ ἀπαιτητικοὶ στοὺς ἄλλους, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους θέλουν παρόμοια βίωση τῆς ἰδίας ὀρμῆς (Pestalozzi καὶ Kerschensteiner), ἀφαιροῦνται προσηλωμένοι στοὺς ἐσωτερικοὺς των λογισμοὺς καὶ παραμένουν παράξενα ἀκίνητοι καὶ ἀπραγοὶ ἢ ἀποδεικνύονται ἀσυγκράτητα ἐρεθιστικοὶ στοὺς ἄλλους, γιὰ νὰ τοὺς ἐξαναγκάσουν στὴν πολὺπλευρῆ καὶ βαθύτατῃ διερεύνησιν τῆς ἀληθείας (Σωκράτης). Αὐτὴ ἡ ψυχολογικὴ πραγματικότητα ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ μᾶς ὡς ἀσυνήθιστη κατάστασις ἀνισορροπίας, ὡς ἀταξία, δημιουργεῖται, τὶς στιγμὰς ἐκεῖνες, κατὰ τὶς ὁποῖες τὸ πνεῦμα ξεφεύγει ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς καθιερωμένης συμπεριφορᾶς τῆς ψυχοσωματικῆς ὄντητος καὶ ἀπομονώνεται προσβλέποντας ἐπίμονα στὸ ὄραμά του (ἀντικείμενο τῆς ὀρμῆς) καὶ δίνεται ὀλοκληρωτικὰ καὶ ἀγωνιᾷ, μὲ τὴν πίεσιν τῆς πραγματικότητος, νὰ τὸ ἐγγίση, νὰ τὸ κατακτήσῃ, ὅποτε μὲ τὴ μόνωσίν του αὐτὴ δὲν ὑπολογίζει τὴν συμπεριφορὰ, τὶς δυνατότητες τῶν ἄλλων, τὸ κοινωνικὸ περίγυρο. Αὐτὴ ἡ κατάστασις διαφαίνεται καθαρὰ σὶς ἐκτενεῖς βιογραφίες γιὰ τὸν Σωκράτη, τὸν Pestalozzi καὶ τὸν Kerschensteiner καὶ σὶς δικές των εἰλικρινεῖς ὁμολογίες (ἐξάψεις, παράφορες ἐνέργειες, συμπεριφορὰ ἀπραξίας κ' ἀφαιρέσεως)²⁰. Διαπιστώνεται, λοιπόν, ὅτι ὑπάρχει, ταυτόχρονα, καὶ ἡ ἰκανότητα τῆς κανονικῆς ρυθμίσεως τῶν ἐσωτερικῶν καταστάσεων ἀπὸ τὴν προσωπικὴν βούλησιν καὶ τὴ λογικὴν ἐνέργειαν καὶ ἡ συναίσθησις τῆς στιγμιαίας ἀταξίας.

Ἡ ἀφοσίωσις στὴν παιδείαν προϋποθέτει ἀκόμη τὴν ἐνέργειαν τῆς δημιουργικῆς φαντασίας. Τὸ ἀντικείμενό της περιβάλλεται μὲ τὴ φαντασία ἀπὸ ἕνα ὠραῖο περίγυρο καὶ ἰδανικοποιεῖται· γίνεται περισσότερο παρόν, παίρνει μιὰ ἐσωτερικὴ παρουσία καὶ μάλιστα σιγὰ - σιγὰ μιὰ ἀναγκαίαν παρουσία. Οἱ φορεῖς τῆς γοητεύονται ἀπὸ τὸ ἀναμενόμενον ἐπίτευγμα καὶ αἰσθάνονται ἐντονώτερη τὴν στρόφην τῆς ὄντητός των πρὸς αὐτό. Αὐτὸ τὸ τέρμα, ποὺ βλέπουν νοερά, θρῖσκεται πάντοτε μπροστὰ τους καὶ τοὺς κρατεῖ ἀνήσυχτα προσηλωμένους σ' αὐτό. Ἔχει δουλέψει γι' αὐτὸ ἡ φαντασία τους μὲ τὶς ὑποθέσεις, τοὺς στοχασμοὺς, τὶς συλλήψεις τρόπων, σχεδίων καὶ μέσων καὶ ἔχει γίνῃ ἡ ἀξιολόγησίν του. Εἶναι ἡ Ἰθάκη τοῦ αἰώνιου Ὀδυσσεᾶ, ποὺ τὸ ὄραμά της πάντοτε παρόν, τὸν κρατᾷ ἀκατάβλητο ποντοπόρο σὶς κακουχίας καὶ σὶς θαλασσοταραχές. Οἱ πόθοι τοῦ Σωκράτη γιὰ τὸν τέλειον ἄνθρωπον, οἱ ὀραματισμοὶ καὶ τὰ ὄνειρα τοῦ Pestalozzi γιὰ ἀνύψωσιν τοῦ βιοτικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου τοῦ λαοῦ καὶ οἱ στοχασμοὶ τοῦ Kerschensteiner γιὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως σὶ τὴ χώρα του, ποὺ θὰ ἐξασφάλιζε τοὺς αὐριανοὺς καλοὺς τεχνίτας καὶ ἐναρέτους πολίτας, ὅλα αὐτὰ εἶναι καρποὶ τῆς δημιουργικῆς των φαντασίας.

3. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἐξωτερικοὶ παράγοντες, οἱ ὁποῖοι τροφοδοτοῦν τὴν ἰσχυρὴν αὐτὴ ὀρμὴ τῶν τριῶν παιδαγωγῶν, γιὰ τὴ διάπλασιν ἀνθρώπων. Ἐναφέραμε στὰ βιογραφικά τους δεδομένα τὶς δυσκολίες καὶ τὶς συνθῆκες ἀναπτύξεως καὶ ἀγωγῆς των, κατὰ τὰ παιδικὰ τους χρόνια, ἀναφέραμε ἐπίσης τὸ πνευματικὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς των καὶ τὰ οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ προβλήματα τῶν καιρῶν τους στὸν στενότερον κ' εὐρύτερον χῶρον. Ὅλα αὐτὰ, θὰ

20. Βλ. α) τὸ «Κύκνειο ᾄσμα» τοῦ Pestalozzi, β) τὸ «Συμπόσιον» τοῦ Πλάτωνος καὶ γ) (3 - ,).

έλεγαν οί ψυχαναλυταί, έξύπνησαν κι' έπηρέασαν έμφυτες τάσεις των και τις μετέβαλαν σε ίσχυρή όρμη για τον έξανθρωπισμό τών ανθρώπων, ή απέτέλεσαν τὸ ίσχυρὸ εκείνο υπόστρωμα πόθων στην ψυχή τους, πὸ ζητοῦν ν' αναβιώσουν κι' αναζοῦν στὸ αντίκρουσμα παρομοίων καταστάσεων σ' άλλους ανθρώπους (παιδιά, άνδρες, γυναίκες, γέροντες). Οί άπωθούμενες στὸ άσυνείδητο άνεκπλήρωτες έπιθυμίες των για τήν ίκανοποίηση βιοτικῶν και πνευματικῶν αναγκῶν, πὸ αίσθανόταν έντονα, και ή έλλειψη εύκαιριῶν για τήν πλήρωσή των, συνετέλεσαν στην ίσχυροποίηση αὐτῆς τῆς έπιθυμίας και στη μεταβολή της σε όρμη άνάλογης δράσεως, εύεργετικῆς όχι μόνον για τὸν έαυτό τους, αλλά και για τὸς άλλους ανθρώπους. Συμβαίνει και σε πολλοὺς άλλους μεγάλους δημιουργοὺς νὰ υπάρχει ένα υπόστρωμα βιωμάτων από τήν παιδική τους ήλικία, πὸ αποτελεί κίνητρο στις δραστηριότητες τῆς ώριμης ήλικίας των. Πολλοί απ' αὐτοὺς στις βιογραφίες των τὸ αναφέρουν και έπιμένουν στα γηρατεία τους νὰ αποδίδουν σ' αὐτὸ τήν γενεσιουργὸ αἰτία τῶν μεγάλων δημιουργημάτων τους (2-, 26-,). Οί πίκρες από τὴ ζωή, ή άμεση έμπειρία τῆς σκληρῆς πραγματικότητας από τὰ έφηβικά χρόνια οδηγοῦν τὸν άνθρωπο συχνὰ νὰ υφάνη τὸς εύγενικοὺς πόθους του και νὰ προσφέρη τήν οντότητά του, κατὰ τήν επίγεια πορεία του, για τὴ δημιουργία μιᾶς ζωῆς για τὸς συνανθρώπους του καλύτερης, εύτυχέστερης από τὴ δική του (13- σελ., 421 - 444, 33- σελ., 355 - 375, 46-,). Μιὰ δυσκολία στη ζωή, μιὰ ταλαιπωρία, μιὰ διδαχή, ένα κοινωνικὸ περιστατικὸ, ένα ανάγνωσμα, μιὰ βιοτικὴ έμπειρία αποτελοῦν τὴ σπίθα πὸ ρίχνεται στη ψυχή τοῦ ανθρώπου και γίνεται, άργότερα, με τὴ συνδρομή και άλλων παραγόντων, ή φλόγα εκείνη πὸ θερμαίνει τὰ μεγάλα έργα. Για τὸς τρεῖς παιδαγωγούς, πὸ αναφέρομε, έχομε δεδομένα για τὸς έξωγενεῖς παράγοντες (πτωχὴ οίκογενειακὴ προέλευση, συναναστροφή με πτωχοὺς και ταλαιπωρουμένους ή ανήσυχους ανθρώπους), οί όποιοι μαζί με τις ένδογενεῖς δυνάμεις επέδρασαν στη διαμόρφωση τῆς ίσχυρῆς όρμης των πρὸς τήν παιδεία και συνετέλεσαν στην καρποφορία της.

4. Από τήν άνάλυση τοῦ φαινομένου τούτου τῆς άφοσίωσης στην παιδεία τοῦ Σωκράτη, τοῦ Pestalozzi και τοῦ Kerschensteiner διαπιστώνομε, ότι έχομε μπροστά μας όλα τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ φαινομένου πὸ λέγεται πάθος. Βρήκαμε στην άφοσίωση αὐτὴ μιὰ ίσχυρότατη όρμη πρὸς ώρισμένο σκοπό, ή όποία παρουσιάζει άμείωτη τὴν έτοιμότητά της για δημιουργία, κατέχει τὸ κέντρο τῆς ανθρώπινης ψυχῆς, παίζει ρυθμιστικὸ ρόλο στις άλλες ψυχικὲς δυνάμεις, ένῶ σύγχρονα και προϋποθέτει αὐτές, γνωρίζει νὰ φέρη στην ύπηρεσία της τὴ λογική, ένῶ συχνὰ προκαλεῖ και τὴ στιγμαία έσωτερικὴ άταξία. Άκριβῶς, τὰ στοιχεῖα αὐτὰ συνθέτουν τὴν έννοια τοῦ πάθους (47 - σελ. 314, 40-, 48-,).

5. Αντικείμενο τοῦ πάθους αὐτοῦ εἶναι ή ποικιλότητα βοήθεια στὸν συνάνθρωπο ν' αναπτύξη στην πλήρη μορφή τους όλες τις δυνάμεις τῆς οντότητός του, νὰ γίνη άνθρωπος. Η προσφορά αὐτὴ έπιτελεῖται με τὴν άμεση ή έμμεση υλικὴ βοήθεια και με τὴν ποικιλόμορφη διδαχὴ για τὴν άφύπνιση τῶν πνευματικῶν δυνάμεων.

Στὰ περιληπτικὰ δεδομένα από τὸ βίο και τὴ δράση τῶν τριῶν φορέων αὐτοῦ τοῦ πάθους εἶχαμε διαπιστώσει τὰ έξῆς:

Οί δραστηριότητές των έσκόπευαν νὰ καταστήσουν οικονομικὰ αὐτάρκεις στη ζωή τὸς παιδαγωγουμένους των, νὰ καλλιεργήσουν τὴ νοημοσύνη τους, νὰ κάμουν αὐτοὺς καλοὺς πολίτας και ήθικοὺς ανθρώπους και νὰ τὸς άφυπνίσουν μιὰ εύρύτερη θεώρηση τῆς οντότητός των μέσα στὸ κοινωνικὸ

σύνολο καὶ μέσα στὸ σύμπαν.

Αὐτὲς οἱ εὐεργετικές των δραστηριότητες ἀναφερόταν στοὺς ἀνθρώπους ὄλων τῶν ἡλικιῶν καὶ ὄλων τῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν καταστάσεων.

Κατὰ τὶς παιδευτικὲς ἐνέργειές των ἔτρεφαν ἐμπιστοσύνη σὲς ἐξελικτικὲς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, στὴν ἀνθρώπινη φύση του, κί' ἀναζητοῦσαν πάντοτε τοὺς καλύτερους τρόπους γιὰ τὴν ἐκκόλαψη αὐτῆς τῆς ἀνθρώπινης φύσεως (διαλεκτική, ἐποπτεία, ἐργασία).

Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ συνθέτουν τὰ γνωρίσματα μιᾶς ἰσχυρῆς τάσεως γιὰ τὴ δημιουργία ὠλοκληρωμένων ἀνθρώπων. Ἔτσι, τὸ πάθος τοῦ Σωκράτη, τοῦ Pestalozzi καὶ τοῦ Kerschensteiner εἶναι πάθος δημιουργίας ἀνθρώπων.

Τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς δημιουργίας στὸ πάθος αὐτὸ μᾶς παρέχει τὴ δυνατότητα νὰ τὸ κατατάξωμε στὰ θετικὰ πάθη²¹, δηλαδὴ στὰ πάθη ἐκεῖνα ποὺ στρέφονται πρὸς εὐμενῆ γιὰ τὴν ἀνθρώπινη προσωπικότητα ἀντικείμενα, ὅπως εἶναι τὰ πάθη γιὰ τὴν Τέχνη, γιὰ τὴν Ἐπιστήμη, γιὰ τὴ Θρησκεία, γιὰ τὴν Πατρίδα κλπ. (47 - σελ. 318, 29 -, 7 - σελ. 61 - 64).

Ἀπὸ τὶς προηγούμενες διαπιστώσεις μας ὡς πρὸς τὶς ἐπιδιώξεις τῶν δραστηριοτήτων τῶν τριῶν παιδαγωγῶν (ἀντιμετώπιση οἰκονομικῶν, κοινωνικῶν καὶ πνευματικῶν προβλημάτων τῶν συνανθρώπων των) διαφαίνεται ἀκόμη, ὅτι, ἂν οἱ φορεῖς ἄλλων θετικῶν παθῶν δημιουργίας σκοπεύουν μὲ τὰ εἰδικὰ ἔργα τους νὰ ἱκανοποιήσουν καὶ νὰ θέσουν σὲ ἔντονη παραγωγικὴ λειτουργία ἓνα τομέα τῆς συνειδήσεώς των, τὴν γνωστικὴ συνείδηση (ἐπιστήμη) ἢ τὴν αἰσθητικὴ συνείδηση (Τέχνη) ἢ τὴν Θρησκευτικὴ συνείδηση, οἱ φορεῖς τοῦ πάθους δημιουργίας ἀνθρώπων σκοπεύουν νὰ βοηθήσουν στὴ διατήρηση τῆς βιολογικῆς ὄντοστος τοῦ ὁποιοῦδήποτε ἀνθρώπου (κάθε ἡλικίας καὶ καταστάσεως) καὶ στὴν ἀφύπνιση τῆς ἰκανότητος γιὰ κατανόηση καὶ καρποφορία ὄλων τῶν συνειδησιακῶν καταστάσεών του (γνωστικῶν, ἠθικῶν, αἰσθητικῶν, φιλόνητος, θρησκευτικῶν), κατὰ συνέπεια στὴν ἀφύπνιση καὶ σταθερὴ συνέχιση τῆς λειτουργίας τοῦ ἀνθρώπινου στοιχείου του²². Τὸ πάθος τῆς δημιουργίας ἀνθρώπων σκοπεύει ἀναλυτικώτερα νὰ ξυπνήσῃ καὶ νὰ κρατῆ σὲ συνεχῆ διέγερση τὴν ἰκανότητα τοῦ ἀνθρώπου ν' ἀντιλαμβάνεται καὶ νὰ πολλαπλασιάζῃ τὴν προσπάθεια τῆς ψυχῆς του, ὅταν ἐρμηνεύῃ μέσα της τὴν πραγματικότητα (πνευματικὴ, γνωστικὴ συνείδηση), νὰ κατανοῇ καὶ νὰ ἐπαυξάνῃ τὴν ἐνέργειά της ποὺ ἐπιδιώκει τὴ σύνδεσή του μὲ τὶς ἄλλες ἀνθρώπινες ὑπάρξεις (ἠθικὴ συνείδηση), νὰ αἰσθάνεται τὴν ὁμορφιὰ ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο τῆς Τέχνης (καλλιτεχνικὴ συνείδηση), τὴν αὐθόρμητη ἀγάπη καὶ ψυχικὴ γειτνίαση πρὸς τὸν συνάνθρωπο (συνείδηση φιλόνητος) καὶ τὴν εὐσέβεια γιὰ τὴν ἐνότητα τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἄρμονία τοῦ σύμπαντος, (Θρησκευτικὴ συνείδηση)²³.

21. Ὑπάρχουν καὶ τὰ ἀρνητικὰ πάθη, ὅπως τὰ πάθη τοῦ ποτοῦ, τῆς φιλαργυρίας, τῆς φιλαρχίας, τοῦ ἀνταγωνισμοῦ κλπ. Θετικὰ ἢ ἀνώτερα καὶ ἀρνητικὰ ἢ κατώτερα πάθη συναντοῦμε ἄφθονα στὰ κείμενα τοῦ μεγάλου ψυχογράφου Ὀμήρου, βλ. Ι. Θ. Κακριδῆ: Ὀμηρικὲς ἔρευνες, Ἀθήνα 1944.

22. Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ συνειδησιακὲς καταστάσεις τῆς ἀνθρώπινης ὄντοστος εἶναι τὸ ἰδιαίτερο γνώρισμά της, ποὺ τὴν διακρίνει ἀπὸ τὰ ἄλλα ἔμβια ὄντα, εἶναι ἐκεῖνο, ποὺ ὀνομάζομε πνεῦμα καὶ ποὺ ἀπαντᾶται μόνον στὸν ἄνθρωπον.

23. Στὸ κεφάλαιο τοῦτο γίνονται οἱ εἰσαγωγικὲς μόνον διαπιστώσεις, οἱ ὁποῖες θεμελιώνονται στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο: Ὁ Χάρτης τῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ ἰδανικὰ ὄρια.

6. Ἀλλά, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ βιογραφικά τους στοιχεῖα, οἱ τρεῖς παιδαγωγοί μας ζοῦσαν καὶ οἱ ἴδιοι ἔντονα τὶς συνειδησιακὲς των καταστάσεις, τὴν πνευματικὴ τους οὐσία, διότι καὶ τὴν γνωσιολογικὴ μὀρφωσί τους (γνώσεις, διανοητικὴ καλλιέργεια) συνεχῶς συνεκλήρωναν καὶ ἐνδιαφερόταν ζωηρότατα γιὰ τὰ μεγάλα κοινωνικά, ἠθικά, αἰσθητικὰ καὶ μεταφυσικὰ προβλήματα. Τὸ πάθος των διαμορφωνόταν ἀπὸ ἓνα σταθερό, συνεχῆ, ἀλλεπάλληλο συνδυασμὸ τοῦ ἐντόνου βιώματος τοῦ ἀνθρώπινου στοιχείου μέσα τους καὶ τῆς ζωηρῆς ἐπιθυμίας των ν' ἀφυπνισθῆ καὶ νὰ λειτουργήσῃ αὐτὸ τὸ ἀνθρώπινο στοιχεῖο καὶ στοὺς ἄλλους, στοὺς ὁποιοσδήποτε ἄλλους, συνανθρώπους των.

Ἔτσι, τὸ ὕψιστο ἀγαθὸ τῆς ζωῆς των, σ' εὐρύτερη ἀνάλυση, εἶναι ἡ αἰωνιότητα τοῦ ἀνθρώπινου στοιχείου, ἡ διαίωσιση τῆς πνευματικῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ διαπίστωση κάθε φορά, ὅτι συμβάλλουν, ἔστω κι' ἐλάχιστα, σ' αὐτὸ τὸν ὑψηλὸ σκοπὸ, ἱκανοποιεῖ αὐτοὺς βαθύτατα, τοὺς ἐνισχύει σὲ προσπάθειές των ἀνάμεσα σὲ δυσυπέβλητα ἐμπόδια καὶ τοὺς ὀδηγεῖ σὲ τὴν οὐσία καὶ τῆς ὑπάρξεως των ἀκόμη.

7. Ἡ ἐμπιστοσύνη, πὸ ἔτρεφαν σὲ ἐσωτερικὲς δυνάμεις τῶν μαθητῶν, τῶν παιδαγωγουμένων ἀνθρώπων, οἱ τρεῖς Μεγάλοι Παιδαγωγοὶ καὶ ἡ ἰδιαίτερη φροντίδα τους νὰ βροῦν τὶς πὸ κατάλληλας γιὰ τὴν κατάστασί τους μεθόδους ἀγωγῆς των φανερόνουν ἐκ πρώτης ὄψεως τὸ σεβασμὸ, πὸ εἶχαν γι' αὐτοὺς. Ὁ σεβασμὸς, λοιπόν, πρὸς τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ὁποῖο βοηθοῦσαν νὰ φτάσῃ σ' ὠρισμένα ἐπιτεύγματα, εἶναι ἓνα ἄλλο βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς παιδευτικῆς των ἐνεργείας.

Ἔτσι, οἱ φορεῖς αὐτοῦ τοῦ πάθους, δὲν εἶχαν καθορίσει μόνον μὲ σαφήνεια τὸ τέρμα, σὲ ὁποῖο ἔπρεπε νὰ φθάνουν οἱ μαθηταὶ τους, ἀλλὰ καὶ σεβόταν τὰ μερικώτερα βήματά τους, τὶς δυνάμεις των, καὶ ξεκινούσαν πάντοτε ἀπ' αὐτά, ὥστε ἡ δημιουργία τους ὡς ἀνθρώπων νὰ εἶναι κυρίως αὐτοδημιουργία μὲ τὴν ἔλλογη καὶ κατάλληλη σὲ κάθε περίπτωση δική τους βοήθεια καὶ ὀδηγία. Γι' αὐτὸ, ἐσωτερικὰ οἱ τρεῖς παιδαγωγοὶ ζοῦσαν καὶ μιὰ ἀγωνία, μιὰ ἀνησυχία, νὰ μὴ πιέζουν μὲ τὴ βοήθειά τους τὶς αὐτοεξελισσόμενες δυνάμεις. Σ' αὐτὴ τὴν ἀγωνία ὀφείλεται ἡ μέριμνά τους νὰ ἐπινοήσουν τὶς πὸ κατάλληλες μεθόδους ἀγωγῆς. Κοντὰ σὲ τὴ ζωηρὴ ἐπιθυμία τους νὰ ἰδοῦν ζωντανὸ τὸ ἀνθρώπινο στοιχεῖο στοὺς συνανθρώπους των, αἰσθανόταν καὶ τὴν ἀγωνία νὰ μὴ συμβῆ καὶ παραγνωρίσουν τὴν ἡλικία, τὴν κατάσταση καὶ τὶς δυνάμεις καὶ ἀδυναμίες τῶν μαθητῶν τους. Τὸ πάθος των εἶναι ἰσχυρὴ ὀρμὴ πρὸς κάποιο ἐπίτευγμα, ἀλλὰ καὶ ἐσωτερικὴ ἀγωνία, εἶναι πάθος δημιουργίας ἀνθρώπων μὲ εἰδικές, κατάλληλες, ἐνεργείες. Αὐτὸ, ἀκριβῶς, τὸ πάθος εἶναι πάθος παιδαγωγίας.

Γ'

1. Μὲ τὸν πρῶτο τοῦτο σταθμὸ τῆς ἐρευνητικῆς μας πορείας, ἐφθάσαμε, κατὰ τὴν πρώτη ἀνίχνευση, σὲ τὸν καθορισμὸ τῶν γενικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ ἀντικειμένου τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας. Ἐπειδὴ τὰ εἰσαγωγικά αὐτὰ στοιχεῖα εἶναι γνωρίσματα γενικοῦ χαρακτῆρος, θὰ συνεχισθῆ, σὲ τὰ ἐπόμενα κεφάλαια, ἡ ἔρευνα ἐπὶ τοῦ παιδευτικοῦ των ἐνεργήματος, γιὰ ν' ἀποκαλυφθῆ ἡ ἰδιαίτερη φύση τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας, καὶ θ' ἀναλυθοῦν τὰ ἐσωτερικὰ βιώματα τῶν τριῶν Μεγάλων Παιδαγωγῶν, γιὰ νὰ διαφανῆ καθαρώτερα τὸ ψυχικὸ ὑπόστρωμα, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἐδράζεται ἡ ἰσχυρότατη ὀρμὴ τοῦ πάθους αὐτοῦ.

2. Ἀπὸ τὰ εἰσαγωγικά τοῦτα στοιχεῖα, πού στηρίζονται σὲ γνωστὰ ἀσφαλῶς βιογραφικὰ δεδομένα γιὰ τοὺς τρεῖς Μεγάλους Παιδαγωγούς, προέκυψε ἡ διαπίστωση ὅτι ἡ ἀφοσίωση τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν στὴν Παιδαγωγία ἐνέχει ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ θετικοῦ πάθους δημιουργίας. Τὴ διαπίστωση αὕτη δὲν βρίσκομε στὰ κείμενα τῶν βιογράφων τους, οὔτε τῶν ἄλλων συγγραφέων, πού ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ ἔργο τους. Ὁ Η. Μαργου, ὁ R. Hubert, ὁ J. Chateau, ὁ L. Meylan, ὁ Μ. Παπαμαύρου, ὁ Γ. Παλαιολόγος, ὁ Δ. Μωραΐτης, ὁ Α. Τσίριμπας, ὁ Α. Ἰσηγόνης κ.ά. στὰ ἱστορικὰ γιὰ τὴν παιδεία ἔργα τους, καθὼς καὶ οἱ εἰδικοί βιογράφοι τοῦ Σωκράτη (Ξενοφῶν, Πλάτων), τοῦ Pestalozzi (Me Stael, Pestalozzianum (25 - σελ. 18 - 40) καὶ τοῦ Kerschensteiner (Berthand, ἡ Ἑνωσις τῶν ὁπαδῶν του (3 - σελ. 6 - 24, 129)), δὲν ἀναλύουν ἀπὸ παρόμοια σκοπιὰ τὴν ἀφοσίωση τῶν Μεγάλων Παιδαγωγῶν στὴν Παιδεία καὶ δὲν ἀναζητοῦν ν' ἀνεύρουν τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα πού συνθέτουν τὸ θετικὸ πάθος δημιουργίας των.

3. Ἀπ' αὕτη, ἐπίσης, τὴν πρώτη ἀνιχνευτικὴ ἐνέργειά μας προέκυψε ἀκόμη καὶ ἓνας νέος χαρακτηρισμὸς τοῦ φαινομένου τῆς ἀφοσίωσης στὴν Παιδεία (= πάθος παιδαγωγίας ἀνθρώπων), τὸν ὁποῖον δὲν ἀνευρίσκομε μὲ τὴν αὕτη διατύπωση σὲ κείμενα, στὰ ὁποῖα ἀναφέρονται ἢ προβάλλονται οἱ ἀρετὲς πού ὀφείλουν νὰ κοσμοῦν τὴν προσωπικότητα τοῦ παιδαγωγοῦ. Ὁ R. Hubert ἀναλύοντας τὰ στοιχεῖα τῆς παιδαγωγικῆς κλήσεως καὶ τονίζοντας τὶς ἀπαραίτητες ἰκανότητες τοῦ Παιδαγωγοῦ ὁμιλεῖ γιὰ τὴν ἀγάπη πρὸς τὸ παιδί, γιὰ τὴν ἐννοια τῶν ἀξιῶν, τὴ συναισθησι τῆς ἀποστολῆς, τὴν καλὴ ὑγεία, τὶς ἀνεπτυγμένους πνευματικὰς ἰκανότητες, τὶς ἠθικὲς ἀρετὲς, τὴν χαρὰ, τὴν εὐθυμία, τὸν ἰδεαλισμὸ (19 - σελ. 762 - 768). Ὁ E. Spranger θέλει ν' ἀνήκη ὁ Παιδαγωγὸς στὸν κοινωνικὸ τύπο (37 - σελ. 313 - 315). Ὁ F. W. Foerster ζητεῖ τὸν ἠθικο-θρησκευτικὸ χαρακτῆρα στὸν Παιδαγωγὸ (23 - σελ. 227 - 229). Ὁ A. Fegtere ἀπαιτεῖ τὴν ἀπαραίτητη μὀρφωση ἐπὶ τῆς τεχνικῆς τῆς μαθήσεως, τὴν κατοχὴ τῶν προϊόντων τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν εὐρεῖα, φιλοσοφικὴ θεώρηση τοῦ κόσμου (22 - σελ. 86 - 89). Ὁ A. Δελμουζος θεωρεῖ τὴ μὀρφωση, τὸ χαρακτῆρα καὶ τὴ συνεπῆ στάση στὴ ζωὴ ὡς ἀπαραίτητα στοιχεῖα τῆς Παιδαγωγικῆς Προσωπικότητος (13 σελ. 61). Ὁ Ν. Ἐξαρχόπουλος διακρίνει ὡς ἀρετὲς τοῦ Παιδαγωγοῦ τὴ γενικὴ μὀρφωση, τὸ τῆκτ καὶ τὴ φαιδρὴ ἰδιοσυγκρασία (17 - σελ. 317 - 322). Ὁ E. Παπανούτσος ἀναλύοντας τὸ ἔργο τοῦ Σωκράτη καὶ τοῦ Pestalozzi ὁμιλεῖ γιὰ τὸ παιδαγωγικὸ ἦθος, πού διέκρινε αὐτοὺς τοὺς μεγάλους Παιδαγωγούς (38 - σελ. 83 - 160). Στὰ κείμενα ὄλων αὐτῶν τῶν Παιδαγωγῶν δὲν ἀναφέρεται, οὔτε ἀναλύεται, ἔστω καὶ θεωρητικὰ (δογματικά), τὸ φαινόμενο τῆς ἀφοσίωσης στὴν Παιδεία ὡς θετικὸ πάθος Παιδαγωγίας ἀνθρώπων οὔτε χρησιμοποιεῖται καὶ ὁ ὄρος ἀκόμη: Πάθος Παιδαγωγίας²⁴.

4. Συμβαίνει ἀκόμη νὰ καταλήγη εὐλόγα κανεῖς στὸ γενικὸ συμπέρασμα, ὕστερα ἀπὸ τὴν παρακολούθηση τῆς βιογραφίας καὶ τῶν δραστηριοτήτων Μεγάλων Παιδαγωγῶν, ὅτι καὶ ὠρισμένοι Παιδαγωγοί, ὅπως καὶ ἄλλοι δημιουργοί (καλλιτέχναι, ἐπιστήμονες, ἀναμορφωταὶ κλπ.) εἶναι φορεῖς ἐνὸς θετικοῦ πάθους δημιουργίας. Ἐνα τέτοιο συμπέρασμα καὶ τοῦ κοινοῦ ἀκόμη μελετητοῦ, ἀνεξερεύνητο ὅμως ἐπιστημονικά, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ διερευνηθῆ σήμερα συγκριτικὰ καὶ νὰ καταχωρισθῆ ὡς ἔκφραση μιᾶς πρα-

24. Συνήθως χρησιμοποιεῖται γι' ἄλλα ἀντικείμενα πάθους δημιουργίας ὁ ὄρος = πάθος καλλιτεχνίας, πάθος ἐπιστήμης, πάθος θρησκείας κλπ.

γματικότητος στὴν παιδαγωγικὴ ὀρολογία τῶν εἰδικῶν. Τὰ πρῶτα δεδομένα ἀπὸ τὴν μέχρι τώρα ἔρευνά μας εἶναι ἄρκετὰ ἐνθαρρυντικά, γιὰ νὰ προχωρήσωμε στὴ συστηματικώτερη ἀνάλυση τοῦ φαινομένου αὐτοῦ, ἢ ὁποία ἀκολουθεῖ στὰ ἐπόμενα κεφάλαια.

IV. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ Α^{ΟΥ} ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

1. Agustsson - S. J. - La doctrine d'Education de G. Kerschensteiner, lib. R. Rodstein Paris 1936.
2. Adler - A. μετ. Γ. Παλαιολόγου: Ἀνθρωπογνωσία, Ἀθῆναι 1934.
3. Bertrande. L'oeuvre scolaire de G. Kerschensteiner à Munich, ed Dunod (et Pinat) Paris 1914.
4. Berichthaus - ed Pestalozzi et son temps, Znrich - Lausanne, Payot. 1928.
5. Breier - E. - Π. Ἰωαννίδης: Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας, Ἀθῆναι 1957.
6. Bridel - G. biographie de H. Pestalozzi, Lausanne, 1853.
7. Burloud - A. Precis de Psychologie, Paris 1952.
8. Chateau - J. K. Κίτσου: Οἱ Μεγάλοι Παιδαγωγοί, ἔκδ. Κένταυρος, Ἀθῆναι 1958
9. Cohn - J. - Γ. Παλαιολόγου: Πρωτοπόροι φιλόσοφοι, Ἀθῆναι 1928.
10. Compayre - μετ. Σ. Μελά: Ὁ Πεσταλότσης, ἔκδ. Ἀγκύρας.
11. Cresson - A. Socrate sa vie son oeuvre, P. U. F. 1947.
12. Delbos - V. Figures et doctrines philosophiques Plon, Paris 1921.
13. Δελμούζου - Α.: Μελέτες καὶ Πάρεργα Ἀθῆναι 1958.
14. Donnard - A.: Socrate selon Platon, Mermod, Lausanne, 1945.
15. Ehm - A. L'Education nouvelle, ed. Alsatia, Paris 1938.
16. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαίδειαι - Λεξικά.
17. Ἐξαρχοπούλου - Ν. Γενικὴ Διδακτικὴ Ἀθῆναι 1946 (II).
18. Hubert - R. Histoire de pedagogie Paris 1949.
19. Hubert - R. - Κ. Κίτσου - Β. Σκουλάτου. Γενικὴ Παιδαγωγικὴ, Κένταυρος Ἀθῆναι 1959.
20. Huguenin - J. Education et culture d'apres Kerschensteiner, Flammarion 1933.
21. Θεοδοσοπούλου Ἰ.: Εἰσαγωγή στὸν Πλάτωνα Ἀθῆναι Β' ἔκδ. 1947
22. Fefierre - A.: Nos enfants et l'avenir du pays, Neuchatel, Paris 1942.
23. Boerster A. (P. Bovet): L'ecole et le caractere, Neuchatel, Paris.
24. Γιατρίδου Γ.: Ἱστορία Παιδαγωγικῆς Ἀθῆναι 1939.
25. Jullien - M. - A. - Expose de la methode d'education de Pestalozzi, Paris 1842
26. Καλλιάφα - Σ. Ψυχολογία τοῦ βάρθους ἔκδ. Π. Δημητράκου, Ἀθῆναι 1950.
27. Kerschensteiner - G. - Γεωργάκη Γ. Ἐννοια τοῦ σχολείου ἐργασίας, Ἀθῆναι, σελ. 60 - 88.
28. Κίτσου - Κ. Τὸ Πάθος καὶ ἡ δημιουργία, Περιοδ. Παιδεία καὶ Ζωή, Νοεμβρίου 1961, Ἀθῆναι.
29. Lalande - A. Vocabulaire de philosophie, Paris.
30. Meylan - L. L'actualite de Pestalozzi ed Scarabee, 1961.
31. Meylan - L.: Pestalozzi et l'education l'humanite, ed - Natur und Geis Zurich, 1946.
32. Μωραΐτης Δ., Ἱστορία Παιδαγωγικῆς Ἀθῆναι 1953.
33. Nuttin - J., Psychanalyse, Louvain, 1950.
34. Ξενοφῶντος Οἰκονομικός.
35. Ξενοφῶντος Ἀπομνημονεύματα.
36. Παλαιολόγου Γ. Ι. Ε. Πεσταλότσης, Ἀθῆναι 1953.
37. Παλαιολόγου - Γ.: Γενικὴ Παιδαγωγικὴ, Ἀθῆναι 1957.

38. Παπανούτσου Ε., Φιλοσοφία και Παιδεία, 'Αθήναι 1959.
 29. Παπαμαύρου Μ., Η. Pestalozzi, έκδ. Α. Ράλλη, 'Αθήναι 1929.
 40. Piéron - H., Vocabulaire de la psychologie, P. U. F. 1951.
 41. Πλάτωνος 'Απολογία Σωκράτους.
 42. Πλάτωνος Διάλογοι.
 43. Πλάτωνος Συμπόσιον (Ι. Συκουτρή).
 44. Πλάτωνος Κρίτων.
 45. Πλάτωνος Πολιτεία.
 46. Pfister - USK. - Σωτηρίου: Ψυχανάλυση και Παιδαγωγική, 'Αθήναι.
 47. Pradines - M., Traite de psychologie PUF 7946. II.
 48. Ribot - T., Essais sur les passions, Alcan 1912.
 49. Σύλλογος ωφελίμων Βιβλίων: 'Ο Πεσταλότσης 'Αθήναι 1902.
 50. Τσίριμπα - Α. - Κωνσταντοπούλου Ε. 'Ιστορία Παιδαγωγικής, 'Αθήναι 1958.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΒΟΝ

Η ΠΡΩΤΟΤΥΠΙΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΕΝΕΡΓΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΦΟΡΕΩΝ ΤΟΥ ΠΑΘΟΥΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΑΣ

1. Περιεχόμενο και σκοπός της έρευνητικής εργασίας. 2. Δεδομένα του παιδευτικού ένεργήματος. 3. 'Η πρωτοτυπία του παιδευτικού ένεργήματος: α) ύπαρξη δύο χαρτών, β) τὸ ἰσοδύναμο διαφέρον πρὸς τοὺς δύο χάρτες, γ) ἡ παιδαγωγία ὡς κοινή προχωρητική πορεία, δ) συμπέρασμα. 4. Βιβλιογραφία.

I. Περιεχόμενο και σκοπός της έρευνητικής εργασίας.

'Απὸ τὴν ἱστορική διερεύνηση τοῦ φαινομένου τῆς ἀγωγῆς εἶναι γνωστό ὅτι ὅλοι οἱ παιδαγωγοὶ ἐπιδιώκουν μὲ τὸ ἔργο τους νὰ διαπλάσσουν τοὺς μαθητὰς των κατὰ ἓνα ἰδεώδη τύπο ἀνθρώπου· συντάσσουν δηλαδὴ τὸν χάρτη τῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ ἰδανικὰ ὅρια τελειότητος καί, διατηρώντας μέσα τους ζωνρὴ πάντοτε τὴν εἰκόνα του, ἐνδιαφέρονται καὶ ἐπιμένουν γιὰ τὴν προσέγγιση τῶν μαθητῶν τους πρὸς αὐτήν. Κατὰ τὴν παιδευτικὴ ὅμως πράξη τους διαπιστώνουν ἀδυναμίες, δυσκολίες, ἐμπόδια καὶ ἀναγκάζονται νὰ ἐρευνήσουν τὴν κατάστασιν τῶν παιδαγωγουμένων καὶ τοῦ περιβάλλοντός των· συγκεντρώνοντας δηλαδὴ στοιχεῖα ἀπὸ τὴ βιολογία, τὴν ψυχολογία καὶ τὴν κοινωνιολογία καὶ καθορίζοντας τὰ ἀνάλογα μέσα γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῶν σκοπῶν τους συντάσσουν τὸ χάρτη τῶν δεδομένων τῆς ἀνθρώπινης ὄντοτητος. Τὸ ἐνδιαφέρον τους ὅμως κατὰ τὸ παιδευτικὸ ἐνέργημα συμβαίνει νὰ στρέφεται ἐντονώτερα καὶ διαρκέστερα πρὸς τὸν ἓνα χάρτη. 'Η 'Ιστορία τῆς Παιδείας ἐντάσσει τοὺς παιδαγωγοὺς σὲ διάφορες κατευθύνσεις ἀνάλογα μὲ τὴν ἀπόκλισὴ τους αὐτῇ (47 -)¹. Αἴτημα ὅμως θεωρητικὸ τοῦ παρόντος εἶναι νὰ προσέχωνται κατὰ τὴν παιδαγωγικὴ ἐνέργεια ἐξ ἴσου καὶ οἱ δύο χάρτες (13 - σελ. 39 - 40). 'Η πράξη τῶν Παιδαγωγῶν δυστυχῶς δὲν μᾶς ἐπιβεβαιώνει ὅτι τοῦτο γίνεται πάντοτε ἢ ὅτι εἶναι εὔκολο νὰ ἐφαρμόζεται. Καί, ἀκριβῶς, στὸ σημεῖο αὐτὸ τοποθετεῖται τὸ πρόβλημα στὴ συνέχεια τῆς ἐρευνᾶς μας στὸ κεφάλαιο τοῦτο. Εἶναι ἀνάγκη δηλαδὴ νὰ ἐρευνηθῇ πῶς ἐκδηλώνεται τὸ διαφέρον τοῦ Σωκράτη, τοῦ Pestalozzi καὶ τοῦ Kerschensteiner πρὸς τοὺς δύο αὐτοὺς χάρτες.

1) 'Η βιβλιογραφία στὸ τέλος τοῦ κεφαλαίου.

Τὸν χάρτη τῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ ἰδανικὰ ὄρια τελειότητος καὶ τὸν χάρτη τῶν δεδομένων τῆς ἀνθρώπινης ὄντοτης, ὅπως τοὺς ἔχουν σχεδιάσει οἱ τρεῖς Παιδαγωγοί, ἐμελέτησαν ἱκανοποιητικὰ ἱστορικοὶ ἐρευνηταί². Σκοπός μας, ἐδῶ, δὲν εἶναι νὰ ἐπαναλάβωμε ἢ νὰ ἐμβαθύνωμε στὴ φιλοσοφικὴ ἀνθρωπολογία καὶ στὴν ψυχολογία γιὰ τὸν ἄνθρωπο τῶν τριῶν φορέων τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας³, ἀλλὰ ν' ἀποκαλύψωμε τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ἐπιτελοῦσαν τὸ παιδευτικὸ τους ἐνέργημα μὲ βάση αὐτοὺς τοὺς χάρτες. Θὰ ἀναζητήσωμε νὰ διαπιστώσωμε ἂν, κατὰ τὴν πράξη τῆς ἀγωγῆς, ἐνεργοῦσαν γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση περισσότερο τοῦ ἐνδὸς χάρτη παρὰ τοῦ ἄλλου ἢ κατῴρθωναν νὰ ὑπηρετοῦν ἰσορροπία τῆς ἀπαιτήσεως καὶ τῶν δύο χαρτῶν. Μὲ τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἔρευνα αὐτὴ θὰ χαρακτηρισθῇ ἡ ποιότητα τοῦ παιδευτικοῦ τῶν ἐνεργήματος, θὰ διαφανῇ ὁ τρόπος τῆς παιδαγωγικῆς ἐπικοινωνίας τῶν μὲ τοὺς μαθητὰς τῶν κατὰ τὴν πραγμάτωση τῶν σκοπῶν τους καὶ θὰ προσδιορισθῇ σαφέστερα ἡ ἔννοια τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας.

Ἀπὸ τὴν ἔρευνά μας στὸ κεφάλαιο αὐτὸ θὰ καταδειχθῇ ἡ πρωτοτυπία τοῦ παιδευτικοῦ τῶν ἐνεργήματος, γιὰ τὸν λόγο ὅτι τελεῖται μὲ τὸ ἰσοδύναμο διαφέρον τους καὶ πρὸς τοὺς δύο χάρτες (δυνατοτήτων καὶ δεδομένων) καὶ ἐκδηλώνεται ὡς κοινὴ προχωρητικὴ πορεία παιδαγωγοῦ καὶ παιδαγωγουμένων.

Ἡ σύντομη ἀναφορὰ μας κατ' ἀρχὴν στὸ περιεχόμενον τῆς ἀνθρωπολογικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ψυχολογίας τῶν γιὰ τὸν ἄνθρωπο θὰ μᾶς βοηθήσῃ ὄχι μόνον νὰ προσδιορίσωμε τὸν βαθμὸ τοῦ διαφέροντός τῶν γιὰ τὸν καθένα ἀπὸ τοὺς δύο χάρτες, ἀλλὰ καὶ νὰ καθορίσωμε τοὺς παράγοντας, πού συνεργοῦν σ' αὐτὸ τὸ διαφέρον τους.

II. Δεδομένα τοῦ παιδευτικοῦ ἐνεργήματος.

I. Ὁ Σωκράτης, εἶναι γνωστόν, ἀναζητοῦσε νὰ καθορίσῃ τὴν τελειότητα τῆς ἀνθρώπινης ὄντοτης καὶ τὴν εὔρισκε στὴν κατάκτηση τοῦ ἀγαθοῦ (28 - Δ, II, 34 - 35). Τὸ ὑψιστὸ ἀγαθὸ γι' αὐτὸν ἦταν ἡ εὐδαιμονία ὡς «ψυχικὴ αἰθρία» ὡς ἐσωτερικὴ ἰσορροπία ἐπιθυμιῶν καὶ δυνατοτήτων, ὡς συμφιλίωση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν ἑαυτό του, ὥστε «μηδενὸς δέεσθαι», διότι «τὸ μὲν μηδενὸς δέεσθαι θεῖον εἶναι, τὸ δὲ ὡς ἐλαχίστων ἐγγυτάτω τοῦ θείου, καὶ τὸ μὲν θεῖον κράτιστον, τὸ δὲ ἐγγυτάτω τοῦ θείου ἐγγυτάτω τοῦ κρατίστου» (28 - ΥΙ - 9 - 10, 4 - σελ. 18, 47, 56). Τὴν ψυχικὴ αἰθρία συνθέτουν οἱ ἀρεταί, ἡ ἐγκράτεια, τὸ θάρρος, ἡ συναίσθησις ἀναγκαιότητος τῆς ἐργασίας καὶ ἡ ἠθικὴ ἀξιολόγησίς της, ἡ φιλία (φιλότητα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἄνθρωπο), ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ θρησκευτικότης ὡς συναίσθησις τῆς σκοπιμότητος στὰ ὄντα τοῦ κόσμου (28, ΑII, 1 - 8, ΒI, 21 - 34, Β IY 1 - 7, ΒΥ, ΥI, Δ II, 39, Δ IY, 19). Ἐξετάζοντας ὁ Σωκράτης τὴν ἀνθρώπινη φύση καὶ τὰ δεδομένα της, μᾶς λέγει ὅτι ὁ ἄνθρωπος φέρει μέσα του «ψυχὴν κρατίστην» (28Α, IY 11 - 14) καὶ πορεύεται μὲ ἔντονη τὴν ἐπιθυμίαν πρὸς τὴν ἀρετὴν, τὴν εὐδαιμονίαν· γι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει κανεὶς πού νὰ μὴ θέλῃ τὴν ἀρετὴν, τὴν εὐτυχίαν του καὶ νὰ μὴ ἐνεργῇ γι' αὐτήν: «οὐδεὶς ἐκὼν κακὸς» (28Α IY 11 - 14). Ἐμπόδιον γιὰ τὴν εὐδαιμονίαν εἶναι ἡ ἄγνοια τοῦ ἀνθρώπου (ἐπι-

2) Βλ. σχετικὴ βιβλιογραφία R. Hubert, H. Margou, J. Chateau, Ehm, Δ. Μωραΐτου, Α. Ἰσηγόνη κλπ.

3) Οἱ παιδαγωγικὲς ἀντιλήψεις τῶν βρῖσκονται σποραδικὰ καὶ στὰ Ἑλληνικὰ συγγράμματα τῶν: Ν. Ἐξαρχοπούλου, Α. Δελμούζου, Κ. Καλλιὰφα, Κ. Γεωργούλη, Ε. Παπανούτσου, Γ. Παλαιολόγου, Ε. Σούρλα.

στήμης ένδεια), ή άγνοιά του ότι ό έαυτός του έχει τή δύναμη νά συλλαμ-
 βάνη καί νά συνδέη όρθά τά στοιχεία τής άρετής, διότι για έκείνον πού
 κατέχει τó νόημά της άποτελεϊ αύτή τήν άναπόφευκτη συνέπεια στο βίο
 του (39 - 358α). Τó μόνο κλειδί πού μπορεί νά χρησιμοποιηϊ ό άνθρωπος, για
 ν' άνοίξη τά μυστήρια τής ένάρετης πράξεως, είναι ή έννοια τής άρετής.
 Η πράξη πρέπει νά έχη τó λογικό της στημόνι καί ως τέτοιο είναι ή γνώση
 τών έννοιών πού έχομε για τήν άρετή. Με τή γνώση αύτή έπιτελείται μιá
 στροφή πρòς τις άλήθειες πού έγκλείει ό έαυτός μας καί έτσι διαφωτιζόμα-
 στε σέ ό,τι όφείλομε, σέ ό,τι μπορούμε καί σέ ό,τι μās διασώζει από αύτα-
 πάτες συχνά όλέθριες πού σχηματίζομε για τούς όμοίους μας καί για τόν
 έαυτό μας (49 - σελ. 81 - 84 καί 40 - 132β - 135δ). Τότε βρίσκει ό άνθρωπος
 τήν έσωτερική του γαλήνη, τήν ίσορροπία μεταξù τών έπιθυμιών καί τών
 δυνατοτήτων του· ξεύρει τί γνωρίζει, τί άγνοεί τώρα καί τί είναι καταδικα-
 σμένος νά άγνοη (28 - Α ΙΙ, ΒΙΥ, ΔΙΙ, 39, 14 - σελ. 201 - 209, 35 - σελ. 30 -
 40)· κατανοεί τί μπορεί νά ζητάη από τήν ύπαρξή του· έγινε ό ίδιος ένα ί-
 δεώδες καί ρυθμίζει κατά τó ιδεώδες αύτό τά συναισθήματά του, τις έπιθυ-
 μίες του, τις συνήθειες του, τή ζωή του καί τόν θάνατό του άκόμη. Με τó
 δικό του κριτήριο, λοιπόν, ήθικοποιείται ό άνθρωπος. Ο όρθός λόγος, ό ό-
 ποίος για τόν Σωκράτη (35 - σελ. 36), δέν διαχωρίζεται από τó συναίσθημα
 καί τή βούληση (ή γνώση του άγαθοϋ έμπεδώνεται καί συντελείται με τήν
 έφεση καί τήν πραγμάτωσή του) βοηθεϊ τήν κατάκτηση τής άρετής (23 - σελ.
 100). Με τήν ένέργεια του όρθου λόγου κάθε άνθρωπου για τήν προσέγγιση
 τής εϋτυχίας του, για τήν τελείωσή του, αποκλείεται ή ένταξη του πνεύ-
 ματός του σ' ένα σύστημα έτοιμών πεποιθήσεων καί έξωτερικά προσφερομέ-
 νων, ή προσαρμογή τής βουλήσεως σε ένα σύνολο συνηθειών, ήθών καί έ-
 θίμων, ταξινομημένων εκ τών προτέρων· όλα αύτά είναι έξωτερικά καί δέν
 βοηθοϋν τόν άνθρωπο νά βρῆ τόν έαυτό του, δέν τόν εύκολύνουν νά ιδῆ
 μέσα του τήν άλήθεια, δέν του παρέχουν τήν πνευματική έλευθερία του.

Με τó στοχασμό του, για τά ιδανικά όρια τής ανθρώπινης τελειότητας,
 καί με τις άπόψεις του για τήν ιδιοσυστασία τής ψυχής καί τις ένέργειές
 της καί για τó ρόλο τών κοινωνικών δεδομένων στην τελείωση του ανθρώ-
 που συνθέτει τῆ φιλοσοφική του ανθρωπολογία καί τήν ψυχολογική ανθρω-
 πογνωσία του ό Σωκράτης, τόν χάρτη δηλαδή τών δυνατοτήτων του ανθρώ-
 που με τά ιδανικά όρια τελειότητας καί τόν χάρτη τών δεδομένων από τήν
 ανθρώπινη όντότητα. Μ' αυτούς τούς δύο χάρτες όργανώνει τó παιδευτικό
 του ένέργημα, τó όποιο συνίσταται στη βοήθειά του επί τών ενεργειών καί
 τρόπων του μαθητοϋ, με τούς όποιους θα έχη περισσότερη πιθανότητα νά γίνῃ
 εϋτυχής. Έφ' όσον διακατέχεται από τήν πεποίθηση ότι ό άνθρωπος από τή
 φύση του κυοφορεϊ τήν έννοια τής άρετής, φέρεi «δυνάμει» τις ιδέες πού
 θα τόν κατευθύνουν στην εϋτυχία, νομίζει ότι ή προσπάθεια του παιδαγω-
 γοϋ πρέπει νά είναι προσπάθεια μαιευτήρος (31 - σελ. 484, 50 παραγρ. 150),
 ό όποιος βοηθεϊ νά γεννηθοϋν τά κυοφορούμενα καί, έδω, οί ιδέες, οί άλή-
 θειες, ή πνευματική οϋσία πού έγκλείεται στον άνθρωπο - μαθητή.

Κατά τήν προσπάθεια αύτή, πρέπει ό παιδευόμενος νά δεχθῆ τήν ά-
 γνοιά του (49 - σελ. 7 - 10, 50 σελ. 14 - 20 καί παράγρ. 149, 28, Δ, 6, 1) με
 τις συνεχείς έρωταπαντήσεις (Σωκρατική ειρωνεία) καί τήν έλεγκτική του
 παιδαγωγοϋ, νά συνειδητοποιήση, με τήν κατανόηση τών αντιφάσεών του, τó
 πρόβλημα τής άγνοίας του, νά σκεφθῆ επί συγκεκριμένων παραδειγμάτων πού
 παρουσιάζει ό παιδαγωγός (28 - ΥΙ, 37, Ι, 1, 8, 41 - παράγρ. 221 ε, 49 - Με-
 νων ΧΧ, 85ε), νά προβῆ σε συγκρίσεις, νά βρῆ κοινά σημεία καί διαφορές, νά
 έξάρῃ τó οϋσιώδες, νά διαπιστώση τις αντιφάσεις μεταξù εκείνων πού κατα-

νοεῖ στο βάθος τῆς ψυχῆς του καὶ τῆς πραγματικῆς καταστάσεως, νὰ φέρη στο φῶς τῆς συνειδήσεως τὶς λανθάνουσες ἠθικὲς ἔννοιες, νὰ συναισθανθῆ τὸ καθολικὸ κῦρος των καὶ νὰ δράσῃ σύμφωνα μ' αὐτὲς (45 - σελ. 342 - 358). Ὁ ἐλεγκτικὸς λόγος τοῦ παιδαγωγοῦ βοηθεῖ τὴν ἐκκόλαψη τῆς ἀρετῆς μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ παιδευομένου.

Σ' αὐτὸ τὸ παιδευτικὸ ἐνέργημα τοῦ Σωκράτη διαπιστώνουν οἱ ἐρευνηταὶ τῆς σωκρατικῆς μαιευτικῆς (14 παραγρ. 201 - 209, 35 - σελ. 30 - 40, 23 - σελ. 60 - 62)⁴ κοντὰ στὸν ἐλεγκτικὸ λόγο, καὶ μιὰ κατανόηση γιὰ τὶς δυνατότητες τοῦ μαθητοῦ, μιὰ συμπάθεια, μιὰ ἀγάπη (ἔρως), ποὺ γίνεται δημιουργικὴ ἀγάπη. Πρόκειται, θὰ ἐλέγαμε ἐμεῖς, γιὰ μιὰ ἀγάπη παρόμοια μὲ ἐκείνη ποὺ ἐνώνει τὸν ὁδηγὸ καὶ τὸν συνοδοιπόρο του, ὁ ὁποῖος τὸν κατευθύνει στὴν ὑψηλὴ κορυφή. Ὁ πρῶτος ἀγαπάει τὸν δεύτερο, γιὰτὶ κυφορεῖ μέσα του τὴν ἀλήθεια, καὶ τὸν ἀγαπάει ὅπως εἶναι τώρα, ὅποτε τὸν σέβεται, καὶ ὅπως θὰ εἶναι αὔριο μὲ φανερωμένη μέσα του τὴν ἀλήθεια, ὅποτε τὸν ὠθεῖ, γιὰ νὰ φθάσῃ γρήγορα ὡς ἐκεῖ· ὁ δεύτερος ποὺ θρυμματίζει μέσα του τὴν οἴηση καὶ τὴν ψεύτικη «δόξα», ἀποκτάει ἐπίγνωση τῶν ἐλλείψεων του καὶ θέλει νὰ βοηθηθῆ, γιὰ νὰ φθάσῃ στὴν κορυφή· ἀναζητεῖ νὰ συνδεθῆ μὲ ἐκεῖνον, ποὺ θὰ τὸν θέσῃ σὲ ἐπικοινωνία μὲ τὴν παγκόσμια ἀλήθεια, μὲ τὸ σύμπαν.

Μὲ τὸν ἐλεγκτικὸ λόγο, λοιπόν, καὶ τὸν δημιουργικὸ ἔρωτα συντελεῖται τὸ παιδευτικὸ ἐνέργημα τοῦ Σωκράτη. Ἡ μέθοδος αὐτὴ τῆς παιδαγωγίας του στηρίζεται στὶς διαπιστώσεις του γιὰ τὴ φύση τῆς ἀνθρώπινης ὄντοτης καὶ στὸ στοχασμὸ του γιὰ τὴν εἰκόνα τοῦ τελείου ἀνθρώπου. Διαπιστώσεις καὶ στοχασμοὶ συνεργοῦν ταυτόχρονα καὶ ἰσοδύναμα στὸ πνεῦμα τοῦ Σωκράτη καὶ τὸν ὁδηγοῦν στὴ διαμόρφωση τοῦ ἐνεργήματος τῆς μαιευτικῆς του.

2.- Ὁ J. H. Pestalozzi, ὡς γνωστόν, διαμορφώνοντας τὴν φιλοσοφικὴ ἀνθρωπολογία του, τὸν χάρτη μὲ τὰ ἰδανικὰ ὅρια τοῦ τελείου ἀνθρώπου, δέχεται ὅτι ἡ εὐτυχία εἶναι ὁ προορισμὸς τῶν πλουσίων καὶ τῶν φτωχῶν, τῶν μικρῶν καὶ τῶν μεγάλων, καὶ ὑποστηρίζει ὅτι «γιὰ νὰ εἶναι εὐτυχεῖς πλούσιοι καὶ φτωχοί, πρέπει νὰ ἔχουν τὴν εἰρήνη μέσα στὴν καρδιά τους» (44 - I σελ. 68). Ἡ ἐσωτερικὴ εἰρήνη ἐρμηνεύεται ὡς διαρρύθμιση τῶν τάσεων τοῦ ἀνθρώπου. Τέλειος ἀνθρώπος εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος σπρωγμένος ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ δύναμη, μπορεῖ νὰ φυλάσῃ τὴν ἀγνότητα καὶ τὴ δροσερότητα τῆς ἀνώτερης φύσεώς του, χωρὶς νὰ παύῃ νὰ ζῆ κάτω ἀπὸ τοὺς κοινωνικοὺς θεσμούς, χωρὶς νὰ σύρεται ἀπὸ τὰ ἐνστικτὰ του ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ καταπιέζεται μέσα στὴν κοινωνία καὶ νὰ «ἄγεται» τυφλὰ στὴ φορά τῆς (32 - σελ. 71). Οἱ ἀπαιτήσεις τῆς ἀνώτερης φύσεώς του, τὸ θεῖον καὶ ἱερὸν ποὺ ὑπάρχουν στὴ φύση του, δυναμώνουν σιγὰ - σιγὰ καὶ ὑπερνικοῦν τὴ δύναμη τῶν αἰσθησιακῶν τάσεών του (24 - σελ. 30 - 32, 27 - σελ. 70).

Κατὰ τὴν διερεύνηση τῆς φύσεως τῆς ἀνθρώπινης ὄντοτης, ὁ Pesta-

4) Β. Τατάκη: «Ἡ μαιευτικὴ προσδιορίζει γόνιμα τὸ λειτούργημα τοῦ παιδαγωγοῦ στὰ τρία κύρια σημεῖα του: τὴν ἀναστροφὴ μὲ τὸ νέο, τὴν κατάλληλη νὰ γονιμοποιήσῃ τὴν ψυχὴ του· τὴ βοήθεια, ὅπου θὰ τοῦ δώσῃ, ὥσπου νὰ φέρῃ στο φῶς τοὺς δικούς του καρπούς· τὴν κρίση ποὺ θὰ κάμῃ γι' αὐτοὺς τοὺς καρπούς. Ὑπαγορεύει ὁμοῦ καὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἀτμόσφαιρα γιὰ τὸ ὑψηλὸ αὐτὸ ἔργο· πνεῦμα καὶ ἀτμόσφαιρα γεμάτα εὐγένεια, ἐλευθερία, αἰσιοδοξία, σεβασμὸ πρὸς τὸ νέο (πολύτιμο ὄργανο γιὰ τὸν ἀνθρωπισμὸ τοῦ ἀνθρώπου). (50— σελ. 16). Τοῦ ἰδίου: «Ὁ Σωκράτης ἐμφανίζεται στοὺς διαλόγους τοῦ ἄγρουπος φίλακας τοῦ ἀληθινοῦ καὶ τοῦ σωστοῦ, ἀλλὰ μὲ πόση ἀνθρωπιά...» (49— σελ. 10).

lozzi διαπιστώνει τρεῖς καταστάσεις τῆς ζωῆς: τὴ ζωώδη ἢ φυσικὴ κατάσταση (ἔνστικτα, αὐθαιρεσίες κλπ.), τὴν κοινωνικὴν κατάσταση (κοινωνικὴ συμβίωση, συμφέροντα) καὶ τὴν ἠθικὴν κατάσταση (ἠθικὴ αὐτονομία μὲ οἰκειοθελῆ προσπάθεια ν' ἀνευρίσκη μέσα τοῦ ὁ ἄνθρωπος τὴν ἀγνότητα καὶ τὴν ἠθικὴν καθαρότητα τῆς φύσεώς του) (3 - σελ. 294). Ὁ ἄνθρωπος προχωρεῖ πρὸς τὴν τελείωσίν του κάμνοντας ἀφαίρεση ἀπὸ τὶς ζωικὰς ἀνάγκες καὶ τὶς κοινωνικὰς του σχέσεις καὶ προσεγγίζοντας στὸν ὕψιστο νόμο τῆς φύσεώς του, στὴν ἠθικὴν του αὐτονομία, στὸ πνεῦμα (27 - σελ. 118 - 125, 131). Τὸ ἄτομο αἰσθάνεται ἔντονη τὴν ἐπιθυμίαν νὰ φθάσῃ σ' αὐτὴ τὴν τελειότητα («νοιώθω μέσα μου μιὰ ἠθικὴ ἀλήθεια...») (27 - σελ. 125)· καὶ θὰ ἐπιτύχῃ μὲ σοβαρὴ προσπάθεια αὐτογνωσίας: «πίστευε στὸν ἑαυτό σου, ὦ ἄνθρωπε, πίστευε στὴν ἐσωτερικὴ αἴσθησιν τῆς ὀνιότητός σου», τονίζει ὁ Pestalozzi (27 - σελ. 125). Σ' αὐτὴ τὴν κατανόησιν τῆς ἀνώτερης φύσεώς του φθάνει ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν ἀγάπην του στὸ συνάνθρωπο καὶ τὴν πίστιν του στὸ Θεὸ (27 - σελ. 131, 32 - σελ. 107).

Στὴ συνέχεια τῆς ἔρευνάς του, ὁ Pestalozzi, γιὰ τὴ σχέση τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν κοινωνικῶν δεδομένων, διαμορφώνει τὴ γνώμην ὅτι τὸ ἄτομο πρέπει νὰ ξεπερνᾷ τὰ κοινωνικὰ δεδομένα καὶ ὅτι μὲ τὴν ἐσωτερικὴν τελειότητα τῶν ἀτόμων, μὲ τὴν ἀνθρωπιάν των, θεραπεύονται τὰ κακὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὑποφέρει ὁ κόσμος καὶ ἀναδεικνύονται οἱ καλοὶ πολῖται (27 - σελ. 134 - 136).

Ἡ πεποίθησις τοῦ Pestalozzi ὅτι ἡ τελειότητα τοῦ ἀνθρώπου βρίσκεται στὴν ἐσωτερικὴν του εἰρήνην καὶ ἡ διαπιστώσις του ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴ διάθεσιν ν' ἀναζητῇ αὐτὴ τὴν ἐσωτερικὴν γαλήνην μὲ τὴν κυριαρχίαν τῆς πνευματικῆς φύσεώς του ἐπὶ τῆς ζωώδους καὶ τῆς κοινωνικῆς του φύσεως ὁδηγοῦν αὐτὸν νὰ πιστεύῃ ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ βοηθηθῇ κατὰ ἓνα ἀνάλογο τρόπο τὸ ἄτομο μὲ τὴν ἀγωγήν του στὴν οἰκογένειαν, στὸ σχολεῖο καὶ στὴν κοινωνίαν. Ἡ βοήθεια αὕτη παίρνει στὴν παιδευτικὴν πράξιν τοῦ Pestalozzi τὴ μορφήν ἐνεργείας κηπουροῦ, (7 - σελ. 107 - 108), ὁ ὁποῖος περιποιεῖται καὶ ποτίζει τὴν ξηραμένην γῆν, προστατεύει τὸ φυτό ἀπὸ κάθε ἐξωτερικὴν πίεσιν, πὺ θὰ ἔφεραν ἀναστάτωση στὴ φυσικὴ τάξιν τῆς ἀναπτύξεώς του. Ὁ Pestalozzi ἐπαγρυπνεῖ, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχουν ὑλικά καὶ κοινωνικά ἐμπόδια στὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου⁵.

Ὅπως τὸ φυτό ἀναπτύσσεται μὲ τὸ δυναμισμόν του ἀπὸ ἓνα σπόρον καὶ παρουσιάζει ρίζας, κορμό, κλάδους, καρπούς, ἔτσι ἀναπτύσσονται, κατὰ τὸν Pestalozzi, τὰ σπέρματα τῶν πνευματικῶν, τεχνικῶν καὶ ἐπαγγελματικῶν δεξιοτήτων καὶ ὁ σπόρος τῆς ἠθικῆς ζωῆς, ἡ ἀγάπη καὶ ἡ πίστις. Ἡ παρατήρησις τῶν μαθητῶν ἐπὶ τῶν συγκεκριμένων πραγμάτων (ἐποπτεία), ἡ ἐπεξεργασία τῆς ἐμπειρίας ἀπὸ τὴν νοημοσύνην, οἱ πρωτοβουλίες τοῦ ἀτόμου στὴν κοινωνικὴν ὁμάδαν (οἰκογένεια, σχολεῖο, κοινότητα), ὅλα αὐτὰ, πὺ ἔχουν διαπισπωθῆ στὰ σχολεῖα τοῦ Pestalozzi, μαρτυροῦν τὸν σεβασμόν, πὺ ἔτρεφε ὁ μέγας Παιδαγωγὸς στὸν ἐσωτερικὸν δυναμισμόν τοῦ παιδευομένου (25 - σελ. 77 - 85, 31 - Νο 14 - 15/1947, 7 - σελ. 107 - 108, 22 - σελ. 277).

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ φυτικὴ ὀρμὴ τοῦ σπόρου τὸν ὠθεῖ πρὸς τὰ κάτω καὶ πρὸς τὰ ἄνω συμβαίνει ὅμως νὰ μὴ μπορούν οἱ ρίζες νὰ τρυπήσουν τοὺς βράχους, νὰ συναντοῦν σκληρὸν χῶμα ἢ στάσιμον νερὸν καὶ νὰ ξηραίνωνται ἢ νὰ σαπίζουν. Ὁ κηπουρὸς, ὅμως, πὺ ἀναγνωρίζει αὐτὰς τὶς δυσκολίας των,

5) Εἶναι γνωστὸ τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὰ φτωχὰ καὶ ὀρφανὰ παιδιά, γιὰ τοὺς πληθυσμούς τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν καὶ γιὰ κάθε ἄνθρωπον πὺ ἦταν βουτηγμένος στὴν δυστυχίαν καὶ στὴν ταπείνωσιν (34— σελ. 80, 94, 231, 325).

ρίχνει τὸ κατάλληλο λίπασμα, ἀποστραγγίζει, ἀνοίγει λάκκους, βοηθεῖ τὸ φυτὸ στὴν ἀνάπτυξή του καὶ στὴν καρποφορία του. Ὁ Pestalozzi, ὅπως ὁ κηπουρός, παρακολουθεῖ, ὡς γνωστόν, τὶς ἀδυναμίες τῶν μαθητῶν, ἐπινοεῖ μεθόδους διδακτικῆς, ὀργανώνει τὴ σχολικὴ ζωὴ, καλλιεργεῖ ἐπαγγελματικὲς δεξιότητες, ἀναπτύσσει σ' αὐτοὺς συνήθειες ὑγιεινῆς καὶ καλῆς συμπεριφορᾶς, γιὰ νὰ γίνουν αὐτάρκεις στὴ ζωὴ καὶ νὰ διευκολυνθοῦν στὴν πορεία τους πρὸς τὴν τελειότητα. Μὲ ὅλα αὐτὰ ἀναγνωρίζει τὶς ἐλλείψεις τοῦ ἀναπτυσσομένου ἀνθρώπου καὶ μοχθεῖ νὰ τὸν βοηθήσῃ δεξιότεχνα στὴν ὀλοκλήρωσή του (16 σελ. 64, 11 - σελ. 26 - 29, 9 - σελ. 57, 95, 258).

Ὁ κηπουρός εἶναι εὐαίσθητος σὲ κάθε ἐκδήλωση ἀναπτύξεως τῶν φυτῶν καὶ αἰσθάνεται κάποτε ἀγάπη πρὸς αὐτά, καθὼς ἀναμένει μ' ἐλπίδες καὶ χαίρεται τὴν καρποφορία τους. Ὁ Pestalozzi, ὅπως ὁ κηπουρός, ἀναζητεῖ νὰ διακρίνη καὶ νὰ διασώσῃ κάτω ἀπὸ τὰ φτωχὰ καὶ κουρελιασμένα ροῦχα τῶν μαθητῶν ἢ τῶν χωρικῶν τὴν εὐφυΐα καὶ τὴν ἀρετὴ ποῦ ὀφείλουν ν' ἀναπτυχθοῦν μέσα τους καὶ αἰσθάνεται σὰν φυσικὴ τὴν τάση τῆς ἀγάπης του καὶ μέριμνας γι' αὐτοὺς (34 - σελ. 87 - 88, 31 - Νο 14 - 15/1947, 9 - σελ. 258, 357). Οἱ παιδευόμενοι διακρίνουν στὸ πρόσωπό του τὴν ἀγάπη του καὶ αἰσθάνονται τὴν βοήθειά του γιὰ τὴν ἀνάπτυξη καὶ καρποφορία τῆς ὄντότητός των. Ὅπως στὸ ἔργο τοῦ κηπουροῦ δὲν διακρίνομε μόνο μιὰ τεχνικὴ ποῦ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν σεβασμὸ του πρὸς τὸν δυναμισμό τῶν φυτῶν (ἀφοῦ εὐκολύνει τὴν ἐσωτερικὴ ἐνέργειά των γιὰ ἀνάπτυξη) ἀλλὰ καὶ ἕνα συναισθηματικὸ δεσμὸ μὲ τὰ φυτὰ, μιὰ ἀγάπη του γι' αὐτὴ τὴν πορεία τους πρὸς τὴν καρποφορία, ἔτσι καὶ στὸ παιδευτικὸ ἐνέργημα τοῦ Pestalozzi διαπιστώνομε τὸν σεβασμὸ του στὶς δυνατότητες τῶν μαθητῶν, ποῦ ἐκδηλώνεται μὲ τὰ προσαρμοσμένα στὶς ἰκανότητες καὶ ἀνάγκες των μέσα ἀγωγῆς, καὶ μιὰ ἀγάπη του πρὸς αὐτοὺς ποῦ ὀφείλεται στὸν ὀραματισμὸ ποῦ ὑφαίνει γιὰ τὸ μέλλον τους, γιὰ τὴν ἀνοδό τους πρὸς τὴν τελειότητα.

Ἡ πεποίθηση ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἔχει ἀπὸ τὴ φύση του τὴ διάθεση γιὰ τὴν τελειοποίησή του ἔλλα καὶ τὶς ἀδυναμίες του γι' αὐτὴ τὴν προσπάθεια ὀδηγεῖ τὸν Pestalozzi νὰ αἰσθάνεται μέσα του ἕνα σεβασμὸ πρὸς αὐτὸν καὶ νὰ ἀναζητῇ τὰ κατάλληλα γιὰ τὶς δυνατότητές του μέσα, ποῦ θὰ ἐπιτρέψουν ὅμως τὴν ἀνοδό του. Ὁ ὀραματισμὸς ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τῆς εἰκόνας τοῦ τελείου ἀνθρώπου, τὴν ὁποία πρέπει νὰ προσεγγίσουν οἱ παιδευόμενοι, δημιουργεῖ στὸν Pestalozzi μιὰ ἀγάπη πρὸς αὐτούς, ἢ ὁποία τὸν κάνει ἄγρυπνο ὀδηγὸ τους πρὸς τὴν τελειότητα. Ὁ ὀραματισμὸς τοῦ Παιδαγωγοῦ καὶ ἡ διαπίστωσή του γιὰ τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελοῦν τοὺς χάρτες τῶν ἰδανικῶν ὀρίων τῆς τελειότητος καὶ τῶν δεδομένων τῆς ἀνθρώπινης ὄντότητος, τοὺς ὁποίους ὁ Pestalozzi ἤξευρε ἰσορροπὰ νὰ χρησιμοποιοῦ, γιὰ νὰ διαμορφώσῃ αὐτὸ τὸ παιδευτικὸ του ἐνέργημα, ποῦ περιγράψαμε.

3.- Ὁ G. Kerschensteiner ἐπιδιώκει, ὡς γνωστόν, νὰ βοηθήσῃ τὸν ἀνθρώπο στὴν ἐκπλήρωση τοῦ προορισμοῦ του, στὴν ὀλοκλήρωση δηλαδή τῆς προσωπικότητός του. Ὁ ἀνθρώπος ἐγγίζει τὰ ὅρια τῆς τελειότητος, ὅταν ἐπιτύχῃ τὴν ἐνότητα τῆς ψυχῆς, τὴν αὐτονομία, τὴν αὐτοκαλλιέργεια, τὸν περιορισμὸ τοῦ ἐγώ, ὅταν κατορθώσῃ τὴν ἐσωτερικὴ αὐτόβουλη καλλιέργεια μὲ τὴ διαρρύθμιση τῶν τάσεών του γιὰ τὴ μεταξύ τους ἰσορροπία. Ὅλα αὐτὰ ἐπιτυγχάνονται μὲ τὴ βίωση τῶν αἰώνιων πολιτιστικῶν ἀξιῶν, θεωρητικῶν, ἠθικῶν, αἰσθητικῶν, θρησκευτικῶν (17 - σελ. 13 - 20). Ἡ οἰκειοποίησις ἀντικειμενικῶν ἀξιῶν ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο ἔχει ὡς συνέπεια, κατὰ τὸν Kerschensteiner, τὴ δημιουργία μιᾶς ἐσωτερικῆς τάξεως καὶ ἰσορροπίας, τὴ διεύρυνση τοῦ ὀρίζοντός του, τὴν ἀνοικτὴ αἴσθησις πρὸς τὶς νέες ἀξίες, τὴ

συναίσθηση ανάγκης συνεχούς εμπλουτισμοῦ τοῦ πνεύματος, τὴν εὕρεση μιᾶς ἱεραρχίας ἀξιῶν, τὴν ἰκανότητα προσανατολισμοῦ στὴ ζωὴ καὶ τὴν κατανόηση τῆς «εὐγενείας» τῆς ζωῆς καὶ τοῦ μεγαλείου τῆς (1 - σελ. 47).

Κατὰ τὴν ἀναζήτησιν τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὁ Kerschensteiner διαπιστώνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς φυσικὰς (σωματικὰς, κινητικὰς) καὶ τὶς ψυχικὰς (αἰσθήσεις, παραστάσεις, συναισθήματα, ἐπιθυμίες) λειτουργίαι, ἔχει καὶ πνευματικὰς λειτουργίαι (δυνάμεις δημιουργίας πολιτιστικῶν ἀγαθῶν), στίς ὁποῖαι ὀφείλει τὴν ἀξιολογικὴν τὴν ἰκανότητα (14 - σελ. 331 - 340). Ὁ ἄνθρωπος βρίσκει τὸ νόημα τῆς ὑπάρξεώς του στὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ ὅσα ἔχουν ἀξία, στὸ ἐνδιαφέρον του νὰ ἀξιολογῆ (ἀξιολογῶ, ἄρα ὑπάρχω). Στὴν ἀνθρώπινη φύσιν, λοιπόν, ὑπάρχει ἡ διάθεσις πρὸς τὶς ἀξίαι. Γιὰ νὰ καρποφορήσῃ ὅμως ἡ διάθεσις αὐτή, στηρίζεται ὁ ἄνθρωπος σὲ μιὰ φυσιολογικὴν βάση (τὸ σῶμα) καὶ σὲ μιὰ κοινωνικὴν βάση (τὸ συλλογικὸ πνευματικὸ ὄν). γι' αὐτὸ κατανοεῖ τὴν ἀξία συντηρήσεως τῆς φυσικῆς του ζωῆς καὶ ἐργάζεται μὲ τὸ ἐπάγγελμά του γιὰ τὴν ἐξοικονόμησιν τῶν ἀπαραιτήτων μέσων· κατανοεῖ ἐπίσης καὶ τὴν ἀνάγκη τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως, γι' αὐτὸ αἰσθάνεται ὅτι ὀφείλει νὰ γίνῃ ἠθικὸς ἄνθρωπος καὶ καλὸς πολίτης. Γιὰ νὰ φθάσῃ ὅμως στὴ στιγμὴ πού θὰ θεωρῆ τὸν ἑαυτὸ του φορέα ἀξιῶν καὶ θὰ προχωρῆ στὴν αὐτονομία του, διέρχεται μερικὸς σταθμοὺς μὲ χαρακτηριστικὰς ἀξιολογικὰς δραστηριότητες καὶ ἔχει ἀνάγκη βοήθειαι· (3 - σελ. 340).

Ἡ βοήθεια, πού προσφέρει ὁ Kerschensteiner στὸν ἄνθρωπο μὲ τὰ σχολεῖα, μὲ τὶς ἐκπαιδευτικὰς μεταρρυθμίσεις καὶ μὲ τὸ διαφωτιστικὸ ἔργο του ἐκδηλώνεται μὲ τὴ μορφὴ μιᾶς ἀξιολογικῆς ἀγωγῆς πού δίνει τὸν πρὸ ἀνώτερο προσανατολισμὸ στὴ ζωὴ, μιᾶς ἐπαγγελματικῆς καὶ πολιτειακῆς ἀγωγῆς, πού ὑποδεικνύει τὴν καλύτερην ὁδὸν, καὶ μιᾶς εἰδολογικῆς ἢ ψυχικῆς ἀγωγῆς πού διασφαλίζει τὶς ἀπαραίτητες ἐγγυήσεις γιὰ τὴ συνολικὴ μόρφωσι (1 - σελ. 48 - 60).

Ἡ ἐνέργεια μιᾶς τέτοιας ἀγωγῆς εἶναι σύγχρονα ἐνέργεια κατανοήσεως, διότι ὁ Kerschensteiner εἶχε συλλάβει τὴν ψυχὴν τοῦ μαθητοῦ στὴν ὁλότητά της, ἐνέργεια ἀγάπης, διότι ὅλα τὰ ἐθεμελίωνε στὴ συμπάθεια πού ἔτρεφε πρὸς τὸν ἐξελισσόμενον ἄνθρωπο, ἐνέργεια θρησκευτικὴ, διότι ἔτεινε νὰ πραγματοποιῆ πνευματικὰς ἀξίαι ἐπὶ τῆς ψυχῆς, καὶ τέλος, ἐνέργεια θεωρητικὴ, διότι ὁ ἴδιος ἀνέλυε, συσχέτιζε καὶ ἀξιολογοῦσε τὶς παιδευτικὰς του ἐνέργειαι (3 - σελ. 346 - 348).

Τὸ παιδευτικὸ σύστημα τοῦ Kerschensteiner, γνωστὸ ὡς «σύστημα τοῦ Σχολείου Ἐργασίας» (3 - σελ. 346 - 348), κατὰ τὸ ὁποῖο οἱ μαθηταὶ ἐμάθαιναν ἐργαζόμενοι μὲ χειροτεχνικὰς ἀσχολίας καὶ ἐσφυρηλατοῦσαν τὸν χαρακτήρα τους μὲ τὴ ζωὴν τους στὴ σχολικὴ κοινότητα, καὶ οἱ ἀγῶνες του, γιὰ νὰ ἐξασφαλισθοῦν σ' αὐτοὺς εὐνοϊκοὶ παράγοντες (οἰκονομικὰς, κοινωνικὰς συνθηκὰς)⁶, ἀποτελοῦν ἔκφρασι τοῦ σεβασμοῦ, πού ἔτρεφε στίς δυνατότητες, στίς ἀδυναμίας καὶ στὰ ἐμπόδια τῆς ἀνθρώπινης φύσεως κατὰ τὴν προσπάθειά της νὰ οἰκειοποιηθῆ τὶς ἀντικειμενικὰς ἀξίαι. Ὁ Kerschensteiner γνωρίζει τὴν ἀνθρώπινη φύσιν καὶ μοχθεῖ γιὰ τὴν εὕρεσιν τῶν καταλλήλων μέσων, πού συμβάλλουν στὴν προοδευτικὴ ἀνοδὸν τῆς στὴν τελειότητα.

6) Ὁ Kerschensteiner ἀγωνίσθηκε γιὰ τὴν ἐξασφάλισιν στοὺς συνανθρώπους του ἱκανοποιητικῶν μισθῶν, κατοικίας, ὕψους ὑγείας, ἐλευθερίας ἀνοδου καὶ τῶν πρὸ ταπεινῶν, εὐνοϊκῆς λαϊκῆς νοοτροπίας γιὰ τὴν παιδείαν, εὐεργετικῆς ἐνεργείας τῆς Πολιτείας, ὑποστηρίξεως τῆς πρωτοβουλίας τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων (2 - σελ. 35-80).

Ἡ ἀναζήτηση μέσων, πού θὰ βοηθοῦσαν στή διάπλαση τοῦ χαρακτη-
ρος (χειροτεχνικὲς ἐργασίες, ὁμαδικὴ ζωὴ), στήν ἀγωγή καλῶν πολιτῶν καὶ
ἠθικῶν ἀνθρώπων (μάθημα ἀγωγῆς τοῦ πολίτου, κοινωνικὴ ζωὴ), καὶ ἡ ἀνά-
θεση τοῦ ἔργου τῆς ἀγωγῆς σὲ ἐκπαιδευτικούς, πού ἦσαν φορεῖς τῶν πνευ-
ματικῶν ἀξιῶν (2 σελ. 80-101, 5-σελ. 109, 134-136), μαρτυροῦν ὅτι ὁ
Kerschensteiner ἐζοῦσε ζωηρὴ μέσα του τὴν εἰκόνα τοῦ τελείου ἀνθρώπου
μὲ τὴν ἐνότητα τῆς ψυχῆς καὶ τὴν αὐτονομία καὶ ἐπιζητοῦσε νὰ συντελέσῃ
σὴν προσέγγιση πρὸς αὐτὴν τῶν συνανθρώπων του.

Ὅπως ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Pestalozzi, ἔτσι καὶ ὁ Kerschensteiner σέβεται
τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου (ἀγωγή ὡς ἐνέργεια κατανοήσεως καὶ ὡς ἐνέργεια
θεωρητικὴ) καὶ σύγχρονα ἀγαπᾷ τὸν ἄνθρωπο, γιὰ τὸν ὁραματίζεται ἀν-
ερχόμενο σὴν κορυφὴ τῶν ἀντικειμενικῶν ἀξιῶν (ἀγωγή ὡς ἐνέργεια ἀ-
γάπης καὶ ὡς ἐνέργεια θρησκευτικὴ). Γνωρίζει νὰ χρησιμοποιοῦ ταυτόχρο-
να στὸ παιδευτικὸ του ἐνέργημα τὴ φιλοσοφικὴ του ἀνθρωπολογία καὶ τὴν ψυ-
χολογικὴ του ἀνθρωπογνωσία, τοὺς δύο χάρτες τῶν ἰδανικῶν ὁρίων τοῦ ἀν-
θρώπου καὶ τῶν δεδομένων τῆς ἀνθρώπινης ὄντητος.

III. Ἡ πρωτοτυπία τοῦ παιδευτικοῦ ἐνεργήματος.

A. — Ὑπαρξὴ δύο χαριῶν

Ἀπὸ τὴν συσχέτιση τῶν δεδομένων τοῦ παιδευτικοῦ ἐνεργήματος καθε-
νὸς ἀπὸ τοὺς τρεῖς μεγάλους παιδαγωγούς, μπορούμε νὰ ἔχωμε τὰ ἑξῆς πο-
ρίσματα :

1. Προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὸ Σωκράτη εἶναι ἡ εὐδαιμονία ὡς «ψυ-
χικὴ αἰθρία», γιὰ τὸν Pestalozzi «ἡ εἰρήνη μέσα σὴν καρδιὰ τῶν ἀνθρώπων»,
καὶ γιὰ τὸν Kerschensteiner ἡ βίωση τῶν ἀντικειμενικῶν ἀξιῶν, πού ἱκανο-
ποιεῖ τὴν ἐσωτερικὴ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ εὕρεση τάξεως ἀνάμεσα στὰ
πράγματα, σὲ πράξεις τῆς συνειδήσεως, στὸ χάος τῶν μορφῶν καὶ σὴν συν-
εἶδηση τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ κόσμου (28Δ, 11, 34—35, Α, VI, 9—10, β) 44—σελ.
68, γ) 32—σελ. 71).

Ἡ ἀναζήτηση αὐτῶν τῶν ἀγαθῶν πραγματοποιεῖται, κατὰ τοὺς τρεῖς παι-
δαγωγούς, μέσα σὴν ἴδια τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου (7—σελ., 89, 107), εἶναι
ἐσωτερικὴ ἠθικὴ ἐνέργεια, ἀρετὴ (Σωκράτης), γοητεία ἀπὸ ἀλήθεια κί' ἀπὸ
ἀγάπη ἔναντι τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ πλησίου (Pestalozzi), ἔνταξη τῆς ὑπάρξεως
σὲ ἀντικειμενικὲς ἀξίες (θεωρητικὲς, ἠθικὲς, αἰσθητικὲς, θρησκευτικὲς,
Kerschensteiner). Ἀποτελεῖ ἐνέργεια ὄχι ὑλικῆς ἀλλὰ ψυχικῆς, πνευματικῆς,
φύσεως, κατὰ τὴν ὁποία ἐπιτυγχάνεται ἡ ἐσωτερικὴ ἰσορροπία (αἰθρία, εἰρή-
νη, τάξη) μὲ τὴν κυριαρχία τῆς ἀρετῆς, τῆς ἀγάπης σὲ Θεὸ καὶ σὲ ἄνθρω-
πο, τῶν ἀξιῶν, μὲ τὴν κυριαρχία δηλαδὴ τῶν πνευματικῶν στοιχείων ἐπὶ τῶν
τάσεων τοῦ ἀνθρώπου· εἶναι, θὰ λέγαμε, γιὰ νὰ περιλάβωμε ὅλες αὐτὲς τὲς
ἐκφράσεις, προσπάθεια γιὰ ἐσωτερικὴ καλλιέργεια, γιὰ τὴ μορφοποίησιν τοῦ
αἰωνίου ἀνθρώπινου στοιχείου μας· εἶναι πραγματοποίησιν τοῦ Πινδαρικοῦ
«γένοιο οἶδος ἔσοι μαθῶν», συναίσθησιν τῆς βαθύτερης οὐσίας τῆς φύσεώς μας.
Αὕτη ὅμως ἡ συναίσθησιν δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ κατανόησιν καὶ καρ-
ποφορία τῆς συνειδησιακῆς μας ἐνεργείας, ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται ταυτόχρονα
ὡς θεωρητικὴ (γνωστικὴ) ἐνέργεια, ὡς ἠθικὴ ἐνέργεια (σχέσεις συνειδήσε-

ων), ὡς αἰσθητικὴ ἐνέργεια, ὡς ἐνέργεια φιλότητος πρὸς τὸν συνάνθρωπο καὶ ὡς θρησκευτικὴ ἐνέργεια. Στὴ σύγχρονη γλῶσσα μας ἡ κατανόηση καὶ καρποφορία τῶν συνειδησιακῶν μας καταστάσεων νοεῖται ὡς κατανόηση καὶ καρποφορία πνευματικῶν καταστάσεων. Ἡ συναίσθησις τῆς βαθύτερης οὐσίας μας (τῆς ψυχικῆς αἰθρίας, τῆς εἰρήνης μέσα μας, τῆς βιώσεως ἀξιῶν) σημαίνει κατανόηση καὶ καρποφορία τῆς πνευματικῆς μας οὐσίας. Ἔτσι, ἡ ἀναζήτηση τοῦ ὑψίστου ἀγαθοῦ, κατὰ τοὺς τρεῖς Παιδαγωγούς, ἐκφράζεται ὡς ἀναζήτηση κατανόησεως καὶ καρποφορίας τῆς πνευματικῆς μας οὐσίας. (4—σελ. 67, 27—σελ. 125, 131, 7—σελ. 89).

Ὁ Σωκράτης ὅταν στὶς συζητήσεις του μὲ τοὺς μαθητὰς του διασαφηνίζῃ τίς ἐννοιες τῆς ἀλήθειας, τῆς ἀρετῆς, τοῦ ὠραίου, τῆς φιλίας, τῆς ὁσιότητος, (28—Α, Β, Δ), ὁ Pestalozzi, ὅταν μὲ τὴν ἀγωγή του ἐπιμένῃ γιὰ τὸν ἐξ-ανθρωπισμὸ τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν κατανόηση καὶ ἱεράρχηση τῶν ἀληθειῶν ποὺ κρύβει μέσα του (ζωικῆς, κοινωνικῆς, ἠθικῆς) καὶ μὲ τὴν ἀγάπη στὸ συνάνθρωπο καὶ στὸ Θεὸ (7—σελ. 107—109), ὁ Kerschensteiner, ὅταν ἐπιμένῃ, στὰ κάθε εἶδος σχολεῖα, ποὺ ἰδρύει, γιὰ τὴν καλλιέργεια τῶν θεωρητικῶν, ἠθικῶν, αἰσθητικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἀξιῶν (7—σελ. 89—92), οἱ τρεῖς μεγάλοι Παιδαγωγοί μας, μὲ ὅλα αὐτά, μᾶς παρουσιάζουν τὴν προσπάθειά τους νὰ ἐφαρμόσουν στὴν παιδευτικὴ πράξη τὴ φιλοσοφική τους ἀνθρωπολογία, νὰ ἐφαρμόσουν στὸ παιδευτικὸ τους ἐνέργημα τὸν χάρτη τῶν ἰδανικῶν ὀρίων τῆς ἀνθρώπινης τελειότητος, καὶ ἀποδεικνύουν, τὴν πλήρη θεώρηση τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας. Σπάνια συναντᾷ κανεὶς Παιδαγωγούς νὰ θεωροῦν καὶ νὰ ἐφαρμόζουν στὴν πράξη ὡς ἰδεώδες ἀγωγῆς τὴν ὠλοκληρωμένη πνευματικότητα τοῦ ἀνθρώπου (γνωστικὴ, ἠθικὴ, αἰσθητικὴ, φιλότητος, θρησκευτικὴ συνείδησις).

Τὰ κατὰ καιροὺς ἐπικρατήσαντα ἰδεώδη τῆς ἀγωγῆς (πολιτειακόν, θρησκευτικόν, αἰσθητικόν, πραγματιστικόν, ἠθικόν κλπ.), τὰ ὁποῖα ἔχουν ἐπιδιωχθῆ μὲ τὴ σχολικὴν πράξη στὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα διαφόρων χωρῶν¹, μαρτυροῦν τὸν ἀτελεῆ χάρτη τῶν ἰδανικῶν ὀρίων ποὺ ἔχει σχεδιασθῆ ἀπὸ ὠρισμένους Παιδαγωγούς κατὰ τὸ παιδευτικὸ τους ἐνέργημα. Μὲ τέτοιους σκοποὺς ἀγωγῆς, δὲν ἐκαλλιεργεῖτο ἡ ἀνθρώπινη προσωπικότητα, τὸ ἀνθρώπινο στοιχεῖο στὴν ὁλότητά του, ἀλλὰ μία ἢ περισσότερες συνειδησιακὲς δυνάμεις (ἢ ἠθικὴ, ἢ ἡ γνωστικὴ, ἢ ἡ αἰσθητικὴ, ἢ ἡ θρησκευτικὴ). Ἀντίθετα, οἱ μεγάλοι φορεῖς τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας ἐπιζητοῦν τὴν καλλιέργεια τοῦ συνόλου τοῦ ἀνθρώπινου στοιχείου ὄχι ἀπὸ ὠρισμένη σκοπιά, ἀλλὰ ἀπὸ ὅλες τίς σκοπιές.

Διαπιστώνεται ἀκόμη ἀπὸ τοὺς μελετητὰς τῶν παιδαγωγικῶν πραγμάτων, ὅτι κατὰ τὸ παιδευτικὸ ἐνέργημα ὠρισμένοι Παιδαγωγοὶ ἐξυπηρετοῦν τὸ ἄτομο, ἐνῶ ἄλλοι ἐνδιαφέρονται νὰ ὑπηρετήσουν περισσότερο τὸ κοινωνικὸ σύνολο. Ἀναφέρονται μάλιστα καὶ ὁπαδοὶ αὐτῶν τῶν κατευθύνσεων τῆς Παιδαγωγικῆς, ὅπως τῆς ἀτομικῆς παιδαγωγικῆς ὁ Ρουσσώ, ὁ Τσίλλερ, ὁ Γκάουντιξ, τῆς κοινωνικῆς παιδαγωγικῆς ὁ Νάτορπ, ὁ Ντυρκέϊμ, ὁ Ντιούϊ κ. ἄ.

1) Τὸ πολιτειακόν ἰδεώδες ἐξυπηρετήσαν ὁ Πλάτων, ὁ Ἑλβέτιος, ὁ Φίχτε, ὁ Κρίκ· τὸ θρησκευτικόν ἢ Ἐκκλησία, ὁ Α. Φράνκε, ὁ Πάλμερ· τὸ ἀνθρωπιστικόν ὁ Λέσσιν, ὁ Χέρντερ, ὁ Γκαϊτε· τὸ πραγματικόν ὁ Λώκ, ὁ Σπένσερ, ὁ Ντιούϊ· τὸ καλαισθητικόν ὁ Σίλλερ· τὸ ἠθικόν ὁ Κάντιος, ὁ Ἐρβαρτος (9—σελ. 196—230, 33—σελ. 84—116, 7—σελ. 70—130, 22—σελ. 24—26).

Διατυπώνονται ἐν συνεχείᾳ κρίσεις γιὰ κάθε μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς κατευθύνσεις καὶ προτείνονται ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὰς λύσεις τῶν ἀντιθέσεων ἐπὶ θεωρητικοῦ πεδίου μόνον. Δὲν ἀναζητοῦνται ὅμως δεδομένα ἀπὸ τὴν πράξη Παιδαγωγῶν¹ ποὺ δὲν ἀκολούθησαν τῇ μιᾷ μονομερῇ κατεύθυνση, ἀλλὰ μπόρεσαν, ὅπως ὁ Σωκράτης, ὁ Pestalozzi κι' ὁ Kerschensteiner, νὰ ξεπεράσουν αὐτὲς τὶς μονομέρειες, ποὺ περιορίζονται στὰ στενὰ πλαίσια τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, καὶ νὰ συλλάβουν ὑπερατομικὲς καὶ ὑπερκοινωνικὲς ἐπιδιώξεις τῆς ἀγωγῆς μὲ τὴ μέριμνά τους νὰ ὑπηρετήσουν ὄχι τόσο τὸ ἄτομο οὔτε τὴ δεδομένη κοινωνία, ἀλλὰ τὸ αἰώνιο ἀνθρώπινο στοιχεῖο, τὴν πνευματικὴ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ μεγάλος Παιδαγωγὸς τοῦ αἰῶνος μας Rene Hubert (Γαλλία) στὸ περιοπούδαστο σύγγραμμά του «Traite de Pedagogie Generale» (13—σελ. 47—96) ἐπιχειρεῖ μιὰ παρόμοια λύση αὐτῶν τῶν παιδαγωγικῶν ἀντινομιῶν, ἀλλὰ δὲν τὴν κατοχυρώνει μὲ δεδομένα ἀπὸ τὴ δράση Παιδαγωγῶν, γιὰ νὰ καταδειχθῇ ἡ δυνατότητα κι' ὁ τρόπος πραγματοποιήσεως αὐτῆς τῆς λύσεως. Ἐδῶ, θὰ λέγαμε, βρίσκεται ἓνα σημαντικό σημεῖο συμβολῆς τῆς δικῆς μας μελέτης, σὴν ὁποία κατοχυρώνεται ἡ λύση αὐτὴ μὲ τὰ δεδομένα τῆς πράξεως. Ὁ ἴδιος, ἐπίσης, Παιδαγωγὸς σὲ ἄλλο σύγγραμμά του (Histoire de la Pedagogie) παρουσιάζει μὲν τοὺς μεγάλους Παιδαγωγοὺς τῶν αἰώνων, ἀλλὰ δὲν ἐπιχειρεῖ μιὰ παρόμοια ἀνάλυση τοῦ παιδευτικοῦ τῶν ἐνεργήματος, οὔτε ἀναζητεῖ στὴ χορεία αὐτῶν τῶν Παιδαγωγῶν νὰ ἀνεύρη καὶ νὰ παρουσιάσῃ ἰδιαίτερα ἐκείνους ποὺ κατάρθωσαν στὴν παιδευτικὴ τους πράξη νὰ μὴ περιπέσουν σὲ μονομερεῖς κατευθύνσεις. Τὰ ἴδια παρατηροῦμε καὶ στὰ σχετικὰ συγγράμματα καὶ ἄλλων Ἑλλήνων καὶ ξένων μελετητῶν τοῦ φαινομένου τῆς ἀγωγῆς, ὅπως πραγματοποιήθηκε σὲ διάφορα ἰδρύματα. Ἔτσι, διαπιστώνονται μονομέρειες στὰ γνωστὰ διδακτικὰ συστήματα ποὺ ἐμπνέονται ἀπὸ μονομερεῖς σκοποὺς ἀγωγῆς: Α' 1) σύστημα Dalton, 2) σύστημα M. Alexander - Deschamps, 3) σύστημα Bezard καὶ Bouchet, 4) σύστημα τοῦ Schneider = ἀτομικὴ κατεύθυνση ἀγωγῆς. Β' 1) σύστημα τοῦ Kilpatrick, 2) τοῦ Petersen, 3) τοῦ Cousinet = κοινωνικὴ κατεύθυνση ἀγωγῆς (6—σελ. 61—89, 110—135, 10—σελ. 74—100). Οἱ φορεῖς ὅμως τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας ξεπερνοῦν μὲ τὸ διδακτικὸ τους σύστημα παρόμοιες μονομέρειες, γιὰτὶ ἐμπνέονται ἀπὸ ἰδεῶδες ἀγωγῆς, ποὺ περιέχει ὑπερατομικὲς καὶ ὑπερκοινωνικὲς ἐπιδιώξεις. Τοῦτο θὰ καταφανῆ καὶ στὶς ἐπόμενες παραγράφους.

Οἱ μεγάλοι φορεῖς τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας δὲν ἐζοῦσαν μόνον μέσα τους ἔντονη τὴν εἰκόνα τῆς ὠλοκληρωμένης πνευματικότητος τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' αἰσθανόταν καὶ τὴν ἀνάγκη νὰ ξυπνήσουν αὐτὴ τὴν εἰκόνα τοῦ τελείου ἀνθρώπου, αὐτὴ τὴ συναίσθηση τῆς πνευματικῆς οὐσίας, καὶ στοὺς ἄλλους ἀνθρώπους μὲ μέσα κατάλληλα γιὰ τὶς δυνάμεις των, τὴν κατάστασή τους στὶς συνθήκες τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου ποὺ ἐκεῖνοι ἐζοῦσαν. Γι' αὐτὸ δὲν μᾶς παρέδωσαν μόνον μιὰ ἰδανικὴ εἰκόνα τῆς βαθύτερης οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ τὰ δεδομένα ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ὄντοτητα, ὅπως οἱ ἴδιοι τὴν ἐμελέτησαν, καθὼς καὶ τὴ μεθοδολογία τῆς ἀγωγῆς των.

Ἡ «κρατίστη ψυχὴ» ποὺ ἐκκολάπτεται μὲ τὴν αὐτογνωσία (Σωκράτης).

1) Ἡ Παιδαγωγία τοῦ Σωκράτη εἶναι πράξη παιδαγωγικὴ, ποὺ δὲν τελεῖται βέβαια σὲ σχολεῖο μὲ τὴ μορφή ποὺ τὸ ἐννοοῦμε σήμερα, ἀλλὰ σὲ «σχολεῖο ὑπαίθριον», ποὺ ἀποτελεῖ μιὰ μορφή σχολείου τῆς ἐποχῆς του.

τὸ θεῖον ὄν μέσα μας, ποὺ φανερώνεται μὲ τὴν ἐσωτερικὴ αἴσθησι τῆς ὄντο-
τητός μας ὡς ἀγάπη στὸ Θεὸ καὶ στὸν ἄνθρωπο (Pestalozzi) καὶ ἡ ἀναζήτηση
πνευματικῶν ἀξιῶν, ποὺ ἱκανοποιεῖται μὲ τὴν αὐτοκαλλιέργεια (Kerschenstei-
ner), ὅλες αὐτὲς οἱ ἐκφράσεις ἐρμηνεύουν τὴν ἀνθρώπινη φύση καὶ ἐνέ-
χουν στὸ βάθος τους ὡς στοιχεῖο βασικὸ τῆ διάθεσι τοῦ ἀνθρώπου ν' ἀπελευ-
θερώνεται ἀπὸ τὸ ὑλικὸ πεδίο καὶ νὰ προχωρῇ πρὸς τὴν πνευματικὴ ζωὴ (ἀ-
ρετή, θεῖον καὶ προσέγγισι στὸν συνάνθρωπο, πνευματικὲς ἀξίες) (28—AIV,
11—14, 27—σελ. 125—131, 14—σελ. 331—340). Οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς μαρτυ-
ροῦν τὴ δυνατότητα στὸν ἄνθρωπο νὰ τελειοποιεῖται μὲ τὴν ὀλοένα καὶ πλη-
ρέστερη κατανόησι τῆς βαθύτερης οὐσίας του καὶ ὑποδεικνύουν τὴν ἀνάγκη
ὑπάρξεως κατάλληλης βοηθείας.

Μέσα γιὰ τὴν πραγματοποίησι τῆς οὐσίας μας εἶναι ἡ αὐτογνωσία (Σω-
κράτης), ἡ συναίσθησι τῆς ὄντοτητός μας κι' ἡ ἐνάσκησι τῆς ἀγάπης στὸν
συνάνθρωπο καὶ στὸ Θεὸ (Pestalozzi), ἡ αὐτοκαλλιέργεια, κι' ἡ πρόσκτησι
πνευματικῶν ἀξιῶν (θεωρητικῶν, ἠθικῶν, κοινωνικῶν, αισθητικῶν, (Ker-
schensteiner). Μὲ τὴν ἀτομικὴ προσπάθεια, μὲ τὰ κοινωνικὰ δεδομένα καὶ μὲ
τὸν συνεχῆ δεσμὸ πρὸς τὸ Θεῖον, πρὸς τὴν αἰώνια πνευματικὴ ὀλοκλή-
ρῶνεται ὁ ἄνθρωπος. Ἔτσι, τὰ μέσα συστοιχοῦν πρὸς τὸν τελικὸ προορισμὸ
τοῦ ἀνθρώπου, πρὸς τὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς του, ὅπως μᾶς τὸν ἀναλύουν οἱ με-
γάλοι Παιδαγωγοὶ μας στὸ χάρτη τῶν δυνατοτήτων μὲ τὰ ἰδανικὰ ὄρια.

Ἡ ὄλη ἐνέργεια πρὸς ἓνα τέτοιον προορισμὸ ἀναλύεται ὡς ἐναρμόνισι ἐν-
στίκτων καὶ τάσεων (βιολογικῆς φύσεως), σχέσεων μὲ ἄλλους ἀνθρώπους καὶ
μὲ τὸ θεῖον (Σωκράτης) (28—AII, BIV, ΔII, 39 καὶ 41—σελ. 192—196),
ὡς ἐναρμόνισι τῆς ζωῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς καταστάσεώς
μας (Pestalozzi) (32—σελ. 105—107, 3—σελ. 294), ὡς ὀργάνωσι τοῦ κόσμου
τῶν ἀξιῶν κατὰ τὴν ἀτομικὴ φύση, ὅπως αὐτὴ διαμορφώνεται ἀπὸ τὴν κλη-
ρονομικότητα καὶ τὸ περιβάλλον καὶ ὅπως ἀποκαλύπτεται βάσει ἐνὸς πηγαί-
ου, ἐσωτερικοῦ νόμου. (Kerschensteiner) (3—σελ. 340—342). Ἐδῶ προσδιορί-
ζεται ὁ ρόλος τῶν βιολογικῶν καὶ κοινωνικῶν δεδομένων στὴν καρποφορία
τῆς προσπάθειάς τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴν ὀλοκλήρωσή του, γιὰ τὴν πραγματο-
ποίησι τῆς πνευματικῆς του φύσεως. Ἀναγνωρίζονται ὡς φυσικὲς οἱ βιολο-
γικὲς, κοινωνικὲς καὶ πνευματικὲς τάσεις καὶ θεωρεῖται ὡς ἀπαραίτητη καὶ
πραγματοποιήσιμη ἡ ἐναρμόνισι αὐτῶν τῶν τάσεων καὶ ἡ προοδευτικὴ ἀνο-
δος στὴν πνευματικὴ ζωὴ. Ἡ ἀναγνώρισι τῆς σημασίας τῆς βιολογικῆς καὶ
τῆς κοινωνικῆς βάσεως γιὰ τὴν ὀλοκλήρωσι τοῦ ἀνθρώπου ἐκδηλώνεται ἔμ-
πρακτα ἀπὸ τοὺς μεγάλους Παιδαγωγούς μας, ὅταν τοὺς παρακολουθοῦμε
νὰ ὀμλοῦν γιὰ τὸ σῶμα, τὴν υἰγεία του καὶ τὰ οἰκονομικὰ μέσα τῆς ζωῆς, ὅταν
μεριμνοῦν γιὰ τὶς ἀνάγκες διατροφῆς τῶν παιδιῶν καὶ τῶν πτωχῶν ἀνθρώ-
πων ἢ φροντίζουν γιὰ τὴν ἐπαγγελματικὴ τους μόρφωσι, μὲ τὴν ὀποία θὰ
προσπορίζονται τὰ μέσα τῆς ζωῆς, ὅταν παίρνουν θέσι γιὰ τὴν κοινωνικὴ
ὀργάνωσι τῆς ἐποχῆς των καὶ ἀγωνίζονται γιὰ τὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη
καὶ τὴν ἠθικοποίησι τῶν πολιτῶν (α) 41—παράγρ. 215—222, 29—42, παράγρ.
18, β) 34—σελ. 252—258, γ) 2—σελ. 10—35).

Ἡ ἀνοδικὴ πορεία τοῦ ἀνθρώπου τελεῖται κατὰ ὀρισμένα χρονικὰ στάδια,
τὰ ὀποία ὀφείλει νὰ σεβασθῇ ἡ παιδευτικὴ ἐνέργεια. Ὁ Pestalozzi κι' ὁ Ker-
schensteiner μπόρεσαν καὶ διέκριναν τὰ κύρια γνωρίσματα κάθε σταδίου ἐξε-
λίξεως (32—σελ. 102—104, 3—σελ. 340).

Ἡ φυσικὴ κατάσταση, ἡ κοινωνικὴ καὶ ἡ ἠθικὴ (Pestalozzi) ἢ ἡ πρώτη πεῖρα τῶν αἰσθητοκινητικῶν ἀξιῶν, ἔπειτα ἡ πρώτη ἀξιολόγηση τῶν τρόπων ἐνεργείας καὶ τῶν σχέσεων μὲ τοὺς ἄλλους καὶ κατόπιν ἡ κατάσταση τῆς ἠθικῆς αὐτονομίας (Kerschensteiner), οἱ καταστάσεις αὐτὲς καὶ οἱ δυνατότητες χαρακτηρίζουν τὴν παιδική, τὴν ἐφηβικὴ καὶ τὴν ὄριμη ἡλικία τοῦ ἐξελισσομένου ἀνθρώπου. Ἡ διάκριση σταδίων ἐξελίξεως καὶ ὁ καθορισμὸς ἰδιαιτέρων καταστάσεων ἔχουν ὡς συνέπεια γιὰ τοὺς φορεῖς τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας, κατὰ τὸ παιδαγωγικὸ τους ἐνέργημα, τὸν σεβασμὸ τῶν ἀναγκῶν καὶ τὸν ὑπολογισμὸ τῶν δυνατοτήτων τοῦ παιδιοῦ, τοῦ ἐφήβου, τοῦ ὄριμου.

Μὲ τὰ σύντομα αὐτὰ δεδομένα γιὰ τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου στὰ πλαίσια τοῦ χώρου (κοινωνικὰ γεγονότα) καὶ τοῦ χρόνου (ἡλικία - στάδια ἐξελίξεως) ἔχομε τὴν ψυχολογικὴ ἀνθρωπογνωσίαν τῶν φορέων τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας, τὸν χάρτη δηλαδὴ τῶν δεδομένων ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ὄντοτητα. Ἡ ὑπαρξὴ ἐνὸς τέτοιου χάρτη ὑπαγορεύει στὸν Παιδαγωγὸ τὸν σεβασμὸ τοῦ πρὸς τὶς δυνατότητες τοῦ κάθε μαθητοῦ. Ἐμπρακτὴ ἐκδήλωση αὐτοῦ τοῦ σεβασμοῦ τῶν τριῶν φορέων τοῦ πάθους τῆς Παιδαγωγίας ἀποτελεῖ ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖο ἐπιτελοῦσαν τὸ παιδευτικὸ τους ἐνέργημα (α) 23—σελ. 81, 100, 113, β) 24—σελ. 17—36, 8—παράγρ. 26, 5α, γ) 22—σελ. 325—329, 3—346—348).

Κατὰ τὸν Σωκράτη, ἡ παιδαγωγικὴ ἐνέργεια τελεῖται μὲ τὸν ἐλεγκτικὸ λόγον ἐπὶ τῶν προσωπικῶν ἀντιλήψεων καὶ ἐμπειριῶν τῶν μαθητῶν καὶ μὲ τὸν δημιουργικὸ ἔρωτα· κατὰ τὸν Pestalozzi μὲ τὴν διανοητικὴ ἐπεξεργασία τῆς ἐποπτείας, μὲ τὶς ὁμαδικὲς δραστηριότητες στὴ σχολικὴ ζωὴ καὶ μὲ τὴν ἀγάπη μεταξὺ δασκάλου καὶ μαθητῶν· κατὰ τὸν Kerschensteiner μὲ τὶς ἀτομικὲς καὶ ὁμαδικὲς χειροτεχνικὲς ἐργασίες, ποὺ προκαλοῦν τὴ διανοητικὴ ἐνέργεια καὶ τὴν ἠθικὴ δραστηριότητα, καὶ μὲ τὴ συμβίωση τῶν μαθητῶν σὲ μιὰ δική τους κοινότητα.

Ὁ ἐλεγκτικὸς λόγος ἐπὶ τῶν προσωπικῶν ἐμπειριῶν καὶ ἀντιλήψεων, ἡ διανοητικὴ ἐπεξεργασία τῆς ἐποπτείας καὶ ἡ πνευματικὴ ἐνέργεια κατὰ τὶς χειροτεχνικὲς ἐργασίες εἶναι μέθοδοι μαθήσεως καὶ πνευματικῆς καλλιέργειας, κατὰ τὶς ὁποῖες ἐπιζητεῖται κυρίως ἡ διανοητικὴ αὐτενέργεια τοῦ ἐξελισσομένου ἀνθρώπου. Τοῦτο φανερῶνει τὸν σεβασμὸ καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ Παιδαγωγοῦ πρὸς τὴν πνευματικὴ δυναμικότητα τοῦ παιδαγωγουμένου, τὴ συναίσθηση ἀναγκαιότητος ἀνταλλαγῆς ἀπόψεων καὶ γνώμων γιὰ τὴν εὔρεση τῆς ἀλήθειας (στὴν ὁμαδικὴ ἐργασία) καὶ τὴν ὀρθὴ γνωσιολογικὴ ἀντίληψη, (36—σελ. 140—152, 48—σελ. 37, 12—σελ. 17—64), κατὰ τὴν ὁποῖα ἡ γνώση ἀποκτᾶται ὄχι μόνον ἀπὸ τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας, ἀλλὰ κι' ἀπὸ τὴν ἐνέργεια τοῦ λόγου, διὰ τοῦ ὁποῖου διυλίζεται ἡ ἐμπειρία καὶ ὁδηγεῖται τὸ πνεῦμα, μὲ τὴν ἀφαίρεση, σὶς γενικὲς ἔννοιες.

Ἡ διασάφηση τῆς ἐννοίας τῶν ἀρετῶν, ποὺ συνθέτουν τὴν ἠθικότητα, μὲ τὴ συζήτηση ἐπὶ παραδειγμάτων ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ, κοινωνικὴ καὶ πολιτειακὴ ζωὴ καὶ μὲ τὴ συνέπεια ἠθικοῦ βίου, ὅπως καὶ ὁ δημιουργικὸς «ἔρως», ποὺ συνδέει τὶς ψυχές, οἱ ὁποῖες ἀτενίζουν μαζὶ τὴν ἠθικότητα (Σωκράτης), οἱ ὁμαδικὲς δραστηριότητες στὴ μαθητικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ κι' ἡ πεσταλότσεια ἀγάπη, ἡ ἠθικὴ ἐνέργεια σὶς ὑπεύθυνες ἐργασίες καὶ στὴ μαθητικὴ κοινότητα τῶν σχολείων τοῦ Μονάχου (Kerschensteiner) καὶ στὰ ἐργαστήρια, εἶναι μέθοδοι ἠθικῆς καλλιέργειας, ὄχι μὲ τὴν ξηρὴ διδασκαλία, ἀλλὰ μὲ τὴν

Ίδια τὴ ζωὴ. Καί, ἐδῶ, διαπιστώνεται ἡ ἰσχυρὴ πεποίθησις, ὅτι ἡ ἠθικὴ συνείδησις διαμορφώνεται στὴ συγκεκριμένη κοινωνικὴ πραγματικότητα, ὅτι τὸ παράδειγμα, στὰ θέματα ἠθικῆς, λαλεῖ εὐγλωττότερα ἀπὸ κάθε διδασκαλία καὶ ὅτι ἡ ἠθικὴ αὐτονομία, πού εἶναι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸ τῆς ἠθικῆς προσωπικότητος, ἐπιτυγχάνεται μὲ τὸν ἀμοιβαῖον σεβασμὸ τῶν ἀτόμων, ὁ ὁποῖος ἐξασφαλίζεται μὲ τὶς ὑπεύθυνες προσπάθειες στὶς ὁμαδικὰς ἐργασίας.

Ὁ σωκρατικὸς «ἔρω», ἡ πεσταλότσεια ἀγάπη καὶ ἡ ἐνέργεια συμπαθείας (ἀγάπης) (στὰ σχολεῖα τοῦ Kerschensteiner) μαρτυροῦν ὅτι στὸ παιδευτικὸ ἔργο κυριαρχεῖ ἕνας ἰδιαίτερος συναισθηματικὸς δεσμὸς δασκάλου καὶ μαθητῶν, (οἰασδῆποτε ἡλικίας), πού δὲν ἐκζητεῖται, ἀλλὰ ξεπηδάει αὐθόρμητα κατὰ τὴν μορφωτικὴ πορεία.

Διαπιστώνομε, λοιπόν, ὅτι α) ἡ διανοητικὴ αὐτενέργεια γιὰ τὴν πνευματικὴ μόρφωση, β) ἡ συμμετοχὴ στὴ ζωὴ καὶ ἡ ἠθικὴ αὐτονομία γιὰ τὴν ἠθικὴ καλλιέργεια καὶ γ) ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς ἀγάπης συνθέτουν, σὲ γενικὰς γραμμὰς, τὴ μέθοδο τῶν φορέων τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας, πού ἀποδεικνύει τὸν σεβασμὸ τοὺς στὰ δεδομένα τῆς ἀνθρώπινης ὄντοτητος. "Ἄν συμβαίνει οἱ Παιδαγωγοί μας νὰ ἔχουν ἐφαρμόσει, ἄλλος μὲ ἀτέλειες καὶ ἄλλος πληρέστερα, τὴ μέθοδο αὐτὴ, τοῦτο δὲν μᾶς ἐμποδίζει νὰ δεχθοῦμε, ὅτι εἶχαν συλλάβει κι' οἱ τρεῖς τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ μᾶς μεθόδου, τὴν ὁποία, δὲν ἀξιωθήκαμε ἀκόμη νὰ ἐφαρμόζωμε στὰ σημερινὰ σχολεῖα μας. (30—σελ. 65—187, 21—σελ. 9—12).

Β' Τὸ ἰσοδύναμο διαφέρων πρὸς τοὺς δύο χάρτες

I. Καταδεικνύεται ἀπὸ τὰ δεδομένα τοῦ παιδευτικοῦ ἐνεργήματος τοῦ Σωκράτη, τοῦ Pestalozzi καὶ τοῦ Kerschensteiner, ὅτι οἱ τρεῖς Παιδαγωγοὶ εἶχαν σχεδιάσει καὶ τὸν χάρτη τῶν δυνατοτήτων μὲ τὰ ἰδανικὰ ὅρια τοῦ τελείου ἀνθρώπου καὶ τὸν χάρτη τῶν δεδομένων ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ὄντοτητα. Διεπιστώσαμε, στὴν προηγούμενη παράγραφο, ὅτι τὰ μέσα, πού χρησιμοποιοῦσαν, συστοιχοῦσαν πρὸς τὸν τελικὸ προορισμὸ τοῦ ἀνθρώπου· τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ἔμεναν ἄγρυπνοι φρουροὶ γιὰ τὴν προσέγγισις τοῦ ἀνθρώπου στὰ ὅρια τῆς τελειότητος. Διεπιστώσαμε ἀκόμη, ὅτι ἡ τεχνικὴ τῆς ἀγωγῆς τῶν φανερώνει τὸν σεβασμὸ πρὸς τὶς δυνατότητες, τὶς ἀνάγκες τῶν μαθητῶν τους, φανερώνει τὸν σεβασμὸ τους πρὸς τὸν χάρτη τῶν δεδομένων τῆς ὄντοτητος τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν μπορεῖ ὅμως κανεὶς ὡς Παιδαγωγὸς νὰ εἶναι ἄγρυπνος γιὰ τὸν τελικὸ σκοπὸ τῆς ἀγωγῆς καὶ σύγχρονα νὰ σέβεται μὲ τὸ ἐνεργημὰ του τὶς δυνατότητες καὶ τὰ προσωπικὰ βιώματα τοῦ μαθητοῦ, ἂν μέσα του δὲν συνεργοῦν ταυτόχρονα ὁ ὁραματισμὸς του γιὰ τὸν τέλειον ἄνθρωπον (χάρτης ἰδανικῶν ὁρίων), ἡ χαρὰ του ἀπὸ τὸ θέλητρο τοῦ ἰδανικοῦ, καὶ οἱ διαπιστώσεις του γιὰ τὴ φύσιν τοῦ παιδευομένου, ἡ μέριμνά του νὰ μὴ δεσμεύη τὴν ἐνέργεια τοῦ μαθητοῦ καὶ νὰ τὸν βοηθῇ ἀνάλογα μὲ τὶς δυνατότητές του. Τοῦτο μπορεῖ κανεὶς σήμερα νὰ τὸ θεωρῇ ἀπαραίτητον, γιὰ νὰ γίνεται στὸ πνεῦμα τῶν Παιδαγωγῶν, ἀλλ' εἶναι δύσκολον νὰ μπορέσῃ νὰ διαπιστώσῃ τὴν ἐφαρμογὴν του στὸ παιδευτικὸ ἐνεργημὰ ἰκανοποιητικοῦ ἀριθμοῦ Παιδαγωγῶν.

Ὁ Σωκράτης ὅμως μὲ τὴν μαιευτικὴν του, μὲ τὶς συζητήσεις στὶς συντροφίαις του μὲ τοὺς ἐφήβους καὶ τοὺς πολίτας τῶν Ἀθηναίων, μὲ τὴν ἔμπρακτον πρὸς τὴ διδασκαλία του συνέπεια τοῦ βίου του καὶ μὲ τὸν δημιουργικὸν του ἔρωτα, ὁ Pestalozzi μὲ τὴ διδακτικὴν του μέθοδον, μὲ τὴ σχολικὴν ζωὴν, μὲ τὴν ἀπέραντην ἀ-

γάπη του σ' όλους τους ανθρώπους τῆς κοινωνίας, μὲ τὴν θυσία τῆς περιουσίας του καὶ τῆς υἰγείας του στὴν παιδεία καὶ στὸν λαό του, ὁ Kerschensteiner μὲ τὴν πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἐνέργεια τῶν μαθητῶν κατὰ τὶς χειροτεχνικὲς ἐργασίες στὴ μαθητικὴ κοινότητα καὶ μὲ τὴν ἀδιάκοπη προσπάθειά του γιὰ τὸν πληρέστερο ἐπαγγελματικὸ καὶ ἠθικὸ ἐξοπλισμὸ τῶν νέων καὶ τῶν πολιτῶν, οἱ τρεῖς μεγάλοι μας Παιδαγωγοὶ μὲ ὅλα αὐτὰ εἶχαν στοχασθῆ κατὰ τρόπο διαισθητικὸ καὶ εἶχαν ἐφαρμόσει κατὰ τρόπο ἐμπειρικὸ μιὰ πρωτότυπη μέθοδο ἀγωγῆς: Μὲ τὸ ἔργο τους καὶ τὴν διανοητικὴ αὐτονομία ἐπεδίωκαν καὶ πρὸς τὴν ἠθικὴ αὐτονομία ὠδηγοῦσαν τοὺς μαθητὰς καὶ τὴν ἐκκόλαψη τῆς φιλότητος μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων προετοίμαζαν μὲ τὴν μυστηριακὴ ἐκείνη συναισθηματικὴ ἐπικοινωνία δασκάλου καὶ μαθητῶν (ἔρως, ἀγάπη). Παρατηροῦμε μάλιστα νὰ πραγματοποιοῦν τὶς ἐπιδιώξεις των αὐτὲς μὲ μέσα πού δὲν τὰ συναντοῦμε ἀκόμη ὅλα συγχρόνως οὔτε στὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα ἀνεπτυγμένων πνευματικῶν λαῶν (μάθηση στὴ ζωὴ, ἔρευνα ἐπὶ τῶν συγκεκριμένων, ἀνταλλαγὴ ἀποψεων, μαθητικὴ κοινότητα, ὑπεύθυνες ἐργασίες, συζητήσεις, παράδειγμα τοῦ Παιδαγωγοῦ κλπ.). Θὰ μπορούσε, ὅμως, κανεὶς ν' ἀντεῖπῃ, ὅτι, σήμερα, μπορούμε, μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ μέθοδο, νὰ ἐλέγχωμε τὴν ἀποτελεσματικότητά των μέσων τῆς ἀγωγῆς (μέτρηση τῆς ἀποδοτικότητος τῶν μαθητῶν, πειραματισμοὶ ἐπὶ μεθόδων σὲ παράλληλες τάξεις κλπ.) καὶ νὰ ἀποφαινώμαστε θετικὰ γιὰ τὴν παιδαγωγικὴ τους ἀξία. (20—σελ. 84—107). Ἡ ἔλλειψη αὐτὴ εἶναι βέβαια, ὑπολογίσιμη¹, ἀλλὰ τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ καὶ τῶν μέσων αὐτῶν, τῶν ὁποίων τὴν ἀποτελεσματικότητά, μπορούμε, σήμερα, νὰ μετροῦμε, εἶναι τὸ ὅτι ἐπινοοῦνται κι' αὐτά, γιὰ νὰ καλλιεργήσουν τὴν πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ αὐτονομία τοῦ μαθητοῦ. Παρατηρεῖται, μάλιστα, ὅτι σήμερα δὲν ἔχομε σχολικὴ πράξη πού νὰ καλλιεργῇ σύγχρονα τὴν πνευματικὴ καὶ τὴν ἠθικὴ αὐτονομία καὶ τῆς ὁποίας τὰ ἀποτελέσματα νὰ ἔχουν μετρηθῆ.

Ἄλλὰ ἀκόμη εἶναι ἀπαραίτητο νὰ προσθέσωμε, ὅτι ἡ μέριμνα τῶν Παιδαγωγῶν αὐτῶν γιὰ τὴν πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ αὐτονομία τῶν μαθητῶν καὶ γιὰ τὴν ἐκκόλαψη μιᾶς φιλότητος μεταξύ των φανερώνει, ἀκριβῶς, τὸ ἐνδιαφέρον τους νὰ ὠδηγηθῆ ὁ ἄνθρωπος στὴν κατανόηση καὶ καρποφορία τῶν δυνάμεών του, τῆς πνευματικῆς του φύσεως, τῆς ἐλευθερίας του (Σωκράτης), τῆς κυριαρχίας τῆς ἠθικῆς φύσεως ἐπὶ τῆς ζωώδους καὶ κοινωνικῆς φύσεως (Pestalozzi), τῆς κυριαρχίας τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν (Kerschensteiner) στὴ ζωὴ του.

Ἡ. Μόνον μὲ τὸ ἰσοδύναμο διαφέρον τῶν Παιδαγωγῶν πρὸς τὸν σκοπὸ τῆς ἀγωγῆς καὶ πρὸς τὶς δυνατότητες καὶ τὴν κατάστασι τῶν μαθητῶν διαμορφώνεται ἓνα τέτοιο παιδευτικὸ ἐνέργημα.

Ἡ θέσι τῆς μελέτης μας, κατὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ παιδευτικοῦ ἐνεργήματος, ὅπως τὸ πραγματοποιοῦσαν μεγάλοι Παιδαγωγοί, εἶναι κάπως πρωτότυπη. Δεχόμεστε ὅτι οἱ Παιδαγωγοὶ ἐκεῖνοι, πού μπορούν νὰ θεωρηθοῦν φορεῖς τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας, ἐξεδήλωναν ἰσοδύναμο τὸ ἐνδιαφέρον τους καὶ πρὸς τὸν χάρτη τῶν ἰδανικῶν ὀρίων τοῦ τελείου ἀνθρώπου καὶ πρὸς τὸν χάρτη τῶν δεδομένων τῆς ἀνθρώπινης ὄντοτητος. Τοῦτο τὸ διεπιστώσαμε ἐμεῖς σὲ τρεῖς Παιδαγωγοὺς διαφορετικῶν ἐποχῶν καὶ χωρῶν. Μπορεῖ κανεὶς νὰ συναντήσῃ καὶ ἄλλους, γιὰτὶ ὑπάρχει καὶ στὴν περίπτωσι αὐτὴ ἡ «χώρα τῶν ὁμοίων». Τὴ διαπίστωσι ὅμως αὐτὴ δὲν τὴ συναντοῦμε γραμμένῃ σὲ κανένα παιδαγωγικὸ σύγ-

1) Ὁ G. Kerschensteiner εἶχε κατορθώσει γιὰ τὸ παιδικὸ ἰχνογράφημα νὰ ἔχη πορίσματα ἀπὸ εὐρεῖα ἔρευνα πού εἶχε διενεργήσει.

γραμμα πού ν' αναφέρεται στην ανάλυση τοῦ παιδευτικοῦ ἐνεργήματος, ὅπως πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς κατὰ καιροὺς Παιδαγωγοὺς στὴν παιδευτικὴ τους πράξη (ὄχι ὡς θεωρητικὸ σχεδίασμα).

Σὲ ἐρμηνεία τοῦ παιδευτικοῦ ἐνεργήματος τῶν κατὰ καιροὺς Παιδαγωγῶν, πού ἐπιχειρεῖ ὁ Β. Suchodolski (47—σελ. 13—15) μὲ τὴν πρόσφατη μελέτη του: «Ἡ παιδαγωγικὴ καὶ τὰ μεγάλα φιλοσοφικὰ ρεύματα», ὑποστηρίζεται ὅτι τὸ παιδευτικὸ ἐνέργημα τελεῖται μὲ τὴ στροφή τοῦ διαφέροντος τῶν Παιδαγωγῶν, ἄλλοτε μὲν πρὸς τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου (ιδεώδη εἰκόνα, essence), ἄλλοτε δὲ πρὸς τὴν ὑπαρξή του (πρὸς τὰ δεδομένα τῆς ἡλικίας του καὶ τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως πού ζῆ, existence). Καταλήγει, μάλιστα, ὁ μελετητὴς αὐτὸς στὸ συμπέρασμα ὅτι διαφαίνονται ἐναλλασσόμενα κατὰ καιροὺς τὰ ρεύματα τῆς «παιδαγωγικῆς τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου» καὶ τῆς «παιδαγωγικῆς τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου». Ἡ πρώτη παιδαγωγικὴ ἐπιδιώκει νὰ ἐξυπηρετήσῃ ἕναν ἰδεώδη τύπο ἀνθρώπου (Πλατωνικὴ, Χριστιανικὴ, Καντιανή, Ὁρθολογιστικὴ Παιδαγωγικὴ, Φίχτε, Ἐγκελος, Ντιλτάϊ, Μαρτινί, Ἔσσεν). Ἡ δεύτερη παιδαγωγικὴ ὑπηρετεῖ τὴς ἀνάγκες τῆς συγκεκριμένης ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου, γι' αὐτὸ ὑπολογίζει ἰδιαίτερα τὴς δυνατότητες τοῦ παιδαγωγουμένου, τὴν ἡλικία του, τὴν κατάστασή του, τὰ κοινωνικὰ δεδομένα (Ρουσσώ, Νίτσε, Γκάουντιχ, Ellen Key, Ντιούϊ, Ντεκρολ — Ντυρκέϊμ, Κρίκ, Κίνηση τοῦ Νέου Σχολείου, «Ἐεκινᾶτε ἀπὸ τὸ παιδί», «ὁ αἰὼν τοῦ παιδιοῦ», «τὸ παιδί μὲ τὴς ἀνάγκες του», Παιδαγωγικὴ τῆς ζωῆς, ἐξελικτικὴ Παιδαγωγικὴ, κοινωνικὴ Παιδαγωγικὴ, Παιδαγωγικὴ τῆς προσαρμογῆς τοῦ Ντιούϊ) (47—σελ. 16—75).

Ἡ «Παιδαγωγικὴ τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου» στηρίζεται μόνον στὸν «χάρτη τῶν δυνατοτήτων μὲ τὰ ἰδανικὰ ὅρια τοῦ τελείου ἀνθρώπου», ἐνῶ ἡ «Παιδαγωγικὴ τῆς ὑπάρξεως» βασίζεται στὸν χάρτη τῶν δεδομένων ἀπὸ τὴ φύση καὶ τὴν κοινωνία τοῦ παιδαγωγουμένου. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως δὲν αἰσθάνεται μόνον τὴν ἀνάγκη νὰ ζῆ σ' ὠρισμένο τόπο καὶ χρόνο, ἀλλὰ καὶ νὰ ὀραματίζεται καὶ νὰ ἐξελίσσει καὶ νὰ πραγματοποιῆ καὶ νὰ διαιωνίσει τὴ βαθύτερη οὐσία του. Ἴσως διατυπωθῆ ἢ ἀποψη, ὅτι καμμιά παιδαγωγικὴ δὲν στηρίζεται ἢ τουλάχιστον νομίζει ὅτι δὲν στηρίζεται μόνο στὸ ἕνα σκέλος. Ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς δὲν εἶναι ὀρθός, διότι πρόκειται περὶ ἰσορροπίας τάσεων στὸ παιδευτικὸ ἐνέργημα, ἢ ὅποια εἶναι πάντοτε δύσκολη· γι' αὐτὸ ὁ Suchodolski διακρίνει τὴν παιδαγωγία τῆς οὐσίας καὶ τὴν παιδαγωγία τῆς ὑπάρξεως, στὰ κατὰ καιροὺς ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα (στὶς κατὰ καιροὺς πράξεις παιδαγωγίας).

Κάθε μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὴς κατευθύνσεις τῆς παιδαγωγικῆς ἐξυπηρετεῖ τὴ μία μόνον ἀπ' αὐτὲς τὴς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου καὶ γι' αὐτὸ δὲν συντελεῖ στὴ διάπλαση ὠλοκληρωμένων ἀνθρώπων. Ἡ παιδαγωγία, ὅμως, τοῦ Σωκράτη, τοῦ Pestalozzi καὶ τοῦ Kerschensteiner εἶναι πρωτότυπη παιδαγωγία, διότι τελεῖται μὲ τὸ ἰσοδύναμο διαφέρον καὶ γιὰ τοὺς δύο χάρτες τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ ὑπολογίζονται ἰσορρόπως, ὅπως ἀπεδείξαμε, καὶ ὁ χάρτης τῶν ἰδανικῶν ὀρίων καὶ ὁ χάρτης τῶν δεδομένων. Ὁ Β. Suchodolski στὴ μελέτη του ἐπιχειρεῖ νὰ δώσει μιὰ θεωρητικὴ λύση (47—σελ. 81—117) στὴν ἀντίθεση αὐτὴ τῆς «παιδαγωγικῆς τῆς οὐσίας» καὶ τῆς «παιδαγωγικῆς τῆς ὑπάρξεως» κατὰ τρόπο δεοντολογικό, θεωρητικό, χωρὶς ν' ἀναζητήσῃ νὰ διαπιστώσῃ στὸ ἔργο ὠρισμένων παιδαγωγῶν τοῦ παρελθόντος μιὰ παιδαγωγία

ἀπαλλαγμένη ἀπὸ μονομέρειες. Ὁ R. Hubert δέχεται θεωρητικὰ τὴ σημασία καὶ τῶν δύο χαρτῶν, ἀλλὰ ἀποκλίνει περισσότερο πρὸς τὴ σημασία τοῦ χάρτη τῶν ἰδανικῶν ὁρίων τονίζοντας, ὅτι «ἡ φιλοσοφία τῆς ἀγωγῆς, θέτοντας τὸν ὑψιστο σκοπὸ, ὀρίζει τὶς θέσεις, συμπληρώνει τοὺς δεσμούς, συνδέει τὸ πᾶν καὶ δίνει, τέλος, μιὰ ψυχὴ σ' ἐκεῖνο πού δὲν θὰ ἦταν, χωρὶς αὐτή, παρὰ ἓνα ἔργο, ὅπως τόσα ἄλλα». (13—σελ. 40). Ὁ J. Chateau ἀποκλείνει, ἐπίσης, πρὸς τὴ σημασία τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς (3—σελ. 17), τοῦ χάρτη τῶν ἰδανικῶν ὁρίων, παρ' ὅτι ἀναγνωρίζει τὴν ἀνάγκη μιᾶς στηριγμένης στὰ ψυχολογικὰ καὶ κοινωνικὰ δεδομένα μεθοδολογίας, στὴν ὁποία ὅμως ἀποδίδει δευτερεύουσα σημασία.

Ἀποτέλεσμα τῶν ἀποκλίσεων αὐτῶν εἶναι ἢ ἡ πίεση ἐπὶ τοῦ μαθητοῦ (κλίνη Προκρούστη), γιὰ νὰ φθάσῃ γρήγορα στὸν τελικὸ σκοπὸ (ἀπόκλιση πρὸς τὸν χάρτη τῶν ἰδανικῶν ὁρίων τῆς τελειότητος) ἢ ἡ παραμέληση τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς, γιὰ νὰ ἰκανοποιηθοῦν οἱ ἀνάγκες τοῦ μαθητοῦ καὶ οἱ θελήσεις του (ἀπόκλιση πρὸς τὸν χάρτη τῶν δεδομένων). Οἱ συνέπειες καὶ στὶς δύο περιπτώσεις εἶναι βαρύτερες γιὰ τὸν ἐξανθρωπισμὸ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἀνθρωπος δὲν κατακτᾷ σταθερὰ τὴ βαθύτερη πνευματικὴ οὐσία, ἀν δὲν στηρίχθηκε στὴν ὁρμὴ του πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, ἀν δὲν βάδισε μὲ τὰ δικά του βήματα, ἐλεύθερα, στὴν πορεία του αὐτῆ, ὅπως ἐπίσης δὲν μπορεῖ νὰ κινήσῃ αὐτὰ τὰ ἐλεύθερα βήματά του, ἀν δὲν τοῦ ἔχη ὑποδειχθῆ ἡ κορυφὴ καὶ ὁ δρόμος πού ὀδηγεῖ ἐκεῖ. Γι' αὐτὸ, κατὰ τὴν παιδαγωγία, ἀναπτύσσεται μιὰ ἰδιάζουσα σχέση μεταξὺ μαθητῶν καὶ παιδαγωγοῦ. Ἀπὸ τὴν ἔρευνα τοῦ παιδευτικοῦ ἐνεργήματος τοῦ Σωκράτη, τοῦ Pestalozzi καὶ τοῦ Kerschensteiner διαπιστώνομε τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς τῆς σχέσεως, γιὰ τὸν ὁποῖο ὀμιλοῦμε στὴν ἐπόμενη παράγραφο.

Γ. — Ἡ Παιδαγωγία ὡς κοινὴ προχωρητικὴ πορεία

Οἱ σχέσεις μεταξὺ μαθητῶν καὶ Παιδαγωγοῦ στὸ ἔργο τοῦ Σωκράτη, τοῦ Pestalozzi καὶ τοῦ Kerschensteiner εἶναι παρόμοιες μὲ τὶς σχέσεις, πού συνδέουν τοὺς ὀρειβάτας τῶν Ἄλπεων μὲ τὸν ὀδηγό τους· εἶναι δεσμὸς ὀρειβατῶν πού βαδίζουν μὲ τὰ δικά τους πόδια καὶ διαγράφουν τὰ δικά τους μερικώτερα βήματα γιὰ τὴν ὑψηλὴ κορυφὴ πού ποθοῦν, καὶ ὀδηγοῦ, πού ὅμοια μ' ἐκεῖνους βαδίζει, ἀλλὰ ξεύρει τὰ μονοπάτια γιὰ τὸ ποθητὸ τέρμα καὶ διαισθάνεται ὅλη τὴν ἀλήθεια κι' ὅλη τὴν ἀρετὴ κι' ὅλη τὴν ὠμορφιά, ὅλη τὴν πνευματικότητα, στὴν ὑψηλὴ κορυφῆ!

Ἡ εἰκόνα αὐτῆ τῆς κοινῆς προχωρητικῆς πορείας πρὸς τὴν ἀπὸ κοινοῦ ποθητὴ κορυφὴ ἐρμηνεύει ἐναργέστερα τὴ φύση τοῦ παιδευτικοῦ ἐνεργήματος τῶν τριῶν μεγάλων φορέων τοῦ πάθους τῆς Παιδαγωγίας. Ἡ ὅλη εἰκόνα λεπτομερέστερα ἀναλύεται ὡς ἑξῆς:

α) Οἱ φορεῖς τοῦ πάθους τῆς Παιδαγωγίας, ὅπως διεπιστώσαμε, διακατέχονται ἀπὸ τὴν ἀγάπη τοῦ ἀγαθοῦ τους, τὴ δημιουργία ὠλοκληρωμένων ἀνθρώπων (χάρτης ἰδανικῶν ὁρίων), καὶ ἀτενίζουν καθαρὰ τὸν σκοπὸ τους, (τὴν ὑψηλὴ κορυφῆ).

β) Οἱ παιδαγωγούμενοι ἀφήνονται ἐλεύθεροι ν' ἀναπτύξουν τὶς δυνάμεις των, γιὰτὶ ὑπάρχει ἡ πεποίθησις στὸν Παιδαγωγό, ὅτι μποροῦν νὰ ἐξελι-

χθοῦν, ὅτι διακατέχονται ἀπὸ μιὰ ὀρμὴ πρὸς τὰ ἔμπρός, μὲ τὴν ὁποία δημιουργοῦν ὀλοένα καλύτερο τὸ μέλλον τους, κατανοοῦν πληρέστερα καὶ θέτουν ἐντονώτερα σὲ λειτουργία τὸ ἀνθρώπινο στοιχεῖο τους (χάρτης τῶν δεδομένων).

γ) Κι' ἀπὸ τὶς δυὸ πλευρὰς (Παιδαγωγοῦ - μαθητῶν) ὑπάρχει ἡ ἴδια διάθεση πρὸς τὰ ἔμπρός. Ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρά, οἱ παιδαγωγούμενοι θέλουν ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη φύση τους πάντοτε κάτι τὸ καλύτερο κι' ἐπιστρατεύουν ὅλες τὶς λειτουργίες καὶ τὶς δυνάμεις των· δὲν ἔχουν, ὅμως, σαφῆ συνείδηση τοῦ τέρματος αὐτῆς τῆς πορείας πρὸς τὰ ἔμπρός. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὁ Παιδαγωγὸς ἀτενίζει πρὸς τὴν κορυφή, πού θὰ φθάσῃ μὲ τὸν παιδαγωγούμενο, μὲ τὴν ἴδια λαχτάρα, ἀλλὰ μὲ περισσότερη συνείδηση τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ (γιατὶ ὁ ἴδιος ζῆ μέσα του ἔντονα τὴν πνευματικὴ του οὐσία, κάποια τελειότητα κορυφῆς). Συμβαίνει καὶ οἱ δύο νὰ ποθοῦν τὴν ἴδια κορυφὴ καὶ γι' αὐτὸ συμβαδίζουν.

δ) Στὴν κοινὴ τους πορεία μόνον ὁ ἀμοιβαῖος σεβασμὸς θὰ τοὺς συνδέσῃ σφιχτά. Προχωροῦν μαζὶ τὰ μονοπάτια, ὅπως, ἀκριβῶς, προχωροῦν στοὺς ἀπόκρημνους βράχους τῶν Ἰαλπεων οἱ ὁδοιπόροι Ἰαλπινισταί. Ὁ πρῶτος ἀπ' αὐτοὺς εἶναι ὁ ὀδηγός, εἶναι ἐκεῖνος πού γνωρίζει, πού ἔχει πεῖρα· δείχνει τὸ μονοπάτι, ζητεῖ τὸν κατάλληλο δρόμο, ἀποφεύγει τὶς ἀποχίεις, ἀντικρύζει μὲ σταθερότητα καὶ σοφία τοὺς κινδύνους, ὀδηγεῖ μὲ ἀσφάλεια ἐκείνους, πού εἶναι ἐμπιστευμένοι σ' αὐτόν, ὥστε ὅλοι, στὸ τέλος κάποιου σταθμοῦ τῆς πορείας, νὰ φθάνουν σὲ μιὰ θέα τῆς ὠμορφιάς, στὴν ἱκανοποίηση τῆς νίκης, πού ἐπέτυχαν ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ των μὲ μιὰ ἐπίμονη προσπάθεια, τὴν ὁποία μπόρεσαν μὲ μόνον τὸ πνεῦμα τῆς ἀλληλεγγύης καὶ τῆς ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης. Ὅλοι περπατοῦν μὲ τὰ δικά τους βήματα μὲ τὶς δικές των δυνάμεις, καὶ προχωροῦν συνδεδεμένοι μὲ τὰ σχοινιά, γιὰ νὰ ὑποστηριχθοῦν ἀμοιβαῖα στὸν κίνδυνο τοῦ γκρεμοῦ. Ὁ ὀδηγός, καθὼς βλέπει νὰ τὸν ἀκολουθοῦν μὲ τὰ σταθερὰ βήματά τους οἱ συνοδοιπόροι του, αὐξάνει τὴν ἐμπιστοσύνη του σ' αὐτοὺς καί, σὲ κάθε ὀδηγία του, ἀγωνιᾷ ἐσωτερικὰ νὰ μὴ δεσμεύῃ τὶς προσωπικὲς των προσπάθειες γιὰ τὴν τελικὴ νίκη. Οἱ συνοδοιπόροι, καθὼς συναισθάνονται, ὅτι κατακτοῦν σιγά - σιγά μόνοι τους τὴν νίκη, αὐξάνουν τὴν αὐτοπεποίθησή τους καὶ σέβονται κι' ἀγαποῦν περισσότερο τὸν ὀδηγό τους.

II. Μιὰ προχωρητικὴ πορεία ἀνθρώπων (Παιδαγωγοῦ καὶ ἐξελλισσομένων ἀνθρώπων) εἶναι ἡ παιδαγωγία¹⁾. Ὁδηγός εἶναι ὁ Παιδαγωγός πού ξεύρει τὸ τέρμα, τὴν κορυφὴ, γιατί τὴν ἀνταύγειά της ζῆ μέσα του, ἀφοῦ ζῆ ἔντονα ὁ ἴδιος τὸ ἀνθρώπινο στοιχεῖο. Συνοδοιπόροι εἶναι οἱ μαθηταί του, οἱ ὁποῖοι, φέ-

1) Ἡ παράσταση πνευματικῶν φαινομένων μὲ εἰκόνες ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη, ὕλική, πραγματικότητα θεωρεῖται ἀπαραίτητη, ὅταν πρόκειται νὰ ἀναλυθοῦν καὶ νὰ παρουσιασθοῦν λεπτομερῆ χαρακτηριστικά των. Ἔτσι, ἀπὸ τὶς περιγραφὲς τέτοιων εἰκόνων ἔχουν ἐπιβληθῆ στὶς πνευματικὲς ἐπιστῆμες νέοι ὄροι πού ἀπαντῶνται στὶς θετικὲς ἐπιστῆμες: Πρὸβλ. α) κείμενα τοῦ Bergson καὶ τῶν ἄλλων Γάλλων κι' Ἀμερικανῶν στοχαστῶν κι' Ἐπιστημόνων, β) Ὁρισμένες Ψυχολογικὲς Σχολὲς (Μορφολογική, Δομική, Τοπολογική, Δυναμική) ἐρμηνεύουν τὰ ψυχικὰ φαινόμενα μὲ εἰκόνες καὶ στοιχεῖα τῆς Μηχανικῆς, τῆς Κινητικῆς, τοῦ Μαγνητισμοῦ, τοῦ Ἡλεκτρισμοῦ καὶ ἔχουν εἰσαγάγει μάλιστα καὶ τοὺς σχετικὸς ὄρους στὴν ψυχολογία: Βλ. συγγράμματα τῶν Kohler, Koffca, Lewin, Carmichael, Piaget κ.ἄ. (γενικὴ βιβλιογραφία).

ροντας μέσα τους τὸ ἀνθρώπινο στοιχείο, ποθοῦν ἀπὸ τῆ φύση τους τὴν ἐκκόλαψή του καὶ τὴν καρποφορία του. Τὰ δικά τους βήματα πὸν σύρουν οἱ ὁδοιπόροι, εἶναι ἡ ἀτμόσφαιρα αὐτενεργείας, πὸν ἐτοιμάζει ὁ Παιδαγωγὸς γιὰ τὴν πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ αὐτονομία τους, ἡ ὁποία θὰ τοὺς ἀνοίξῃ τὸν ὀρίζοντα γιὰ τὴν πλήρη κατανόηση τοῦ ἀνθρώπινου στοιχείου τους. Τὰ σχοινιά, πὸν συνδέουν ὅλους μεταξύ των, εἶναι ὁ ἀμοιβαῖος σεβασμὸς, ἡ ἀγάπη, εἶναι ὁ σωκρατικὸς «ἔρωσ», ἡ πεσταλότσεια ἀγάπη, ἡ ψυχικὴ συμπάθεια τοῦ Kerschenszteiner. Ὁ ὀδηγὸς, πὸν γνωρίζει τὴν κορυφὴ καὶ τὰ μονοπάτια, ὅπως καὶ τὶς δυνατότητες κι' ἀδυναμίες τῶν συνοδοιπόρων του, εἶναι ὁ Παιδαγωγὸς πὸν χρησιμοποιεῖ στὸ παιδευτικὸ του ἐνέργημα τὸν χάρτη τῶν δυνατοτήτων μὲ τὰ ἰδανικὰ ὄρια τοῦ τελείου ἀνθρώπου καὶ τὸν χάρτη τῶν δεδομένων τοῦ ἀνθρώπου κάθε ἡλικίας καὶ κάθε οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς καὶ ὑγιεινῆς καταστάσεως. Τὸ κάθε ἀνέβασμά τους, πὸν τοὺς προσφέρει εὐρύτερη κι' ὠραιότερη θέα, εἶναι ἡ ὀλοένα καὶ βαθύτερη κατανόηση τοῦ ἀνθρώπινου στοιχείου ἀπὸ τοὺς μαθητὰς καὶ ἡ ὀλοένα αὐξανόμενη ἱκανοποίηση τοῦ Παιδαγωγοῦ γιὰ τὴ συντόμηση τῆς ἀποστάσεως ἀπὸ τὴν κορυφὴ. Σ' αὐτὲς ἀκριβῶς τὶς στιγμὲς κάθε μερικωτέρου ἀνεβάσματος, ἡ ψυχὴ τοῦ Παιδαγωγοῦ δὲν ἱκανοποιεῖται μόνον ἀλλὰ καὶ ἀγωνιᾷ νὰ μὴ περιορίσῃ μὲ τὶς ὀδηγίες του καὶ τὸν διδασκισμὸν τοῦ συναίσθησῃ τῶν συνοδοιπόρων του, ὅτι κατακτοῦν, μὲ τὶς δικές των κυρίως προσπάθειες, τὴν κατανόηση τοῦ ἀνθρώπινου στοιχείου τους. Σ' αὐτὴ τὴν ποθητὴ ἱκανοποίηση καὶ στὴ βιούμενη ἀγωνία τοῦ Παιδαγωγοῦ ὀφείλεται ἡ κατάστασι πάθους πὸν κυριαρχεῖ στὴν ψυχὴ του. Ἡ ἀναμενομένη ἱκανοποίηση ἀπὸ τὰ μερικώτερα ἐπιτεύγματα, πὸν θὰ συνθέσουν τὴν τελικὴ νίκη, καὶ ἡ δημιουργούμενη ἀγωνία ἀπὸ τὴ δύσκολη ἀποφυγὴ τοῦ εὐκόλου διδασκισμοῦ, κρατοῦν σὲ συνεχῆ διέγερση κι' ἀνησυχία τὴν ψυχὴ τοῦ μεγάλου Παιδαγωγοῦ, τὴν κάνουν νὰ ὑποφέρῃ, νὰ «πάσχη». Ἡ ἀγωνία προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τοῦ Παιδαγωγοῦ νὰ βλέπῃ τοὺς μαθητὰς του νὰ προχωροῦν πρὸς τὴν αὐτονομία τους. Γι' αὐτὸ, ἡ ἐπιθυμία του νὰ ἱκανοποιηθῇ ὁ ἴδιος ἀπὸ τὴν πραγμάτωσι τοῦ σκοποῦ του καὶ ἡ ἐπιθυμία του νὰ βλέπῃ νὰ πραγματοποιεῖται αὐτὸς ὁ σκοπὸς μὲ τὶς προσωπικὲς κυρίως προσπάθειες τῶν μαθητῶν του, συνθέτουν τὴν ἰσχυρότατη ἐκείνη ὀρμή, πὸν ὠνομάσαμε, στὸ πρῶτο κεφάλαιο, πάθος δημιουργίας.

Ἀναφέραμε ὅμως, ὅτι ἡ κατάστασι αὐτὴ τοῦ πάθους πὸν κυριαρχεῖ στὴν ψυχὴ τοῦ Παιδαγωγοῦ δημιουργεῖται, στὴν ἀπώτερη προέλευσή της, ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Παιδαγωγὸς χρησιμοποιεῖ στὸ ἐνέργημά του δύο χάρτες, τὸν χάρτη τῶν ἰδανικῶν ὀρίων καὶ τὸν χάρτη τῶν δεδομένων. Ἀπὸ τὴν προηγούμενη διαπίστωση τῶν δύο ἐπιθυμιῶν στὸν Παιδαγωγὸ καταφαίνεται, ὅτι μόνον τὸ ἰσοδύναμο διαφέρον του γιὰ τοὺς δύο χάρτες πὸν διεπιστώσαμε στοὺς τρεῖς Παιδαγωγούς, μόνον ταυτόχρονη μελέτη καὶ τῶν δύο ἐξ ἴσου χαρτῶν, προσδίδει σ' αὐτὸν τὴν ἱκανότητα νὰ ρυθμίζῃ γόνιμα τὶς ὀδηγητικὲς του ἐνέργειες. Μόνον ἔτσι συμβαίνει α.) νὰ μὴ ξεχνιέται στὸν χάρτη τῶν ἰδανικῶν ὀρίων γοητευμένος ἀπὸ τὴ νεορὴ θέα τῆς ὑψηλῆς κορυφῆς (τῆς ἰδέας τοῦ τελείου ἀνθρώπου) καὶ νὰ μὴ βαδίζῃ γρήγορα πρὸς ἐκεῖ ψηλὰ παραγνωρίζοντας τὶς δυνάμεις τῶν συνοδοιπόρων ἢ καταπιέζοντας τὶς δικές των προσπάθειες, καὶ β.) νὰ μὴ ξεχνιέται, ἐπίσης, στὸν χάρτη τῶν δεδομένων παρασυρόμενος ἀπὸ τὶς ἀδυναμίες, τὴν ὀκνηρία, τὴν κούρασι, τὰ ἐνστικτα, τὶς ἀπογοητεύσεις, τὴν ὀλιγάρκεια καὶ τὸν αὐταρχισμὸ τῶν συνοδοιπόρων του. Αὐτὴ, ὅμως, ἡ ἰσορροπία συχνὰ διασαλεύεται καὶ εἶναι δύσκολο ν' ἀποκαθίσταται πάντοτε· γι' αὐτὸ δημιουργεῖται συνεχῶς ἡ ἐντονη ἀγωνία σὲ ὠρισμένους Παιδαγωγούς, πὸν γί-

νεται συνεχῆς ἀνησυχία, ἀληθινὸ πάθος.

III. Μ' αὐτὴ τὴν ἀνάλυσή μας ἐπὶ τῶν σχέσεων Παιδαγωγοῦ - μαθητῶν, ὅπως τὶς βρήκαμε στὴν πράξη μεγάλων Παιδαγωγῶν, ἔχομε μιὰ πλήρη ἔννοια τῆς παιδαγωγίας, τὴν ὁποία δὲν συναντοῦμε οὔτε στοὺς θεωρητικοὺς μελετητὰς τοῦ φαινομένου τούτου, οὔτε στοὺς ἱστορικοὺς τῆς Παιδείας.

Οἱ θεωρητικὲς λύσεις τῶν ἀντιθέσεων ἢ τῶν μονομερειῶν ποὺ δίδονται ἀπὸ συγχρόνους Παιδαγωγοὺς δὲν συνθέτουν τὴ νέα, τὴν πλήρη, ἔννοια τῆς παιδαγωγίας, ποὺ ὀφείλει νὰ ἰσχύη, ὄχι μόνον διότι δὲν στηρίζονται σὲ δεδομένα ἀπὸ τὴν πράξη ὠρισμένων Παιδαγωγῶν, ἀλλὰ καὶ διότι δὲν καθορίζουν τὴ μορφή τοῦ παιδευτικοῦ ἐνεργήματος, τὸ ὁποῖο θὰ πρέπει νὰ ἐξυπηρετῇ τὸν ὠλοκληρωμένον ἄνθρωπο (σ' ὅλες τὶς ἀνάγκες του). Καὶ στὰ θεωρητικά, ἔστω, κατασκευάσματά τους ἐλλεῖπει ὁ καθορισμὸς τῶν σχέσεων Παιδαγωγοῦ καὶ παιδαγωγουμένου, ἢ δεοντολογικῆ, ἔστω, περιγραφῆ τῆς ἐνεργείας τῆς ἀγωγῆς ὡς πράξεως. Οὔτε ὁ R. Hubert, οὔτε ὁ B. Suchodolski, οὔτε ὁ J. Chateau καὶ οἱ δώδεκα συνεργάται του ἀπ' ὅλο τὸν κόσμον στὸ συλλογικὸ ἔργο «Οἱ Μεγάλοι Παιδαγωγοὶ» ἐπιχειροῦν, στὸν καθορισμὸ τῆς ἔννοιας τῆς ἀγωγῆς ἢ στὶς κριτικὲς των, νὰ διεισδύσουν καὶ ν' ἀναλύσουν τὴν παιδαγωγικὴ σχέση καὶ στὸ στοιχεῖο ἐκεῖνο ποὺ κρατᾷ θερμῆ τὴν παιδαγωγικὴ ἐπαφὴ δασκάλου καὶ μαθητοῦ. Στὴν ἔρευνά μας, ὅμως, ἐπὶ τοῦ παιδευτικοῦ ἐνεργήματος τοῦ Σωκράτη, τοῦ Pestalozzi καὶ τοῦ Kerschensteiner, ἀποκαλύπτεται αὐτὴ ἡ παιδαγωγικὴ σχέση καὶ χαρακτηρίζεται ὡς σχέση ὁδοιπόρων ποὺ βαδίζουν σὲ μιὰ κοινὴ προχωρητικὴ πορεία.

Παρ' ὅλα, ὅμως, αὐτά, θὰ μπορούσε ν' ἀναφέρῃ κανεὶς μιὰ βαθύτερη ἀνάλυση τοῦ παιδευτικοῦ ἐνεργήματος ἀπὸ τὸν Hartman, ἢ ὁποία ὑποστηρίζεται κ' ἀπὸ Ἑλληνας στοχαστὰς (35—σελ. 443) :

Ὁ μαθητὴς, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος θεωρεῖται ὡς ὁ Καθαρός, καὶ ὁ Παιδαγωγός, ἀπὸ τὸ ἄλλο, ὡς ὁ Πλήρης. «Ὁ καθαρὸς ἔλκεται ἀπὸ τὸν πλήρη, γιὰτὶ αἰσθάνεται, ὅτι αὐτὸς θὰ τοῦ προσφέρει ὅ,τι ἀκριβῶς τοῦ λείπει: τὴν πλήρωση. Καὶ ὁ πλήρης ἔλκεται ἀπὸ τὸν καθορό, γιὰτὶ ἡ χαμένη ἀγνότητα εἶναι ἡ μεγάλη του νοσταλγία. Ὁ Νέος θαυμάζει τὸν ὄριμον, ἐπειδὴ πιστεύει, ὅτι αὐτὸς ἔφτασε ἐκεῖ, ὅπου ὁ ἴδιος τώρα πορεύεται, καὶ ζητεῖ τὴν προστασία καὶ τὴ διδασχὴ του, ἐπειδὴ περιμένει ἀπὸ τὴ στοργὴ καὶ τὴν πεῖρα του νὰ ὀδηγηθῆ ἀσφαλῆς στὸ δρόμον καὶ στὸν πόνον τῆς ζωῆς. Καὶ ὁ ὄριμος θαυμάζει τὸν Νέον, ἐπειδὴ βλέπει σ' αὐτὸν τὴν παραδεισιακὴν κατάστασιν, ποὺ κάποτε ἦταν δική του, καὶ τοῦ παραστέκεται μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἴσως μπορέσει νὰ κατορθώσῃ τὸ ἀκατόρθωτον: βοηθώντας ἐκεῖνον νὰ πληρωθῆ, ὁ ἴδιος μπορεῖ νὰ ξαναβαφτισθῆ στὴν καθαρότητά του καὶ νὰ ξανανιώσῃ. Ὑπάρχει μιὰ ἐσωτερικὴ διαλεκτικὴ σχέση ἀνάμεσα στὰ Νιῶτα καὶ στὴν Ὀριμότητα, ἀνάμεσα στὴν Καθαρότητα καὶ στὴν Πλησιονή».

Ἡ ἀνάλυση αὐτὴ τῆς βαθύτερης σχέσεως δασκάλου καὶ μαθητοῦ κατὰ τὸ παιδευτικὸ ἐνεργήμα δὲν καλύπτει τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς παιδαγωγίας: α) Δὲν καθορίζεται τὸ συγκεκριμένον περιεχόμενον τῆς πληρότητος ποὺ χαρακτηρίζει τὸν Ὀριμον καὶ ποὺ θὰ μεταδοθῆ στὸν Καθαρό. Δὲν ἀποσαφηνίζεται, ἐπίσης, τὸ περιεχόμενον τοῦ Καθαροῦ ἢ μᾶλλον ὑποδηλοῦται κενότητα στὸν καθορό, ὅποτε εἶναι δυνατόν νὰ πιστευθῆ ὅτι ἀπὸ τὸν Πλήρη θὰ μεταγίσθῃ ποσότης ὑλικοῦ στὸν Κενὸν (τὸν Καθαρόν) καὶ ὅτι ὁ δεύτερος (ὁ Καθαρός) δὲν φέρει πρὸς ἐκκόλαψιν τὸ ἀνθρώπινον στοιχεῖον του. β) Ἡ μεταξὺ

των σχέση στηρίζεται σ' εκείνο πού ἐλπίζει ὁ ἕνας νὰ πάρη ἀπὸ τὸν ἄλλον: Ὁ Καθαρὸς τὴν πληρότητα κί' ὁ Πλήρης τὴν καθαρότητα. Ἔτσι, ἔχομε μιὰ σχέση πού δὲν εἶναι καθαρὰ διαλεκτικὴ σχέση ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ἰδεοτέλεια καὶ τὴν ὁποία ἐμεῖς δὲν συναντήσαμε στὴν παιδαγωγία τοῦ Σωκράτη, τοῦ Pestalozzi καὶ τοῦ Kerschensteiner. γ) Ἡ σχέση αὐτή, χαρακτηρίζεται ὡς ἔλξη ἀμοιβαία, κατὰ τὴν ὁποία, ὅμως, δὲν εἶναι βέβαιο ἂν πάντοτε θὰ μπορῇ νὰ ἐκδηλώνεται ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ αὐτονομία τοῦ μαθητοῦ, ὅπως συμβαίνει στοὺς μαθητὰς τῶν τριῶν Παιδαγωγῶν, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁμιλοῦμε στὴ μελέτη αὐτή. δ) Ἡ παιδαγωγία δὲν εἶναι ἔλξη ἀμοιβαία, ἀλλὰ σύνδεση ψυχῶν, πού ἐξασφαλίζει τὴν εὐεργετικὴ ἐλευθερία στὰ προσωπικὰ τοῦ καθενὸς βήματα καὶ τὴ σταθερὴ συνειδητὴ συνεργασία γιὰ κάποιον κοινὸ σκοπὸ (ὀλοκλήρωση τοῦ ἀνθρώπινου στοιχείου), ὁ ὁποῖος ὑπάρχει καὶ στοὺς δύο, ἀσαφῆς μὲν στὸν μαθητὴ, συνειδητὸς ὅμως στὸν Παιδαγωγό· εἶναι σύνδεση ὁδοιπόρων σὲ μιὰ κοινὴ προχωρητικὴ πορεία. Μόνον μιὰ τέτοια ὁδοιπορία δικαιολογεῖ, ὅπως ὑπεστηρίξαμε στὴν προηγούμενη παράγραφο, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Παιδαγωγὸς διακατέχεται ἀπὸ τὴν ἀγωνία, ὄχι μόνον νὰ βοηθήσῃ στὴν ἐκκόλαψη καὶ καρποφορία τοῦ ἀνθρώπινου στοιχείου τῶν μαθητῶν του, ἀλλὰ καὶ νὰ μὴ περιορίσῃ τὴν αὐτονομία τους μὲ τὸν ὀδηγητικὸ του ρόλο.

Δ. — Συμπέρασμα

I. Ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῶν δεδομένων τοῦ παιδευτικοῦ ἐνεργήματος τῶν τριῶν Παιδαγωγῶν καταφαίνεται, ὅτι ὁ Σωκράτης, ὁ Pestalozzi κί' ὁ Kerschensteiner εἶχαν θέσει ὡς ὑψιστὸ σκοπὸ ἀγωγῆς τὴν ὀλοκληρωμένη πνευματικὴτητα τοῦ ἀνθρώπου, μιὰ ἐπιδίωξη, τὴν ὁποία, ὅπως ἀπεδείξαμε, δὲν συναντοῦμε εὐκόλα σ' ἄλλους Παιδαγωγούς. Διεπιστώσαμε ἀκόμη ὅτι ἐρευνουῦσαν τὴν ἰδιοσυστασία τῆς ἀνθρώπινης ὄντοτητας καί, ἔχοντας τὴν πεποίθηση ὅτι ὑπάρχει στὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου ἡ διάθεση γι' αὐτὴ τὴν πνευματικὴτητα, ἐμοχθοῦσαν καὶ εὗρισκαν τὰ κατάλληλα μέσα ἀγωγῆς πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, τὰ ὁποία δὲν μπορέσαμε ἀκόμη, ὅπως ἐτονίσαμε, νὰ θέσωμε σ' ἐφαρμογὴ στὰ σημερινὰ σχολεῖα μας.

II. Ἡ ὀλοκληρωμένη πνευματικὴτητα στὸν ἄνθρωπο καὶ τὰ δεδομένα ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ὄντοτητα ἐλκύουν, ὅπως κατεδείξαμε στὴ δεύτερη παράγραφο, ἰσοδύναμο τὸ διαφέρον τῶν τριῶν Παιδαγωγῶν μας. Ἐνα τέτοιο ἰσοδύναμο διαφέρον πρὸς τὸν σκοπὸ τῆς ἀγωγῆς καὶ πρὸς τὴ φύση καὶ τὶς δυνατότητες καὶ ἀδυναμίες τοῦ παιδευομένου δὲν διαπιστώνεται ἀπὸ ἄλλους ἐρευνητὰς τοῦ παιδευτικοῦ ἐνεργήματος τοῦ Σωκράτη, τοῦ Pestalozzi καὶ τοῦ Kerschensteiner καὶ ἀποτελεῖ πόρισμα τῆς μελέτης αὐτῆς, κατὰ τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ θεωρηθῇ πρωτότυπο τὸ παιδευτικὸ τῶν ἐνεργημάτων. Τὸ ἰσοδύναμο τοῦτο διαφέρον τους ὀδηγεῖ αὐτοὺς στὴ δημιουργία εἰδικῆς φύσεως σχέσεων μὲ τοὺς μαθητὰς των, οἱ ὁποῖες καθορίζουν τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς ἐννοίας τῆς ἀγωγῆς καὶ ἐκφράζονται ὡς σχέσεις ὁδοιπόρων μιᾶς κοινῆς προχωρητικῆς πορείας. Οἱ σχέσεις αὐτές, πού ἀναλύονται στὴν τρίτη παράγραφο τοῦ κεφαλαίου τούτου εἶναι ὄχι μόνον ἀνεξερεύνητες, ἀλλὰ καὶ πρωτότυπες σχέσεις, πού ἀπαντῶνται στὸ παιδευτικὸ ἐνέργημα ὠρισμένων μόνον Παιδαγωγῶν.

III. Τὸ παιδευτικὸ τοῦτο ἐνέργημα, πού χαρακτηρίζεται πρωτότυπο, διότι τελεῖται μὲ τὸ ἰσοδύναμο πάντοτε διαφέρον πρὸς δύο πολύτιμους χάρτες καὶ διότι δημιουργεῖ μιὰ εἰδικὴ σύνδεση ψυχῶν (Παιδαγωγοῦ καὶ μαθητῶν),

είναι ἐνέργημα μόνον τῶν μεγάλων φορέων τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας, δηλαδή τῶν Παιδαγωγῶν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι, ὅπως ἐτονίσαμε στήν πρώτη παράγραφο (τοῦ τρίτου μέρους τοῦ κεφαλαίου), ζοῦν μιὰ ἰσχυρότατη ὀρμή, τὸ πάθος δημιουργίας ἀνθρώπων, τὸ πάθος τῆς παιδαγωγίας. Τὸ πάθος των τοῦτο, ὀφείλεται, ὅπως διεπιστώσαμε καὶ στὰ δεδομένα τοῦ παιδευτικοῦ ἐνεργήματος τοῦ καθενὸς ἀπ' αὐτούς, στήν ἔννοια πού εἶχαν σχηματίσει γιὰ τὸν τέλειο ἄνθρωπο καὶ στήν κατανόηση τῆς φύσεως τῆς ἀνθρώπινης ὄντοτητας. Ὅταν ὁ Παιδαγωγὸς θεωρῇ ὡς σκοπὸ ἀγωγῆς τὴν ὠλοκληρωμένη πνευματικότητα καὶ ὅταν δέχεται ὅτι ὁ κάθε ἄνθρωπος ἐνέχει τὴ διάθεση νὰ ἀνέλθῃ στήν πνευματικότητα, τότε δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἄγρυπνος πρὸς δύο κατευθύνσεις, πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς προσεγγίσεως τῶν μαθητῶν του στὸ ὀραματιζόμενο τέρμα καὶ πρὸς τὴν εὔρεση μέσων πού θὰ εὐκολύνουν αὐτοὺς στὴ τροφοδοσία αὐτῆς τῆς διαθέσεώς των, ὥστε ν' ἀνέρχονται μὲ τὴ συναίσθηση ὅτι ἡ ἄνοδός των γίνεται κυρίως μὲ τὴ δική τους προσπάθεια.

ΙΥ. Ὁ Σωκράτης, ὁ Pestalozzi καὶ ὁ Kerschensteiner, εἶδαμε, θεωροῦν ὡς σκοπὸ ἀγωγῆς τὴν κατανόηση ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο τῆς πνευματικῆς οὐσίας του καὶ δέχονται ὡς φυσικὴ τὴ διάθεση τῆς ἀνθρώπινης ὄντοτητας πρὸς αὐτὴ τὴν πορεία, γι' αὐτὸ μένουν ἄγρυπνοι μελετηταὶ τοῦ χάρτη τῶν δυνατοτήτων μὲ τὰ ἰδανικὰ ὅρια τελειότητος καὶ τοῦ χάρτη τῶν δεδομένων τῆς ἀνθρώπινης φύσεως καὶ ὠθοῦνται καὶ πραγματοποιοῦν μὲ τοὺς μαθητὰς των μιὰ κοινὴ προχωρητικὴ πορεία. Ἡ ἐπιμονή τους νὰ πραγματοποιοῦν αὐτὴ τὴν κοινὴ προχωρητικὴ πορεία σ' ὅλη τὴ ζωὴ τους καὶ ἀνάμεσα ἀπὸ σοβαρὰς δυσκολίες καὶ ἐμπόδια, προσφέροντας γι' αὐτὴ τὴν κοινὴ πορεία καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴ βιολογικὴ - σωματικὴ τους ὑπαρξή¹, ἡ ἐπιμονή τους αὐτὴ ὀφείλεται στήν ἔντονη βίωση τοῦ ἀνθρώπινου στοιχείου ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἰδίους. Ἀπὸ τὰ βιογραφικὰ δεδομένα καὶ ἀπὸ τοὺς ὀραματισμοὺς των καὶ τὶς πεποιθήσεις των γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴ ζωὴ του² καταφαίνεται, ὅτι οἱ φορεῖς τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας ζοῦν οἱ ἴδιοι μέσα τους τὴν πνευματικότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ μποροῦν καὶ ἐκδηλώνουν τὸν δυναμισμὸ αὐτῆς τῆς πνευματικότητος κατὰ τὴν παιδευτικὴ τους ἐνέργεια.

V. Ἡ ποιότητα τῆς ψυχικῆς δομῆς τῶν τριῶν μεγάλων Παιδαγωγῶν πρέπει νὰ εἶναι ἰδιάζουσα, γιὰ νὰ μποροῦν νὰ ἐπιτελοῦν ἓνα τέτοιο πρωτότυπο παιδευτικὸ ἐνέργημα. Γι' αὐτὸ ἡ ψυχογραφία τῶν παιδαγωγῶν αὐτῶν, πού θὰ μᾶς ἀποκαλύψῃ τὴν ἰδιάζουσα ψυχικὴ δομὴ τους, πρέπει νὰ συμπληρώσῃ τὴ διερεύνησή μας ἐπὶ τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας.

IV. — Βιβλιογραφία τοῦ Βου Κεφαλαίου

- 1) AGUSTSSON — S. J. LA DOCTRINE D' EDUCATION DE G. KERSCHENSTEINER, LIBR. RODSTEIN, PARIS 1936.
- 2) BERTRAND — E. L' OEUVRE SCOLAIRE DE G. KERSCHNSTEINER A MUNICH, ED. DUNOD ET PINAT, PARIS 1914.
- 3) CHATEAU — J. μεταφρ. Κ. Κίτσου, Οἱ Μεγάλοι Παιδαγωγοὶ Κένταυρος, Ἀθῆναι, 1958.

1) βλ. βιογραφικὰ δεδομένα στὸ πρῶτο κεφάλαιο.

2) βλ. πρώτη καὶ δεύτερη παράγραφο τοῦ τρίτου μέρους: Ἡ πρωτοτυπία τοῦ παιδευτικοῦ ἐνεργήματος.

- 4) CRESSON — A. SOCRATE, SA VIE, SON OEUVRE, P.U.F. 1947.
- 5) ΔΕΛΜΟΤΖΟΥ — Α, Μελέτες και πάρεργα, 'Αθήναι, Τόμος Α'.
- 6) DOTRENS — R., LE PROGRES A L ECOLE, DELACHAUX ET NIESTLE, NEUCHATEL, PARIS, 1936.
- 7) EHM — A., L' EDUCATION NOUVELLE, ED. ALSATIA, PARIS, 1938.
- 8) ENCYCLOPEDIE FRANC, AISE, Τόμος 15ος στοιχ. 26, 5α.
- 9) ΕΞΑΡΧΟΠΟΥΛΟΥ — Ν. Εισαγωγή εις την Παιδαγωγικήν, 'Αθήναι, 1934.
- 10) ΕΞΑΡΧΟΠΟΥΛΟΥ — Ν. Γενική Διδακτική, 'Αθήναι, 1946, Τόμος ΙΙ.
- 11) FERRIERE — A. L' ECOLE ACTIVE, GENEVE, 1926.
- 12) GAUDIG — H. — Σ. Καλλιάρια, 'Η σύγχρονος Διδακτική, 'Αθήναι, 1933.
- 13) HUBERT — R. Μεταφ. Κ. Κίτσου — Β. Σκουλάτου: Γενική Παιδαγωγική, Κένταυρος, 'Αθήναι, 1959.
- 14) HUBERT — R. — HISTOIRE DE PEDAGOGIE, I, P.U.F., 1949.
- 15) ΙΣΗΓΟΝΗ — Α. 'Ιστορία της Παιδείας, 'Αθήναι, 1959.
- 16) JULLIEN — M. A., EXPOSE DE LA METHODE D' EDUCATION DE PESTALOZZI, PARIS, 1842.
- 17) KERSCHENSTEINER — G., THEORIE DER BILDUNG, TEUBNER LEIPZIG, 1928.
- 18) KERSCHENSTEINER — G., μετ. Γεωργιάκη: "Έννοια του Σχολείου εργασίας, 'Αθήναι.
- 19) KERSCHENSTEINER — G., DER BEGRIFF DER ARBEITSSCHULE, LEIPZIG TEUBNER, 1912.
- 20) ΚΙΤΣΟΥ — Κ., 'Επιστημονικοί προσανατολισμοί της σύγχρονης παιδαγωγικής, 'Αθήναι, 1955.
- 21 α) ΚΙΤΣΟΥ — Κ. 'Αποκλίσεις και υπερβολές στις έπιστήμες της άγωγής, 'Αθήναι, 1960.
β) ΚΙΤΣΟΥ — Κ., Χ. ΜΑΡΙΝΟΠΟΥΛΟΥ: 'Ιστορία του Διδασκαλείου Πελοποννήσου και της Παιδαγ. 'Ακαδημίας Τριπόλεως, 'Αθήναι, 1970.
- 22) LEIF—J. — RUSTIN—G. PEDAGOGIE GENERALE, ED. DELAGRAVE, PARIS, 1953.
- 23) MARROU — H. Μετφ. Θ. Φωτεινοπούλου, 'Ιστορία της εκπαιδύσεως κατά την αρχαιότητα, 'Αθήναι, 1961.
- 24) METLAN — L., CLAPAREDE — PESTALOZZI, GENEVE, ED, LABOR — FIDES.
- 25) METLAN — L., L' ACTUALITE DE PESTALOZZI, ED. DUSCARABEE, PARIS, 1960.
- 26) METLAN — L., μεταφ. Β. Τατάκη: 'Ο Πεσταλότσης και οί μητέρες, περιοδ. «Παιδεία», 'Αθήναι, Νο 14—15/1947.
- 27) MULLER—O. — TANNER—A., LA VOIX DE PESTALOZZI, ED. DELACHAUX ET NIESTLE, NEUCHATEL, PARIS, 1946.
- 28) ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ 'Απομνημονεύματα.
- 29) ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ Οικονομικός.
- 30) ΞΗΡΟΤΤΗ — Η., LES ECOLES EXPERIMENTALES ET LES PROGRES DE L' EDUCATION, 1956. GENEVE.
- 31) ΠΑΙΔΕΙΑ, Περιοδικόν, 51/1950.
- 32) ΠΑΛΛΙΟΛΟΓΟΥ — Γ., Ι. Ε. Πεσταλότσης, 'Αθήναι, 1953.
- 33) ΠΑΛΛΙΟΛΟΓΟΥ — Γ., Γενική Παιδαγωγική, 'Αθήναι, 1955.
- 34) ΠΑΠΑΜΑΤΡΟΥ — Μ., I. H. PESTALOZZI, έκδ. Α. Ράλλη, 'Αθήναι 1929.
- 35) ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ — Ε., 'Ηθική, β' έκδοση, 'Αθήνα.

- 36) ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ — Ε., Γνωσιολογία, 'Αθήνα, 1954.
- 37) ΠΛΑΤΩΝΟΣ Λάχης (Β. Τατάκη) έκδ. Ι. Ζαχαροπούλου, 'Αθήναι.
- 38) ΠΛΑΤΩΝΟΣ Εὐθύφρων (Β. Τατάκη) έκδ. Ι. Ζαχαροπούλου, 'Αθήναι.
- 39) ΠΛΑΤΩΝΟΣ Πρωταγόρας.
- 40) ΠΛΑΤΩΝΟΣ 'Αλκιβιάδης.
- 41) ΠΛΑΤΩΝΟΣ Συμπόσιον (Ι. Συκουτρῆ).
- 42) ΠΛΑΤΩΝΟΣ 'Απολογία Σωκράτους.
- 43) PESTALOZZI — J — H., L' IDEE D' UNE EDUCATION ELEMENTAIRE, ED. LABACONNIERE, NEUCHATEL, 1946.
- 44) PESTALOZZI — J — H., LIENHARD ET GERTRURD., ED. LABACONNIERE, NEUCHATEL, 1946.
- 45) SCHAEFER — R. L' HOMME ANTIQUE ET LA STRUCTURE DU MONDE INTERIEUR, PATOT, PARIS, 1958.
- 46) SEYFFARTH — L. W., PESTALOZZIS SAMTLICHE WERKE, 12 τόμοι, PHILOSOPHIQUES, ED. DU SCARABEE, PARIS, 1960.
- 47) SUCHODOLSKI — B., LA PEDAGOGIE ET LES GRANDS COURANTS PHILOSOPHIQUES, ED. DU SCARABEE, PARIS, 1960.
- 48) ΤΑΤΑΚΗ — Β., Παραγωγή - έπαγωγή, έκδ. "Ικαρος, 'Αθήναι.
- 49) ΤΑΤΑΚΗ — Β., Πλάτωνος Διάλογοι: Λάχης - Μένων, έκδ. Ι - Ζαχαροπούλου, 'Αθήναι.
- 50) ΤΑΤΑΚΗ — Β., Πλάτωνος Διάλογοι: Θεαίτητος, έκδ. Ι - Ζαχαροπούλου, 'Αθήναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΓΟΝ

Η ΨΥΧΙΚΗ ΔΟΜΗ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΦΟΡΕΩΝ ΤΟΥ ΠΑΘΟΥΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΑΣ

1. Περιεχόμενο και σκοπός τῆς έρευνητικῆς έργασίας. 2. Στοιχεῖα τῆς ψυχικῆς δομῆς τῶν φορέων τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας: α) ἡ έντονη παρουσία τῆς ὑπάρξεώς των. β) ἡ φιλότιτα πρὸς τὸν συνάνθρωπο, γ) ἡ σύζευξη ψυχῶν, δ) ἡ ἡρωϊκή διάθεση, ε) συμπεράσματα. 3. Βιβλιογραφία.

1. Περιεχόμενο και σκοπός τῆς έρευνητικῆς έργασίας.

Στὰ προηγούμενα κεφάλαια έρευνήσαμε τὴν έννοια καὶ τὸ αντικείμενο τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας καὶ τὸ πρωτότυπο παιδευτικὸ ένέργημα τῶν φορέων αὐτοῦ τοῦ πάθους. Ὑπολείπεται, ὅπως δηλώσαμε στὴν εἰσαγωγή, νὰ έρευνηθοῦν τὰ έσωτερικὰ βιώματα τοῦ Σωκράτη, τοῦ Pestalozzi καὶ τοῦ Kerschesteiner, κατὰ τὴν παιδευτικὴ τους ένέργεια.

Ἡ αποκάλυψη τοῦ έσωτερικοῦ κόσμου αὐτῶν τῶν τριῶν παιδαγωγῶν θὰ μᾶς ἀποδείξη τὴν ποιότητα τῆς ἀνθρώπινης φύσεώς των καὶ τὸν χαρακτήρα τοῦ παιδαγωγικοῦ των ἤθους. Τὰ πορίσματα ἀπὸ τὴς προηγούμενες έρευνές μας ἀναφέρονται κυρίως στὴς έκδηλώσεις τοῦ πάθους παιδαγωγίας, ὅπως εὐεργετοῦν τοὺς ἄλλους, ένῶ τὰ πορίσματα ἀπ' αὐτὴ τὴν έρευνα θὰ ἀναφέρονται στὴς έσωτερικὲς καταστάσεις τῶν φορέων αὐτοῦ τοῦ πάθους. Τὰ δεδομένα ἀπὸ μιὰ τέτοια έρευνα εἶναι ἀπαραίτητα, γιὰ νὰ ὀλοκληρωθῆ ἡ έρμηνεία τοῦ φαινομένου τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας μὲ τὴν ἀνάλυση τοῦ ψυχικοῦ ὑποστρώματος τῆς ἰσχυρῆς ἐκείνης ὁρμῆς ποὺ κατευθύνεται στὴ δημιουργία ἀνθρώπων.

Μὲ τὴν έρευνα τῆς έσωτερικῆς ποιότητος τῶν φορέων τοῦ πάθους τῆς

παιδαγωγίας θα διαφανῆ ἢ μέριμνά τους γιὰ μιὰ ἔντονη παρουσία τῆς ὑπάρξεώς των, ἢ πλούσια φιλότητά τους πρὸς τὸν συνάνθρωπο, ἢ σύζευξη τῶν ψυχῶν τους μὲ τοὺς μαθητὰς των καὶ ἢ ἥρωϊκὴ τους διάθεση, ποὺ καταλήγει στὴν εὐψυχία πρὸς θάνατον. Ἐνα τέτοιο ψυχικὸ ὑπόστρωμα προσδίδει ἰδιάζοντα χαρακτῆρα στὴν ψυχικὴ δομὴ τους.

II. Στοιχεῖα τῆς ψυχικῆς δομῆς τῶν φορέων τοῦ πάθους τῆς Παιδαγωγίας

1. Ἡ ἔντονη παρουσία τῆς ὑπάρξεώς των.¹

Οἱ τρεῖς φορεῖς τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας κατανοοῦσαν βαθύτατα τὶς σχέσεις τῆς ὄντοότητός των μὲ τὶς χρονικές, κοινωνικὲς καὶ ὑπερβατικὲς διαστάσεις. Ἡ κατανόηση αὐτὴ τοὺς ὠδηγοῦσε στὴ συναίσθηση τῆς θέσεώς των μέσα στὸ Σύμπαν καὶ στὴ διαμόρφωση ἔντονης τῆς παρουσίας τῆς ὑπάρξεώς των.

A. Ἡ συνείδηση σχέσεων μὲ τὸν χρόνον.

Ὁ Σωκράτης, ὁ Pestalozzi καὶ ὁ Kerschensteiner δημιουργοῦν τὸν δικό τους στοχασμό, τὴ δική τους ἀπόφαση καὶ τὸ δικό τους ἔργο στὸ παρὸν ξεκινώντας ἀπὸ τὴν παροῦσα συνείδηση τοῦ παρελθόντος καὶ φωτιζόμενοι ἀπὸ τὴν παροῦσα συνείδηση τοῦ «γίγνεσθαι». Πρόκειται γιὰ μιὰ γόνιμη σύνθεση στὴ συνείδησή τους τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, τῆς ὁποίας καρπὸς εἶναι ἡ συνεχῆς μέριμνά τους νὰ ὑπάρξουν ἔντονα στὸ παρὸν.

Ἡ ἀτομικὴ τους παρουσία, κατὰ τὴν ἐπίγεια πορεία τους, δὲν φωτίζεται μόνον ἀπὸ τὴν ἐλπίδα ἐνὸς μέλλοντος, ὅπου ἢ μὲ τὴν θεία χάρη θὰ σωθοῦν καὶ θὰ εὐτυχήσουν ἢ μὲ τὶς γνώσεις καὶ τὰ ἐπιτεύγματα τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν θ' ἀποκτήσουν τὴν εὐτυχία ἢ μὲ τὴν ἀναμονὴ βελτιώσεως τῶν κοινωνικῶν πραγμάτων θὰ λυθοῦν τὰ ἀνθρωπολογικὰ προβλήματα. Οὔτε, ἐπίσης, ἡ ἀτομικὴ τους ὄντοτητα συνδέεται ναρκωτικὰ μόνον ἀπὸ τὸ παρελθόν, χωρὶς νὰ αἰσθάνεται καμμιά κατεύθυνση πρὸς τὸ μέλλον. Κατανοοῦν μὲ πληρότητα τὸ χρέος των νὰ διαμορφώσουν ἔντονη τὴν παρουσία τῆς ὑπάρξεώς των στὴ ροὴ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς καὶ βρίσκουν τὸν τρόπο γιὰ τὴν ἐκπλήρωση αὐτοῦ τοῦ χρέους μὲ τὴ σύνθεση μέσα τους τῶν διδαγμάτων τοῦ Παρελθόντος καὶ τῶν ὁραματισμῶν τοῦ Μέλλοντος σ' ἓνα Παρὸν.

1.— Ὁ ΣΩΚΡΑΤΗΣ ἔχει πάντοτε μέσα του συνείδηση τοῦ παρελθόντος καὶ κατανοεῖ σύγχρονα τὸ «γίγνεσθαι», τὸ ὁποῖο πάντοτε ἐπίσης εἶναι μέσα του παρὸν. Ζῆ ἔντονα τὸ παρελθόν τῆς πατρίδος του, τὸν θρίαμβο τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς (Πέρσας), τὶς συνέπειές του στὴν κοινωνικὴ ζωὴ, γνωρίζει τοὺς στοχασμοὺς τῶν δογματικῶν φιλοσόφων καὶ τῶν σοφιστῶν, τὰ ἔργα τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Ἡσιόδου, τοῦ Πινδάρου, τὶς ἀντιλήψεις γιὰ τὴν παιδεία τοῦ Ἰππία (πολυτεχνικὴ μόρφωση), τοῦ Γοργία (τεχνικὴ τοῦ λόγου), τοῦ Πρωταγόρα (ἠθικὴ ἀγωγή). Στὶς συζητήσεις του μὲ τοὺς μαθητὰς καταφαίνεται ὅτι φωτίζεται ἀπὸ τὴν πεῖρα καὶ τὰ διδάγματα τοῦ παρελθόντος, ἀφοῦ χρησι-

1) Ἡ βιβλιογραφία καταχωρίζεται στὸ τέλος κάθε κεφαλαίου.

μποιεί παραδείγματα καὶ γνώμες ἀπὸ τὸν Ὅμηρο καὶ τὸν Ἡσίοδο (18— A II, 56—59 B I 20), ἀπὸ τοὺς μύθους καὶ τὰ ἀνέκδοτα γιὰ τοὺς κατὰ καιροὺς πραγματικοὺς ἢ μυθικοὺς ἥρωας (18— B I 21—34), καὶ ἐκφράζει θαυμασμοὺς γιὰ ποιητὰς, τραγωδοὺς καὶ καλλιτέχνες τοῦ παρελθόντος. (18—A, IV, 3—5). Ὅλα αὐτὰ εἶναι παρόντα μέσα του, τοῦ ὁμιλοῦν, ἀλλὰ δὲν κυριαρχοῦν ἐπάνω του. Ὁ Σωκράτης δὲν εἶναι ἕνας ξηρὸς φορέας τοῦ παρελθόντος· ἔχει συνείδηση τῆς καταστάσεως, στὴν ὁποία θὰ βρεθῆ ἡ κοινωνία· μπορεῖ καὶ κατανοεῖ ὅτι, μετὰ τὰ Μηδικά, κυριαρχεῖ στὶς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπεκτάσεως καὶ δραστηριότητος, ἕνας πόθος καὶ μιὰ θέληση δυνάμεως, πὺ ἐκλόνιζε μᾶλλον παρὰ ὑπηρετοῦσε τὸν σεβασμὸ τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν παλαιῶν ἀντιλήψεων. Ἀπ' αὐτὴ τὴ σύγχρονη παρουσία μέσα του τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος ξεπηδάει μιὰ «μέριμνα», πὺ συνοδεύει τὰ σχέδιά του, γιὰ τὸ μέλλον τῆς κοινωνίας, μιὰ μέριμνα, πὺ ἐκφράζεται ὡς συγχαρὴς παιδαγωγία τοῦ λαοῦ. Σὲ συζήτηση μὲ τὸν Ἀρίστιππο γιὰ τὰ θέματα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, ἀφοῦ ἀναφέρει τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Ἀρετῆς καὶ τῆς Κακίας (μῦθος περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἡρακλῆ), προτρέπει τὸν συζητητὴ του νὰ κάμη μιὰ σύνθεση τοῦ Παρελθόντος καὶ τοῦ Μέλλοντος σ' ἕνα Παρόν, πὺ θὰ τὸν ὀδηγήσῃ σὲ ἀνάλογη δραστηριότητα: «Σοὶ δὲ οὐκ ἄξιον, ὦ Ἀρίστιππε, τούτων ἐνθυμουμένῳ πειρᾶσθαι τι καὶ τῶν εἰς τὸν μέλλοντα χρόνον τοῦ βίου φροντίζειν» (18— B, I, 34). Στὸ διάλογό του ἐπίσης μὲ τὸν Κρίτωνα διατυπώνει σοφὰ, τὶς προβλέψεις του γιὰ ὅσα θὰ συμβοῦν εἰς βάρος του, ἂν δραπετεύσῃ ἀπὸ τὴ φυλακὴ (κρίσεις, ἐπιβεβαίωση τῶν κατηγοριῶν, μομφὴ γιὰ τὴν παράβαση τῶν Νόμων τῆς Πολιτείας), ἀποδεικνύει ἔτσι ὅτι κατανοεῖ βαθύτατα τὴ σημασία τοῦ Μέλλοντος καὶ σύγχρονα συνδυάζοντας στὶς σκέψεις του καὶ τὰ διδάγματα τοῦ Παρελθόντος (Νόμοι, ἀντιλήψεις ἰσχύουσες κ.λ.π.) λαμβάνει τὶς ἀποφάσεις τοῦ Παρόντος του, πίνει τὸ κώνειον καὶ διαμορφώνει τὴν αἰώνια παρουσία τῆς ὄντοτήτος του, τὴν παρουσία τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος (25— παράγρ. 13—17).

Ὁ Σωκράτης ξεπερνάει τὶς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς του γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ γιὰ τὴ μέθοδο τῆς παιδαγωγίας· ἐπιμένει κατὰ τὴν ἀγωγή στὴν ἐσωτερικὴ κυρίως καλλιέργεια τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν ἐσωτερικὸ διαλογισμὸ καὶ μὲ τὴν «μαρτυρικὴ» βοήθεια τοῦ παιδαγωγοῦ. Ἐτσι συμβαίνει νὰ εἶναι πρωτότυπος στὶς ιδέες του, στὴν τεχνικὴ του, στὴν παιδαγωγία του¹. Ἡ ἀδιάκοπη μέριμνά του γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ καλλιέργεια ἀποδεικνύει, ὅτι δὲν φωτίζεται ναρκωτικὰ ἀπὸ μιὰ ἐλπίδα ἐνὸς μέλλοντος, πὺ θὰ δημιουργηθῆ ἀπὸ ἐξωτερικοὺς παράγοντας, οὔτε μένει φορέας ἐνὸς παρελθόντος χωρὶς καμμιά κατεύθυνση πρὸς τὸ μέλλον, ἀλλὰ πιστεύει, ὅτι τὸ κάθε ἄτομο δημιουργεῖ τὴ μοῖρα του (τὴν εὐδαιμονία του) μὲ τὴν ἀτομικὴ του κυρίως προσπάθεια¹. Κι' ἀφοῦ ἔτσι ἔντονα καὶ γιὰ τὸν ἑαυτό του κατανοεῖ τὴν παρουσία μέσα του τοῦ Χρόνου, φθάνει στὸ σημεῖο ν' ἀφοσιωθῆ ὀλοκληρωτικὰ στὴ «μέριμνά» του καὶ νὰ θυσιάσῃ ἀκόμη καὶ τὴν ὑπαρξὴ του γι' αὐτὴ τὴ μέριμνα².

1) Βλ. Κεφάλαιον Β' Παράγραφος J ἢ ὑπαρξὴ δύο χαρτῶν.

2) Ἡ ἀνάλυση τῆς ὑπαρξιακῆς μέριμνας τοῦ Σωκράτη, πὺ παρουσιάζεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα στὸν «Φαίδωνα» μὲ τὴ μελέτη τοῦ θανάτου, συναντιᾶται, κατὰ τὸν Κ. Γεωργούλη, μὲ τὴν ἀνάλυση τοῦ Χάιντεγγερ ἐπὶ τῆς ὑπαρξιακῆς μέριμνας τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ζῆ ἔντονα μέσα του τὴ χρονικότητα (παρελθὸν καὶ μέλλον σ' ἕνα παρόν) (4—σελ. 68).

Ὁ ἐκούσιος θάνατος τοῦ Σωκράτη δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἀπόδειξη κατανοήσεως τῆς θέσεως τῆς ὄντοτήτος του μέσα στὸ χρόνο καὶ ἡ τελευταία στιγμή ἐκδηλώσεως μιᾶς «ὑπαρξιακῆς μέριμνας», πὺ δίνει τὸ ὑψηλότερο νόημα στὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξη (12—σελ. 352), μιὰ στιγμή πὺ γι' αὐτὸν γίνεται τὸ ὑπέροχο ἐκεῖνο χρονικὸ σημεῖο τῆς «εὐψυχίας πρὸς θάνατον».

Ἡ σύνθεση τοῦ Παρελθόντος καὶ τοῦ Μέλλοντος σ' ἓνα Παρόν ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τὶς προϋποθέσεις τῆς αἰωνιότητος τῆς πνευματικῆς παρουσίας τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Σωκράτης ποτεύει σὲ τοῦτο, γι' αὐτὸ καὶ διακηρύττει τὰ ἐξῆς χαρακτηρίζοντας τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἀρετῆς (σὲ διήγηση τοῦ μύθου: ὁ Ἡρακλῆς ἐνώπιον τῆς Ἀρετῆς καὶ τῆς Κακίας): «καὶ ἡδέως τῶν παλαιῶν πράξεων μέμνηται, εὖ δὲ τὰς παρούσας ἤδονται πράττοντες, δι' ἐμὲ (Ἀρετὴν) φίλοι μὲν θεοῖς ὄντες, ἀγαπητοὶ δὲ φίλοις, τίμοι δὲ πατρίσιν· ὅταν δ' ἔλθῃ τὸ πεπωμένον τέλος, οὐ μετὰ λήθης ἄτιμοι κεῖνται, ἀλλὰ μετὰ μνήμης τὸν αἰεὶ χρόνον ὑμνούμενοι θάλλουσι». (18—B, I, 33).

2.— Ὁ Pestalozzi, ἐπίσης, ζῆ ἔντονα τὸ παρελθὸν καὶ σύγχρονα κατευθύνει τὴν δραστηριότητά του πρὸς ἓνα καλύτερο μέλλον τοῦ λαοῦ τῆς χώρας του. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ Ρωμαῖοι συγγραφεῖς καὶ κυρίως ὁ Δημοσθένης καὶ ὁ Πλούταρχος σὲ πολλὰ τὸν διδάσκουν. Ἡ γόνιμη παρουσία τοῦ παρελθόντος στὴ συνείδηση τοῦ Pestalozzi καὶ ἡ μετουσίωσή του σὲ κατεύθυνση γιὰ τὸ μέλλον καταφαίνονται στὴ μελέτη του «ἙΑγίς» (1776) (22—σελ. 31—33), ἡ ὁποία ἀναφέρεται στὸν ἀγνὸ καὶ ἰδεολόγο Βασιλιά τῆς Σπάρτης (245 π.Χ.): Ὁ Πλούταρχος στοὺς «Παράλληλους βίους» περιγράφει τὶς προθέσεις καὶ τὸν δραματικὸ βίον τοῦ νεαροῦ ἙΑγίδος, ὅταν ἔγινε Βασιλιάς τῆς Σπάρτης. Στὴν ἀρχή, ἡ ἐσωτερικὴ κατάσταση τῆς Πολιτείας προκαλεῖ τὸ ἐνδιαφέρον του. Ἡ λιτότητα τῆς ζωῆς, ἡ ἠθικότητα, ἡ ἀφιλοκέρδεια δὲν θεωροῦνται πὰ ἀρετές, ὅπως πρὶν. Μαζὶ μὲ τὸν πλοῦτο ἀρχίζει ἡ καλοζωΐα κι' ἡ ξέγνοιαστη ζωὴ. Ὁ πλοῦτος συγκεντρώνεται σὲ λίγα χέρια. Οἱ πολλοὶ δουλεύουν γιὰ τοὺς λίγους. Ἀκόμη κι' ὁ πόλεμος γιὰ τὴν πατρίδα, ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ φιλοπατρία ἔχουν χάσει τὴ σημασία τους. Αὐτὸ τὸ μέρος τοῦ Πλουτάρχου παίρνει ὁ Pestalozzi καὶ γράφει τὸν «ἙΑγίς» του. Ὁ ἙΑγίς, κατὰ τὸν Pestalozzi, ἀγωνίζεται νὰ ξαναδώσῃ τὶς ἀρετὲς στὸ λαὸ του· ἀναζητεῖ νὰ φέρῃ τὴν εὐτυχία μεταξὺ τῶν πολιτῶν. Ἡ ἀγάπη του στὴν ἐλευθερία, ἡ τόλμη του κι' ἡ λιτότητά του ἐνθουσιάζουν τοὺς νέους τῆς Σπάρτης, οἱ ὁποῖοι τὸν ἀκολουθοῦν στὰ σχέδιά του. Οἱ ἀντιδράσεις, ὅμως, πολλῶν πολιτῶν εἶναι σημαντικὲς κι' ἐκδηλώνονται μὲ σφοδρότητες εἰς βάρος του καὶ παρεμβολὴ ποικίλων ἐμποδίων. Ὁ ἙΑγίς προσφέρει τὴν περιουσία του στὸ Κράτος καὶ εἰσάγει νέους Νόμους δικαιοτέρας κατανομῆς τῆς γῆς. Ἡ ἀντίδραση γιγαντώνει καὶ μόνον οἱ Θεοὶ θὰ σώσουν τὸν ἙΑγί. Μὲ ἀφορμὴ τὸ μεταρρυθμιστικὸ ἔργο τοῦ Βασιλιά τῆς Σπάρτης, γράφει ὁ Pestalozzi μιὰ μελέτη, γιὰ νὰ δώσῃ διέξοδο στὰ συναισθήματα ἀγανακτήσεως πὺ πλημμυρίζουν τὴν καρδιά του κατὰ τῆς κοινωνικῆς ἀδικίας, καὶ γιὰ νὰ ὑμνήσῃ τὴν ἀρετὴ. Ἡ μελέτη αὐτὴ στρέφεται γύρω ἀπὸ δυὸ βασικὲς ἐννοιες, τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν δικαιοσύνη. Τὶς ἰδέες αὐτὲς βρίσκει ὁ Pestalozzi καὶ στὰ κείμενα τοῦ Ρουσσώ, τὰ ὁποῖα ἰδιαίτερα τὸν θέλγουν, ὅπως καὶ στὰ κηρύγματα τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, τὰ ὁποῖα πολὺ τὸν ἐνθουσιάζουν¹.

Ὅλα αὐτὰ τὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ δεδομένα τοῦ παρελθόντος, ὅπως καὶ οἱ παιδαγωγικὲς ἀντιλήψεις τῶν προηγουμένων παιδαγωγῶν Κομενίου,

1) Βλ. Βιογραφικὰ δεδομένα στὸ Α' Κεφάλαιο.

Ρουσσώ, Μπάζεντοβ, γίνονται παρόντα μέσα στη συνείδησή του και συνθέτουν την παρουσία της προσωπικότητός του, ή όποια διακρίνεται από τη «μέριμνά» του ν' ασχοληθῆ με τὰ κοινωνικο-πολιτικά και παιδευτικά προβλήματα τῆς ἐποχῆς του και νὰ ταχθῆ στο πλευρὸ τοῦ λαοῦ του ὑπερασπιστῆς καὶ ὁδηγός του. Διαθέτει ὅλη του τὴ δραστηριότητα στὴν πραγμάτωση τῶν σχεδίων του γιὰ τὴν ὑλικὴ ἀνακούφιση τοῦ λαοῦ, γιὰ τὴν ἀπόκτηση ἀγνοτέρων πολιτικῶν δικαιωμάτων καὶ πιστεύει στὴν ἐπιτυχία τῶν σκοπῶν του, ὅχι τόσο μὲ ἐξωτερικὰ μέσα ἢ ἐκ τῶν ἄνω βοήθειες, ἀλλὰ μὲ τὸ ἔργο τῆς παιδείας, διότι «ἡ μόνη σωτηρία μπορεῖ νὰ ἔλθῃ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ λαό, μὲ τὴν μόρφωσή του, μὲ τὴ διάπλαση τῆς ψυχῆς του, μὲ τὴν ἀπόκτηση τοῦ ἀνθρωπισμοῦ του, πὺ τὸν εἶχε χαμένο».

Τὸ παρελθὸν καὶ τὸ γίνεσθαι εἶναι ἔντονα παρόντα μέσα του, γι' αὐτὸ γέροντας πᾶ, λέγει στὴν Κα Niederer (19— σελ. 99) :

«Κάποια μέρα, ὅταν περάσῃ ἡ ἐποχὴ μας, ὅταν, ὕστερα ἀπὸ μισὸν αἰῶνα, θὰ μᾶς ἔχη διαδεχθῆ μιὰ νέα γενεά, ὅταν ἡ Εὐρώπη θὰ κινδυνεύῃ ἀπὸ τὴν ἐπανάληψη τῶν ἰδίων σφαλμάτων, ἀπὸ τὴν αὐξανόμενη ἀθλιότητα τοῦ λαοῦ καὶ τὴς σκληρῆς συνέπειές της, ὥστε ὅλα τὰ κοινωνικὰ στηρίγματα τῆς νὰ ἔχουν διασαλευθῆ, τότε, ὡ τότε, οἱ ἄνθρωποι θὰ ἀντλήσουν διδάγματα ἀπὸ τὴς ἐμπειρίες μου καὶ περισσότερο φωτισμένοι ἀπ' αὐτὰ θὰ κατανοήσουν, ἐπὶ τέλους, ὅτι «μόνον μὲ τὸν ἐξευγενισμό τῶν ἀνθρώπων θὰ εἶναι δυνατόν νὰ τεθοῦν φραγμοὶ στὴν ἀθλιότητα καὶ στοὺς ἀναβρασμοὺς τῶν λαῶν, ὅπως ἐπίσης καὶ στὴς καταχρήσεις τοῦ δεσποτισμοῦ εἴτε ἀπὸ μέρους τῶν ἡγεμόνων εἴτε ἀπὸ μέρους τῶν μαζῶν».

Ὁ Pestalozzi διαβλέπει, ὅπως ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ ἄλλα κείμενα (Κύκνειο ἄσμα του), τὴς συνέπειες τῆς νοστροπίας τῶν Κυβερνήτων στὴ χώρα του καὶ τῆς καταστάσεως τοῦ λαοῦ τῆς καὶ μέσα σ' αὐτὸ τὸ θλιβερὸ ὄραμα ἀπὸ τὴ μελλοντικὴ ζωὴ τοῦ τόπου του, ἐνθυμεῖται παρόμοιες καταστάσεις σ' ἄλλους λαοὺς στὸ παρελθόν καὶ συλλαμβάνει τὴν πρωτότυπη γιὰ τὴν ἐποχὴ του ἰδέα νὰ συμβάλῃ σ' ἕνα καλύτερο μέλλον μὲ τὴν ἀφοσίωσή του στὴν παιδεία τοῦ λαοῦ του. Πρωτότυπη ὅμως εἶναι καὶ ἡ μέθοδός του γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῶν σκοπῶν του, διότι ὁ Pestalozzi ξεπερνᾷ τὸν Ρουσσὸ μὲ τὴν ἀναγνώριση τῆς παιδευτικῆς ἀξίας τῆς οἰκογενείας ὅπως καὶ τὸν Κομένιο καὶ τὸν Basedow μὲ τὴν εἰσαγωγή τῆς δραστηριότητος τοῦ παιδιοῦ ἐπὶ τῶν δεδομένων τῆς ἐποπτείας καὶ μὲ τὴν ὀργάνωση τῆς σχολικῆς ζωῆς.

Ἡ μέριμνα αὐτὴ τοῦ Pestalozzi, πὺ διέρχεται καταστάσεις ἀποτυχιῶν, ἀπογοητεύσεων, ἐχθροτήτων, συκοφαντιῶν, θεριεύει τὴν προσωπικότητά του στὴν ἀντοχή της καὶ καλλιεργεῖ μέσα της τὴ διάθεση τῆς θυσίας.

3.— Ὁ Kerschensteiner γνωρίζει, ἐπίσης, τὴν ἱστορία τοῦ ἀρχαίου κόσμου, τὸν ἑλληνορωμαϊκὸ πολιτισμὸ τὰ οἰκονομικά, κοινωνικά καὶ πνευματικά ἰδρύματα τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος στὴν Εὐρώπη, ξεύρει νὰ διακρίνη τὴς αἰώνιες ἀξίες ἀνάμεσα στοὺς πολιτισμοὺς, ταξιδεύει σ' ἄλλες χῶρες, μελετᾷ τὰ ἐκπαιδευτικὰ συστήματα, κατανοεῖ τὴς ἀνάγκες τῆς χώρας του, διαισθάνεται τὴν ἐξέλιξη τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας καὶ κοινωνικῆς ζωῆς καὶ προβλέπει τὴ θέση τοῦ λαοῦ τῆς πατρίδος του στὸ μέλλον¹. Ἔτσι, συλλαμβάνει τὴν πρωτότυπη ἰδέα κ' ἀπόφαση ν' ἀναδιοργανώσῃ τὴν ἐκπαίδευση τῆς χώρας του εἰσάγοντας τὴς χειροτεχνικῆς ἐργασίες ὡς μέσα μαθήσεως καὶ ψυχικῆς καλλιεργείας καὶ παρέχοντας δυνατότητες στοὺς νέους νὰ γίνουν καλοὶ πολῖται καὶ παραγωγικοὶ ἐπαγγελματίαι μὲ τὴν εἰδικὴ μόρφωση στὰ σχολεῖα,

1) Βλ. Στοιχεῖα ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν φορέων τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας στὸ Α' Κεφάλαιο.

πού ἴδρυσε. Μοχθεῖ νὰ δώσῃ εὐρύτερους προσανατολισμούς στὴν κοινωνικὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ του. Θεμελιώνει γιὰ πρώτη φορὰ τὴν ἐπαγγελματικὴ κατάρτιση στὴν ἠθικὴ μόρφωση. Δημιουργεῖ τὴ στροφή στὶς παιδαγωγικὲς μεθόδους ἀπὸ τὸ σύστημα τοῦ Ἐρβάρτου στὸ σύστημα τοῦ Σχολείου Ἐργασίας μὲ τὴν αὐτενέργεια τῶν μαθητῶν ἐπὶ τῶν χειροτεχνικῶν κατασκευῶν.

Στὴν προσωπικότητα τοῦ Kerschensteiner, ὅπως καὶ τοῦ Σωκράτη καὶ τοῦ Pestalozzi, εἶναι παρόντα τόσο τὸ παρελθὸν ὅσο καὶ τὸ μέλλον τῆς ζωῆς τῶν λαῶν. Ἀπ' αὐτὴ τὴ σύνθεση τῆς παρουσίας τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ «γίγνεσθαι» μέσα στὴ συνείδησή του πηγάζουν οἱ πρωτότυπες ιδέες κι' οἱ τολμηρὲς ἀποφάσεις. Μιὰ ἴδια «μέριμνα» κυριαρχεῖ καὶ στὸν Kerschensteiner, ἡ μέριμνα νὰ βοηθήσῃ τὸν λαό του μὲ τὴν παιδεία. Πρόκειται γιὰ μιὰ φροντίδα συνεχῆ, πού ἐκφράζεται στὴ σταθερότητα ἀποφάσεων, στὴ συστηματικὴ ἐργασία, στὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν ἀντιδράσεων, στὴν ἐπιμονὴ γιὰ τὴν πραγμάτωση σκοπῶν. Ἐνὸς Σωκράτη ἢ ἐνὸς Pestalozzi, ἔχομε ὅμως τὴν καταβολὴ ἐνὸς συνεχοῦς μόχθου καὶ τὴν ολοκληρωτικὴ ἀφοσίωση μιᾶς ψυχῆς στοὺς σκοποὺς μιᾶς παρόμοιας «μέριμνας».

4.— Ἀπὸ ὅλα αὐτὰ διαφαίνεται ὅτι τὴν προσωπικότητα τῶν φορέων τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας συνέχει μιὰ «μέριμνα», ἡ ὁποία δὲν εἶναι μόνον βιοτικὴ μέριμνα (γιὰ τὰ μέσα πού θὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ὑπόστασή του στὸν κόσμο τοῦτον), οὔτε μόνον ἀνθρωπομέριμνα (γιὰ τὰ ἀπομεινῶματα τῆς συμβιωτικῆς κοινότητος), ἀλλ' «ἡ ἀγνή μέριμνα» (γιὰ τὴν παρουσία τοῦ ἑαυτοῦ των μὲ ὑψηλὰ ἔργα), ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ Heidegger, (4—σελ. 67). Σ' αὐτὴ τὴ μέριμνα βρίσκεται τὸ νόημα τῆς ὑπάρξεως: «μεριμνοῦν», σημαίνει ὅτι ἔχουν μπροστά τους τὴν πρόβλεψη πὼς ἔρχεται πρὸς αὐτοὺς τὸ μέλλον καὶ σχεδιάζουν νὰ κάμουν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, φροντίζουν ὁπλοδὴ νὰ πραγματοποιήσουν τὰ σχέδιά τους βάσει τῆς πείρας τοῦ παρελθόντος, πού τοὺς εἶναι παροῦσα· αἰσθάνονται τὸν ἑαυτό τους σὰν ἐνοποίηση τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος καὶ σὰν προβολὴ στὸ μέλλον· κατανοοῦν τὶς δυνατότητές των, μοχθοῦν γιὰ τὰ σχέδιά τους, πού συλλαμβάνονται μὲ τὴν προοπτικὴ τοῦ μέλλοντος καὶ τὰ διδάγματα τοῦ παρελθόντος, ὑπάρχουν, ζοῦν ἔντονα τὴ συνείδηση ἐνὸς χρέους τῆς ὀντότητός των, εἶναι «παρόντες» στὴν πορεία τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Μ' αὐτὴ τὴν κατανόηση τοῦ χρόνου παίρνει ἡ προσωπικότητά τους μιὰ παρουσία στὴν Ἱστορία. Ἔτσι, ἔχομε μπροστά μας παιδαγωγούς, πού ξεύρουν τὴ θέση τους στὴν Ἱστορία καὶ πού μοχθοῦν γιὰ τὴν πραγμάτωση σκοπῶν.

Ὁ Σωκράτης, ὁ Pestalozzi κι' ὁ Kerschensteiner εἶναι οἱ ἄνθρωποι, τῶν ὁποίων ἔχει σημειωθῆ ἰδιαίτερα ἡ παρουσία στὴ ροὴ τοῦ Χρόνου, γιατί οἱ ἴδιοι ζοῦσαν ἔντονα τὴ σύνθεση τῶν διαστάσεων τοῦ χρόνου μέσα στὴ συνείδησή τους. Ζοῦσαν τὸν ὑπαρξιακὸ χρόνο, πού συνθέτουν τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον (4—σελ. 69, 9—σελ. 33—49).

Ἴσως καὶ ἄλλοι παιδαγωγοὶ νὰ στηρίζωνται στὸ παρελθόν καὶ ὀραματιζόμενοι τὸ μέλλον νὰ δημιουργοῦν τὸ ἀξιοσημεῖωτο παρὸν τους· τοῦτο ἔρχεται νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ὑπάρξη τοῦ χαρακτηριστικοῦ αὐτοῦ, πού διακρίνομε στὴν ψυχικὴ δομὴ τῶν φορέων τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας, διότι ἀσφαλῶς καὶ ἄλλοι παιδαγωγοὶ μποροῦν νὰ εἶναι φορεῖς πάθους παιδαγωγίας. Ὑπάρχουν ὅμως, ὅπωςδήποτε, παιδαγωγοὶ καὶ στοχασταί, πού εἶχαν στραμμένη τὴ συνείδησή τους μόνον στὸ παρελθόν (ἀνθρωπιστικὸ ἰδεῶδες, κλασικισμὸς, πατριδογνωστικὴ παιδαγωγικὴ) κι' ἐπιζητοῦσαν ν' ἀναβιώσῃ τοῦτο στὸ παρὸν (3—σελ. 28—32, 6—σελ. 7—15).

Ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ παιδαγωγοί, πού προσέβλεπαν μόνον πρὸς τὸ μέλ-

λον (χριστιανική παιδαγωγική τοῦ Μεσαίωνα = διάσωση τῆς ψυχῆς στή μέλλουσα ζωή, παιδαγωγικός ἐπιστημονισμός = εὐτυχία μετὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν ἐπιστημῶν = Κόντ, σοσιαλιστικὴ παιδαγωγικὴ = εὐτυχία μετὰ τὴν ἀναμενόμενη κοινωνικὴ μεταβολή) (3—σελ. 32).

Καὶ στίς δύο περιπτώσεις ὑπολογίζεται περισσότερο ἢ μία διάσταση τοῦ χρόνου (τὸ μέλλον ἢ τὸ παρελθόν) καὶ παραγνωρίζεται ἡ σημασία τῆς ἄλλης γιὰ τὴ δημιουργία ἔργων στὸ παρὸν καὶ τὴ διασφάλιση τῆς ἔντονης παρουσίας τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὴς δικῆς του δυνάμεις (3—σελ. 32—33).

Θὰ μπορούσε ἐπίσης νὰ ὑποστηρίξη κανεὶς ὅτι τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ ὄλους τοὺς ἀνθρώπους, πού ἔθεσαν τὴ σφραγίδα τους στὴν ἱστορία. Ἀσφαλῶς, ἔτσι πρέπει νὰ συμβαίνει καὶ γιὰ κάθε ἄλλον φορέα πάθους δημιουργίας (τέχνης, ἠθικῆς ἐπιστήμης κλπ.). Ἐδῶ δὲν ὑποστηρίζεται ὅτι μόνον ὠρισμένοι μεγάλοι παιδαγωγοὶ εἶναι φορεῖς πάθους δημιουργίας ἀλλ' ὅτι καὶ παιδαγωγοὶ μπορούν νὰ εἶναι μεγάλοι φορεῖς πάθους δημιουργίας ἀνθρώπων μετὰ ἰδιάζουσα γιὰ τὴν κατηγορία τους τὴν ψυχικὴ δομὴ. Ἡ σύνθεση μέσα τους τοῦ Παρελθόντος καὶ τοῦ Μέλλοντος σ' ἓνα Παρὸν ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ψυχικῆς δομῆς των, πού μπορεῖ ν' ἀπαντᾶται καὶ στὴν ψυχικὴ δομὴ καὶ ἄλλων φορέων πάθους δημιουργίας.

Ἡ διερεύνηση τοῦ στοιχείου αὐτοῦ στοὺς φορεῖς τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας εἶναι ἀπαραίτητη, διότι ἡ ὅλη μελέτη μᾶς σκοπεύει ν' ἀποκαλύψῃ τὰ στοιχεῖα ἐνὸς φαινομένου, πού δὲν ἔχει ἐρευνηθῆ καὶ τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ πάθος παιδαγωγίας. Ἄν συμβαίνει τὰ στοιχεῖα πού ἐμεῖς ἀποκαλύπτουμε στὸ φαινόμενο τῆς ἀφοσιώσεως στὴν Παιδεία, νὰ ἀνευρίσκονται καὶ σὲ ἄλλα ψυχικὰ φαινόμενα καὶ πράξεις μεγάλων δημιουργῶν, τότε ἐνισχύεται περισσότερο ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ φαινομένου, πού ἐρευνοῦμε, ὡς ἐνὸς πάθους δημιουργίας.

B. Ἡ συνείδηση σχέσεων μετὰ τοὺς ἄλλους.

Παράλληλα πρὸς τὴν κατανόηση σχέσεων μετὰ τὴς διαστάσεις τοῦ χρόνου, διαπιστώνουμε στίς συνειδησιακὰς καταστάσεις τῶν τριῶν φορέων τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας καὶ τὴ συναίσθηση εἰδικῶν σχέσεών τους μετὰ τοὺς ἄλλους. Κατανοοῦν κατ' ἀρχὴν τὴ σχέση τοῦ Ἐγὼ τους καὶ τοῦ ἄλλου, διαπιστώνουν μέσα τους τὴν μεταξύ τους σύνδεση καὶ ἀλληλεξάρτηση καὶ φθάνουν, τέλος, στὴν ἔννοια ἐνὸς Ἐμεῖς.

Μετὰ τὴν κατανόηση τοῦ Ἐμεῖς κατορθώνεται, ὥστε ἡ σχέση τοῦ Ἐγὼ καὶ τῶν ἄλλων νὰ γίνεται κοινωνικὴ σχέση (3—σελ. 39). Αἰσθάνονται ὅτι ἡ κατάσταση τῶν ἄλλων ἐπηρεάζει καὶ τὴν κατάσταση τοῦ Ἐγὼ τους, διότι βρίσκουν, ὅτι ἔχουν σχέσει μετὰ τοὺς ἄλλους, ὅπως καὶ ἡ δική τους κατάσταση ἐπηρεάζει τοὺς ἄλλους. Ἐτσι, κατανοοῦν μέσα τους μιὰ «μικροκοινωνία», ἓνα Ἐμεῖς.

Οἱ τρεῖς παιδαγωγοὶ δὲν ζοῦν μέσα τους ἓναν ἐγωϊσμὸ μετὰ τὴς ποικίλες ρωμαντικὰς κατακτήσεις γιὰ τὸ Ἐγὼ τους, οὔτε ἀναζητοῦν ἓνα φιλελευθερισμὸ μετὰ τὴν ἀποδίωξη τῆς ἐπεμβάσεως τῆς κοινωνικῆς ὁμάδος. Ἄλλ' οὔτε ἀκόμη θεωροῦν τὸν ἑαυτὸν τους ὡς φορέα μόνον τῶν ἰδεῶν τῆς κοινότητος, γιὰ νὰ ἐπιδιώκουν νὰ πάρῃ ἀξία ἢ ὄντοτήτά τους μετὰ τὴν κοινωνικὴ πειθαρχία καὶ μετὰ τὴ σύμφωνη πρὸς τὴ συλλογικὴ συνείδηση δραστηριότητα. Κατορθώνουν νὰ συνθέσουν μέσα τους τὸ Ἐγὼ καὶ τοὺς ἄλλους σ' ἓνα Ἐμεῖς.

1.— Ὁ ΣΩΚΡΑΤΗΣ, μὲ τὴ ζωερὴ ἐπιθυμία του νὰ κάμη ἐναρέτους τοὺς Νέους τῶν Ἀθηναίων, μὲ τὴν πνευματικὴ του ἐπικοινωνία μὲ τοὺς μαθητὰς του (διαφόρων ἡλικιών) στοὺς διαλόγους του, μὲ τὶς συμβουλές του πρὸς αὐτοὺς στὶς συγκεκριμένες περιπτώσεις τῆς ζωῆς των (18—AV, VII, BI, VI), μὲ τὸν ὑποδειγματικὸ ἐνάρετο βίον του, μὲ τὶς ὑπηρεσίες του στὴν πατρίδα καὶ τὶς ἐπικρίσεις του στὰ σφάλματα τῶν πολιτικῶν, μὲ τὸν ἐκούσιο θάνατό του γιὰ τὴν ἔμπρακτὴ ἀπόδειξη τῆς πίστεώς του στὴν ἀνάγκη πειθαρχίας στοὺς Νόμους τῆς Πολιτείας (25— παράγρ. 10), μὲ ὅλα αὐτὰ ἀποδεικνύει τὸ εἶδος τῶν συγκεκριμένων σχέσεών του μὲ τὴν κοινωνία. Αἰσθάνεται μέσα του ἔντονα τὸ Ἐμεῖς (οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ ἄνθρωποι), τὴν κοινωνία, κι' ἔτσι μπορεῖ καὶ βρίσκει στὸ Ἐγὼ του τοὺς Ἄλλους. Ὀμιλεῖ γιὰ τὴ ζωὴ ἄλλων ἐθνῶν στὴν Ἀσία, στὴν Ἀφρική καὶ στὴν Εὐρώπη καὶ ἐξάγει συμπεράσματα γιὰ τοὺς κοινωνικοὺς δεσμούς των (18— BI, 10—11). Ἀναλύει τὴ σχέση τοῦ Ἐγὼ καὶ τοῦ Ἄλλου σὲ συγκεκριμένες περιπτώσεις τῆς ζωῆς:

«Οὐκ οὖν, ἔφη ὁ Σωκράτης, καὶ τῷ γείτονι βούλει σὺ ἀρέσκειν, ἵνα σοὶ καὶ πρὸς ἐναυη, ὅταν τούτου δέη, καὶ ἀγαθοῦ τέ σοι γίγνηται συλλήπτωρ κἂν τι σφαλλόμενος τύχῃς, εὐνοϊκῶς ἐγγύθεν βοηθῆ σοι; Ἐγωγε, ἔφη (ὁ Λαμπροκλῆς). Τί δέ; συνοδοιπόρον ἢ σύμπλον, ἢ εἴ τῷ ἄλλῳ ἐντυγχάνοις, οὐδὲν ἂν σοὶ διαφέροι φίλον ἢ ἐχθρὸν γενέσθαι, ἢ καὶ τῆς παρὰ τούτων εὐνοίας οἶει δεῖν ἐπιμελεῖσθαι;» (18—BII, 12).

Ἀρνεῖται νὰ διασώσῃ τὸν ἑαυτό του, γιὰτὶ αἰσθάνεται τὸ συμφέρον τῆς Πολιτείας μὲ τὴν πειθαρχία του στοὺς Νόμους τῆς¹ καὶ βλέπει τὸ Ἐμεῖς ὑπεράνω τοῦ Ἐγὼ. Ἐτσι, ὁ Σωκράτης δὲν εἶναι ὁ ἀτομιστὴς ἄνθρωπος. Δὲν εἶναι, ὅμως κι' ὁ τυφλὸς φορέας κοινωνικῶν ἰδεῶν, διότι ἔχει τὴ δύναμη νὰ εἰσάγῃ «καινὰ δαιμόνια» μὲ τὴ διδασκαλία του (18 A, I, 1—5). Ἡ στοχαστικὴ ἀνάλυση τῶν ἐννοιῶν τῆς φιλίας, τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἀνδρείας καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν μαρτυροῦν ἐπὶ πλέον τὴν ἀναζήτησή του νὰ καθορίσῃ στὰ πλαίσια τοῦ Ἐμεῖς τὴν κίνηση τοῦ Ἐγὼ καὶ τοῦ οἱ Ἄλλοι.

2.— Ὁ Pestalozzi, ἐπίσης, μὲ τὴν σύνδεση τῆς ζωῆς του μὲ τὸν ἀγροτόκοσμο ἀπὸ τὰ νεανικά του χρόνια, μὲ τὴν συμμετοχὴ του στὴν «Ἐταιρεία τῶν Πατριωτῶν», μὲ τὸ διαφωτιστικὸ ἔργο του γιὰ τὴ βελτίωση τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως στὴ χώρα του, μὲ τὴν περισυλλογὴ καὶ προστασία τῶν παραστρατημένων παιδιῶν στὸ ἀγρόκτημά του στὸ Neuhof, μὲ τὸ πατρικό του ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ ὄρφανὰ καὶ μὲ τὸ παιδαγωγικὸ ἔργο του στὸ Yverdon, ὅπου μορφώνονται «φτωχὰ παιδιὰ, γιὰ νὰ γίνουν δάσκαλοι ἄλλων φτωχῶν», ἀποδεικνύει ὅτι συναισθάνεται ἔντονα τὴν κατάστασι, στὴν ὁποία βρίσκονται οἱ συμπατριῶτες του κι' αὐτὸς μαζί². Κατανοεῖ μέσα του τὴν κατάστασι τοῦ Ἐμεῖς καὶ θυσιάζει γι' αὐτὸ πολλὰ ἀπὸ τὸ Ἐγὼ του γιὰ τοὺς Ἄλλους.

3.— Ὁ Kerschensteiner μοχθεῖ γιὰ τὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ πρόοδο τῆς χώρας του μὲ τὴν ἀναδιοργάνωσι τῆς ἐκπαιδεύσεως, μὲ τὴν ἐπαγγελματικὴ μόρφωσι τῶν Νέων καὶ μὲ τὴν πολιτειακὴ ἀγωγή τους. Μὲ τὸ διαφωτιστικὸ καὶ πρακτικὸ ἔργο του ἐπιμένει γιὰ τὴν πρόσκτησι πνευματικῶν ἀξιῶν ἀπὸ τοὺς συμπολίτας του, γιὰ νὰ διασφαλισθῇ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἕνας

1) «ὦ Σώκρατες, τί ἐν νῷ ἔχεις ποιεῖν; ἄλλο τι ἢ τούτῳ τῷ ἔργῳ, ὃ ἐπιχειρεῖς, διανοεῖ τοὺς τε νόμους ἡμᾶς ἀπολέσαι καὶ ξύμπασαν τὴν πόλιν τόσον μέρος;...» Ὡστε λέληθῆ σε, ὅτι μητρὸς τε καὶ πατρὸς καὶ τῶν ἄλλων προγόνων ἀπάντων τιμιώτερον ἐστὶν ἢ πατρίς...» (25—παράγρ. 11—16).

2) Βλ. βιογραφικὰ δεδομένα στὸ Α' Κεφάλαιο.

άνώτερος δεσμός, ὁ δεσμός πού ὑπάρχει ανάμεσα στίς αὐτόνομες ἠθικές προσωπικότητες. Μὲ τὴν σύγχρονη ἐπιδίωξη τῆς αὐτενεργείας καὶ τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτου διὰ τῆς ἠθικοποιήσεως ἐξασφαλίζονται οἱ δεσμοὶ Ἰατόμου καὶ ἸΑλλων μέσα σ' ἓνα Ἰμεῖς.

4.— Οἱ τρεῖς παιδαγωγοὶ μας σ' ὅλες τῶν τὶς δραστηριότητες ἔχουν ἔντονη συνείδηση μιᾶς συνθέσεως μέσα τους τοῦ Ἰγώ τους, τῶν ἸΑλλων, τοῦ Ἰμεῖς. Γι' αὐτούς, τὸ Ἰμεῖς, στὴν ἀρχὴ, ἀναφέρεται στοὺς ἸΑθηναίους (Σωκράτης), στοὺς ἸΕλβετοὺς (Pestalozzi), στοὺς Γερμανοὺς (Kerschensteiner), παίρνει ἔπειτα μεγάλη ἔκταση κί' ἀναφέρεται σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ κείμενά τους, πού ὀμιλοῦν ὄχι μόνον γιὰ τοὺς συμπατριῶτες τῶν, ἀλλὰ γιὰ τὸν ἄνθρωπο, γενικά, κί' ἀπὸ τὸ πρακτικὸ ἔργο τους, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔχουν εὐεργετηθῆ πολῖτες ἄλλων χωρῶν σὲ διάφορες ἐποχές. Οἱ φορεῖς τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας συναισθάνονται ὄχι μόνον μιὰ συγκεκριμένη κοινωνικότητα (γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς καὶ Ἰτουῦ τόπου τῶν), οὔτε μόνον μιὰ ἀφηρημένη κοινωνικότητα (ἔκταση τοῦ ἸΕθνους τῶν), ἀλλὰ καὶ τὴν πνευματικὴ κοινωνικότητα (ἀνθρώπινο γένος). Αἰσθάνονται ὅτι τὸ Ἰγώ τους συνδέεται μὲ τοὺς ἀνθρώπους ὅλων τῶν χωρῶν καὶ τῶν ἐποχῶν, διότι κατανοοῦν, ὅτι ἀνήκουν σ' ἓνα εὐρὺ Ἰμεῖς, πού ἀποτελεῖ ὀλόκληρο τὸ ἀνθρώπινο γένος. Αὐτὴ ἡ κατανόηση τοῦ Ἰμεῖς ἔχει ὡς ἀπόρροια τὴ δημιουργία ἔργου, πού μπορεῖ νὰ ἐπιδρᾷ εὐεργετικὰ ὄχι μόνον σὲ σύγχρονους, ἀλλὰ καὶ μελλοντικῶν γενεῶν συνανθρώπους. Καὶ ἀκριβῶς, ἓνα τέτοιο ἔργο κάνει ἔντονη τὴν παρουσία τοῦ δημιουργοῦ του στὴν πορεία τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς.

Γ. ἸΗ συνείδηση σχέσεων μὲ τὸ Ἰπερβατόν.

1.— ἸΟ Σωκράτης δέχεται τὴ φωνὴ τοῦ «δαιμονίου» στίς σοβαρὲς στιγμὲς τῆς δραστηριότητος καὶ τῆς ζωῆς καὶ ἀναγνωρίζει τὴν παντογνωσία καὶ παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ (25— παράγρ. 19, 27— παράγρ. 107D— 108B, 28— παράγρ. 61α— 621 ββ, 29 — παράγρ. 90α, 30 — παράγρ. 203α καὶ σελ. 192— 196). Θεωρεῖ ὡς θεῖα ἀποκάλυψη τὸ συχνὰ ἔντονο καὶ πάντοτε ἀνεξήγητο ἐκεῖνο συναίσθημα, τὸ ὁποῖο, ἔξω ἀπὸ τὴν καθαρὴν θέα τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ Ἰπαγόρευε τὴ διαγωγή του, παρουσιάζοντας τὶς συνέπειες πού εἶχε γι' αὐτόν: «Ἰμοὶ δὲ τοῦτ' ἐστὶν ἐκ παιδὸς ἀρξάμενον φωνὴ τις γιγνομένη, ἢ, ὅταν γένηται, αἰεὶ ἀποτρέπει μὲ τούτου, ὃ ἂν μέλλω πράττειν, προτρέπει οὔποτε» (26— παράγρ. 19).

Θεωρεῖ ὡς «μεῖζον ἀγαθόν» τὴν Ἰπηρεσία τοῦ ἀνθρώπου στὸ Θεό: «Ταῦτα γὰρ κελεύει ὁ Θεός, εὐ Ἰστε, καὶ οἶομαι οὐδέν πω Ἰμῖν μεῖζον ἀγαθόν γενέσθαι ἐν τῇ πόλει ἢ τὴν ἐμὴν τῷ Θεῷ Ἰπηρεσίαν» (26— παράγρ. 17).

2.— ἸΟ Pestalozzi σὲ πολλὰ κείμενά του θεωρεῖ «ὡς μόνον στήριγμά του κατὰ τῶν καταδρομῶν τῆς μοίρας του, κατὰ τῶν θλίψεων, τῶν ταλαιπωριῶν καὶ τῶν ἀπογοητεύσεων τὸν Θεὸν Πατέρα, στὸν ὁποῖο ἀποδίδει τὴν Ἰπομονή, τὴν ἀντοχὴ καὶ τὴν σωτηρία, ὅπως καὶ κάθε ἄλλη Ἰπιτυχία»...

«Καὶ ὄμως ἐπέτυχε τὸ ἔργο μου. ἸΟ Θεὸς Ἰψωσε ἐμένα τὸν ἄθλιο ἀπὸ τὴ σκόνη, ὄπου βρισκόμουν ὄπως ὀλίγους ἀνθρώπους εἶχεν Ἰψώσει ὡς τότε ἀπὸ τὴ σκόνη».

Νομίζει ὅτι «ἢ πίστη πρὸς τὸ Θεὸ εἶναι ἢ πηγὴ κάθε Ἰγνοῦ πατρικοῦ καὶ ἀδελφικοῦ συναισθήματος τῶν ἀνθρώπων, ἢ πηγὴ, κάθε δικαιοσύνης»...

«Πίστη στὸ Θεὸ Ἰπάρχεις στὰ κατάβαθα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς... ἸΟ Θεός, ὁ πατέρας τῶν ἀνθρώπων, ὁ ἄνθρωπος, τέκνο τοῦ Θεοῦ. ἸΗ σχέση αὐτὴ εἶναι τὸ καθαρὸ Ἰποκείμενο

τῆς πίστεως» (19— σελ. 107).

Τὴν ἔννοια τοῦ Θεοῦ καὶ τὶς σχέσεις Θεοῦ — ἀνθρώπων συλλαμβάνει ὁ Pestalozzi ἀπὸ τὶς σχέσεις γονέων - τέκνων μὲ τὸν συνδετικὸ κρίκο τῆς ἀγάπης:

«Ὁ Θεός, ὁ πατέρας τῆς οἰκογενείας σου, πηγὴ τῆς εὐτυχίας σου. Ὁ Θεός, ὁ πατέρας σου. Στὴν πίστη αὐτὴ βρίσκεις ἡσυχία, ἰσχύ, σοφία, τὴν ὁποία καμμιά δύναμη, κανένας τάφος δὲν μπορεῖ νὰ γκρεμίσει μέσα σου» (19— σελ. 105—107).

Ἀπὸ τὴ ζωοποιὸν ἰδέα τῆς ἀγάπης, ποὺ γεμίζει ὅλο τὸ εἶναι του ἀνεβαίνει ὁ Pestalozzi στὴν ἰδέα τοῦ θείου συνδέοντα μὲ τοὺς ἐγκόσμους κι' ὑπερβατικούς δεσμούς τὸν ἄνθρωπο πρὸς τὸν Θεό του. Ὁ Spranger ἐπ' αὐτοῦ διαπιστώνει: «Ὁ Κάντιος ἐδίδαξε τοὺς ἀνθρώπους νὰ βούλωνται ἔξω καὶ πέραν ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους. Ὁ Jacobi τοὺς ἐδίδαξε ν' ἀδιστάθωνται καὶ νὰ πιστεύουν ἔξω καὶ πέραν ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους. Ὁ Pestalozzi μπόρεσε ἕνα καὶ μόνο νὰ τοὺς διδάξη: νὰ ἀγαποῦν ἔξω καὶ πέρα ἀπὸ τοὺς ἑαυτοὺς των μὲ τὴν συνένωση τῆς ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς ὑπερβατικότητος καὶ μὲ τὴν βίαιη ἀνάκαμψή της πρὸς τὸν κόσμον» (19— σελ. 107).

Αὐτὴ τὴν ἀνάκαμψη τῆς ὑπερβατικότητος πρὸς τὴ γῆ (τὸν κόσμον) διαπιστώνομε καὶ στὶς ἐξῆς πεποιθήσεις του:

«Ἡ ἀλήθεια μου μένει προσκολλημένη στὴ γῆ... Ὡθούμενος ἀπὸ τὰ πεπωμένα μου δὲν βλέπω στὸ χριστιανισμὸ παρὰ τὴ διδασκαλία τὴν πρὸ εὐγενεῖα καὶ τὴν πρὸ ἀγνὴ τῆς κυριαρχίας τοῦ πνεύματος ἐπάνω στὴ σάρκα, τὸ μεγάλο μυστικὸ καὶ τὸ μόνο δυνατὸ μέσο γιὰ τὴν προσέγγιση τῆς ἐσωτερικῆς φύσεώς μας πρὸς τὴν ἀληθινὴ εὐγένεια· ἢ, γιὰ νὰ ἐκφρασθῶ σαφέστερα, τὸ μόνο δυνατὸ μέσο γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς κυριαρχίας τοῦ λόγου ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων μὲ τὴν ἀποκάλυψη τῶν πλέον ἀγνῶν συναισθημάτων τῆς ἀγάπης... Πιστεύω, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς εἶναι τὸ ἅλας τῆς γῆς· ἀλλ' ὅσο κι' ἂν ἐκτιμῶ τὸ ἅλας τοῦτο, ὄχι λιγώτερο πιστεύω καὶ ὅτι ὁ χρυσὸς καὶ ὁ λίθος καὶ ἡ ἄμμος καὶ οἱ πολύτιμοι λίθοι ἔχουν τὴν ἀξία τους ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἅλας αὐτό καὶ ὅτι ὅλα τὰ πράγματα πρέπει νὰ ἐξετάζωνται στὴν κατάστασή τους... Πιστεύω δηλαδὴ ὅτι κάθε ἐγκόσμιο ἔχει τὴ διάταξή του καὶ τὸ δικαίωμά του, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν χριστιανισμὸ...» (19— σελ. 106).

Ὁ Pestalozzi δὲν προσκολλᾶται ἐπίσης στὰ μερικώτερα σημεῖα τῶν ἱστορικῶν θρησκειῶν, ἀλλὰ ἐκτιμᾷ περισσότερο τὸ πνεῦμα τῆς ἠθικότητος ποὺ περιέχεται σ' αὐτὲς καὶ κυρίως στὴ χριστιανικὴ θρησκεία, τὴν ὁποία ἰδιαίτερα προσέχει:

«Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία εἶναι ἡ τελεία ἠθικότητα· γι' αὐτὸ εἶναι ἐντελῶς ὑπόθεση τῆς ἀτομικότητος τοῦ κάθε ἀνθρώπου. Δὲν εἶναι ἔργο κατὰ κανένα τρόπο τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, δὲν εἶναι κατὰ κανένα τρόπο κρατικὴ θρησκεία ἢ κρατικὸ μέσο γιὰ τὴν ἐπιτυχία ὁποιοῦνδήποτε σκοπῶν ποὺ ἀπαιτοῦν βία» (19— σελ. 105).

3.— Ὁ Kerschensteiner πιστεύει ὅτι ὁ ὠλοκληρωμένος ἄνθρωπος εἶναι ἕνας ἀτομικὸς μικρόκοσμος τῶν ἀντικειμενικῶν ἀξιῶν, στὶς ὁποῖες περιλαμβάνονται καὶ οἱ ἠθσκευτικὲς ἀξίες. Ὑπάρχω, λέγει ὁ Kerschensteiner, ἐφ' ὅσον μπορῶ ν' ἀξιολογῶ, ἐφ' ὅσον μπορῶ νὰ βάζω ἱεραρχία στοὺς πόθους καὶ στὶς σχέσεις μου μὲ τοὺς ἄλλους καὶ μὲ τὸ ὕψιστο Ὄν. Ἡ θρησκευτικὴ ἀλήθεια συνίσταται στὴν ἱκανοποίηση μιᾶς ἀνάγκης τάξεως καὶ ἐνότητος μέσα στὴν ὅλη συνείδηση. Μὲ ὅλα αὐτὰ ὁ Kerschensteiner ἀποδεικνύει, ὅτι πιστεύει στὶς σχέσεις του μὲ τὸ Ὑπερβατόν, ὅπως πιστεύει καὶ στὶς ἀπόλυτες κι' αἰώνιες ἀξίες. Κατὰ τὴν σύντομη ὑπαρξή μας, καλούμεθα, λέγει, νὰ πραγματοποιήσωμε μέσα μας, ὅλες τὶς ἀξίες, ὅσο ἀδύνατοι κι' ἂν εἴμαστε. Οἱ ἀτομικὲς σχέσεις του μὲ τὸ Ὑπερβατόν θεμελιώνονται βέβαια, κατὰ τὴν παιδικὴ του ἡλικία, μέσα στὴ θρησκευοῦσα οἰκογένειά του (Χριστιανικὴ Καθολικὴ οἰκογένεια), ἀλλὰ στε-

ρεύονται καὶ ἀναπτύσσονται ἀπὸ τὸν ἴδιο, στὴν ὠριμὴ ἡλικία του, μὲ τὸν δικό του πᾶ προσωπικὸ στοχασμὸ (10—σελ. 334).

4.— Διαπιστώνομε, λοιπόν, ὅτι ὁ Σωκράτης, ὁ Pestalozzi καὶ ὁ Kerschensteiner κατανοοῦν, μέσα στὴ συνείδησή τους, κάποιες σχέσεις τῆς ὄντοότητός των μὲ τὸ Ὑπερβατόν. Ἡ κατανόηση αὐτὴ εἶναι ἐσωτερικὴ ἀποκάλυψη, εἶναι ἐσωτερικὴ ἐπαφὴ τοῦ Ἐγὼ μὲ τὸ Σύμπαν. Ἡ συνείδηση αὐτῶν τῶν σχέσεων ἔχει ὡς ἀπόρροια τὴν ἀντοχή στὶς δύσκολες στιγμὲς τῆς ζωῆς, τὴ σταθερὴ πορεία γι' αὐτὴν πραγμάτωση σκοπῶν, τὴν ψυχικὴ τόνωση. Γι' αὐτὸ ὅλοι τους ἀναπτύσσουν πάντοτε ἀξιοθαύμαστη καὶ συνεχῆ δραστηριότητα καὶ ὑποκινοῦν καὶ τοὺς συνανθρώπους των νὰ σωθοῦν μὲ τὴ δική τους κυρίως προσπάθεια. Ὅπως δὲν ἐναποθέτουν τὰ πάντα στὸ Θεό, ἔτσι δὲν πιστεύουν καὶ στὴν παντοδυναμία τοῦ ἀνθρώπου, γι' αὐτὸ ὑπακούουν στὴν ἀποκάλυψη τῆς βουλήσεώς του, πὺ γίνεται μὲ τὴ μυστηριακὴ ἐκεῖνη φωνή, πὺ ξαφνικὰ ἀκούουν ἀπὸ μέσα τους¹. Αὐτὴ ἡ συνείδηση τῶν σχέσεών τους μὲ τὸ Ὑπερβατικὸ Ὄν τοὺς ὠδήγησε στὴ δημιουργία ἔργων, πὺ συνέθεσαν τὴν παρουσία τους ἀνάμεσα στοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.

Δ. Πορίσματα.

Ἀπὸ τὴν ἔρευνά μας ἐπὶ τῶν συνειδησιακῶν καταστάσεων τῶν τριῶν φορέων τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας καταφαίνεται, ὅτι ἡ ἔντονη παρουσία τους στὴν πορεία τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς ὀφείλεται σὲ μιὰ ἰδιαίτερη κατανόηση τῆς θέσεώς των μέσα στὸ Χρόνο, τῶν σχέσεών τους μὲ τοὺς συνανθρώπους των καὶ τῶν σχέσεών τους μὲ τὸ Παγκόσμιο Ὄν, τὸ Ὑπερβατόν. Ἐτσι, διεπιστώσαμε, ὅτι μέσα τους αἰσθάνονται ἔντονα μιὰ σύνθεση τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, πὺ τοὺς γίνονται συνεχῶς παρόντα καὶ πὺ τοὺς φωτίζουν στὴν παροῦσα δραστηριότητά τους· κατανοοῦν μιὰ σύνθεση σχέσεων τοῦ Ἐγὼ τους μὲ τοὺς Ἄλλους σ' ἓνα Ἐμεῖς· τέλος, διαισθάνονται μέσα τους μιὰ σύνθεση σχέσεων τοῦ Ἐγὼ τους καὶ τοῦ Θεοῦ, πὺ τοὺς δίνει ἓνα ξάνοιγμα πρὸς τὸ Σύμπαν. Ἡ συναίσθηση αὐτῶν τῶν συνειδησιακῶν καταστάσεων τοὺς ὠθεῖ σὲ μιὰ τέτοια δραστηριότητα, ἡ ὁποία ἐκφράζεται ὡς παρουσία τῆς ὑπάρξεώς των (33—σελ. 54—59, 15—σελ. 1—11). Ἐτσι, κατορθώνεται, ὥστε ἡ παρουσία τους αὐτὴ νὰ εἶναι, ὄχι ἀπλῶς αἰσθητὴ στοὺς συγχρόνους των, ἀλλὰ καὶ εὐεργετικὴ στὸν λαὸ τους καὶ σ' ἄλλους λαοὺς ὄλων τῶν ἐποχῶν. Ἡ συγκεκριμένη παρουσία, λοιπόν, εἶναι παντοτεινὴ, γιὰτὶ οἱ φορεῖς τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας εἶναι παρόντες καὶ σὲ μᾶς, σήμερα, μὲ τὸ ἔργο τους, μὲ τίς ιδέες των καὶ μὲ τὸ θάνατό τους ἀκόμη.

2. Ἡ φιλοτιμία πρὸς τὸν συνάνθρωπον

Ἀπὸ τὸ ἔργο τῶν τριῶν μεγάλων παιδαγωγῶν ἔχομε μπροστὰ μας ὀλοζώντανους τοὺς φορεῖς μιᾶς ζωηρῆς φιλοτιμίας πρὸς τὸν συνάνθρωπον. Ἡ ἀγάπη, πὺ ὀλοκληρώνει τὴ μεγαλοψυχία τους, δημιουργεῖ μέσα τους τίς συγκινήσεις ἐκεῖνες, πὺ ὠθοῦν τὸ ἄτομον νὰ «συμπάσχη» μὲ τοὺς ἄλλους καὶ νὰ ὑφαίνη μαζί τους μιὰ «κοινωνία συνειδήσεων».

1) «Ὁ ἄνθρωπος δὲν γίνεται πραγματικὰ ἄνθρωπος παρὰ πραγματοποιώντας ὅ,τι εἶναι, γιὰ νὰ ἀφεθῆ σ' ὅ,τι τὸν ξεπερνάει» (31—σελ. 342—353).

1.— Ὁ ΣΩΚΡΑΤΗΣ «συμπάσχει» μὲ τὸν συνάνθρωπο, πὺ φέρει τὸ βάρος τῆς πνευματικῆς κυοφορίας καὶ πρέπει νὰ γεννήσῃ, γιὰ ν' ἀπολυτρωθῇ. Θέλει ν' ἀπαλλάξῃ τὸν λαὸ του ἀπὸ τῆ δουλικῆ ὑποταγῆ του στὶς συνήθειες ἀντιλήψεις, πὺ ἔχει γιὰ τῆ ζωῆ, καὶ νὰ τὸν ὀδηγήσῃ στὴν ἐλεύθερη ὑπηρεσία τῆς ἀλήθειας. Παρατηρεῖ τὸν παιδισμό τοῦ λαοῦ καὶ μοχθεῖ νὰ τὸν ἀνασύρῃ ἀπ' αὐτὴ τὴν παιδικότητα, κατὰ τὴν ὁποία σκέπτεται καὶ ἐνεργεῖ μὲ πηθηκισμοὺς καὶ πιέσεις, γι ἀνὰ τὸν ὀδηγήσῃ στὴν ὠριμότητά του καὶ νὰ τὸν κάμῃ ἱκανὸ νὰ ἐνεργῇ μὲ τῆ λογικῆ καὶ νὰ πράττῃ τὴν ἀρετῆ, ὄχι ἀπὸ τὸν φόβον τῶν Νόμων καὶ τοῦ Κράτους, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐσωτερικῆ του ἐπίγνωση ὅτι ἡ εὐτυχία ταυτίζεται μὲ τὴν ἀρετῆ. Ἔτσι, ὁ Σωκράτης ἀγαπάει τὸν λαὸ του καὶ κυρίως τοὺς Νέους μὲ τὶς ὑποσχέσεις τῆς ψυχῆς των, τοὺς ἀγαπάει σὰν μιὰ γόνιμη γῆ, ἡ ὁποία πρόκειται, μὲ τὶς κατάλληλες συνθήκες, νὰ διευρύνῃ (φουσκώσῃ) τοὺς σπόρους τοῦ θάρρους, τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἐγκράτειας, τῆς σωφροσύνης. Ἔτσι, ἡ ἀγάπη του πρὸς αὐτοὺς ἐκφράζεται ὡς ζωερῆ ἐπιθυμία «τόκου ἐν ψυχῆ». Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐπιβίωση τῆς πνευματικῆς προσωπικότητος, ὅπως προβάλλει στὶς ὠραῖες πράξεις ἢ στὰ ὠραῖα ἔργα τέχνης, πολιτικῆς δράσεως καὶ φιλοσοφικῆς ἔρευνας. Μὲ τὸ στόμα τῆς Διοτίμας ὡς ἑστῆς δέχεται τοῦτο ὁ Σωκράτης:

«Οἱ μὲν οὖν ἐγκύμονες, ἔφη, κατὰ τὰ σώματα ὄντες πρὸς τὰς γυναῖκας μᾶλλον τρέπονται καὶ ταύτῃ ἐρωτικοὶ εἰσιν, διὰ παιδογονίας ἀθανασίαν καὶ κτήνην καὶ εὐδαιμονίαν ὡς οἴονται αὐτοῖς εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον πάντα ποριζόμενοι. Οἱ δὲ κατὰ τὴν ψυχὴν εἰσὶ γὰρ οὖν, ἔφη, οἱ ἐν ταῖς ψυχαῖς κυοῦσιν ἔτι μᾶλλον ἢ ἐν τοῖς σώμασιν, ἃ ψυχῆ προσήκει καὶ κηῖσαι καὶ τεκεῖν· τί οὖν προσήκει; φρόνησίν τε καὶ τὴν ἄλλαν ἀρετὴν ὧν δὴ εἰσὶ καὶ οἱ ποιηταὶ πάντες γεννήτορες καὶ τῶν δημιουργῶν ὅσοι λέγονται εὐρετικοὶ εἶναι· πολὺ δὲ μεγίστη, ἔφη, καὶ καλλίστη φρονήσεως ἢ περὶ τὰς τῶν πόλεων τε καὶ οἰκίσεων διακοσμήσεις, ἧ δὴ ὄνομά ἐστι σωφροσύνη καὶ δικαιοσύνη, τούτων αὐτὸν ὅταν τις ἐκ νέου ἐγκύμων ἢ τὴν ψυχὴν, θεῖος ὢν, καὶ ἠκούσης τῆς ἡλικίας τίττειν τε καὶ γεννᾷν ἤδη ἐπιθυμεῖ» (30— παράγ. 208ε—209β).

Παρόμοια ἀγάπη τρέφει ὁ Σωκράτης καὶ πρὸς τοὺς ὠρίμους συμπολίτας του. Στὴν Ἀπολογία του (παρ. 18) διαφαίνεται ἡ ἀγάπη του αὐτὴ στὴν πὺ ὠλοκληρωμένη μορφή της: στὸν ἀποφασιστικὸ του ἐκεῖνο διάλογο μὲ τὸν Ἀθηναϊκὸ λαὸ ἐξηγεῖ τὴν ἀποστολή του νὰ ἐπιτύχῃ ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους τὴν ἐνέργεια τοῦ ὕψους λόγου, γιὰ νὰ τοὺς προφυλάξῃ ἀπὸ τὸ χειρότερο τῶν κακῶν, τὴν ἀδικία: «εὖ γὰρ ἴστε, ἐὰν ἐμὲ ἀποκτείνητε τοιοῦτον ὄντα, οἶον ἐγὼ λέγω, οὐκ ἐμὲ βλάψετε ἢ ὑμᾶς αὐτούς... πολλοῦ δέω ἐγὼ ὑπὲρ ἑμαυτοῦ ἀπολογεῖσθαι, ἀλλ' ὑπὲρ ὑμῶν». Ἐδῶ βλέπομε τὸν δάσκαλο, πὺ μαστιγώνει γιὰ τὴν ἀγάπῃ. Δὲν πρόκειται γιὰ τῆ ζωῆ του, ἀλλὰ γιὰ νὰ μὴ ξεπέσῃ αὐτὸς ὁ λαός. Ὁ Σωκράτης ἐπιχειρεῖ ἀκόμη μιὰ φορὰ νὰ τὸν παιδαγωγῆσῃ καὶ μένει, αὐτὴ τὴν τελευταία στιγμή τῆς δημόσιας ζωῆς του, ὅτι πρέπει πάντοτε νὰ εἶναι: παιδαγωγὸς τῆς πολιτείας του. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀδιάφορος γιὰ τὸν θάνατο καὶ ὁμιλεῖ μὲ εἰρωνεία μὲ τὸν ἴδιο τόνο, ὅπως πάντοτε:

«Εἰ μοι πρὸς ταῦτα εἵποιτε· ὦ Σώκρατες, νῦν μὲν Ἀνύτῳ οὐ πεισόμεθα, ἀλλ' ἀφίεμέν σε, ἐπὶ τούτῳ μέντοι, ἐφ' ὅτε μηκέτι ἐν ταύτῃ τῇ ζητήσῃ διατρέβειν μηδὲ φιλοσοφεῖς· ἐὰν δὲ ἀλφς ἔτι τοῦτο πράττων, ἀποθανεῖ· εἰ οὖν με, ὅπερ εἶπον, ἐπὶ τούτοις ἀφίετε, εἵπομι ἂν ὑμῖν, ὅτι ἐγὼ ὑμᾶς ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἀσπάζομαι μὲν καὶ φιλῶ, πείσομαι δὲ μᾶλλον τῷ θεῷ ἢ ὑμῖν...» (26— παράγρ. 17).

Καὶ ἐπρωτίμησε τὸν θάνατο γνωρίζοντας ἀναμφίβολα τί θὰ ὀρίσῃ τὸ δικαστήριον καὶ ἔχοντας τὴ συναίσθηση ὅτι ὁ θάνατός του θὰ εἶναι πλέον τὸ μόνον μέσο, γιὰ νὰ ἐγγίξῃ πάντοτε τὴν καρδιά ἐκείνων, πὺ εἶχε ἀληθινὰ πὺ πολὺ ἀγαπήσει.

2.— Ὁ Pestalozzi φλέγεται ἀπὸ τὴν ἴδια ἀγάπη γιὰ τὸν συνάνθρωπο. Ἄν ὁ Σωκράτης «συμπάσχη» μὲ τὸν εὐρισκόμενο σὲ ἄγνοια ἄνθρωπο καὶ θέτη ὡς σκοπὸ τῆς ζωῆς του νὰ τὸν βοηθήσῃ νὰ γεννήσῃ μὲ τὴ δική του προσπάθεια τὴν ἀλήθεια, πὺ κυοφορεῖ μέσα του, ὁ Pestalozzi συμπονεῖ τὸν εὐρισκόμενο σὲ δυστυχία συνάνθρωπο καὶ μοχθεῖ νὰ τὸν κάμη αὐτάρκη καὶ αὐτοδύναμο στὸ βίον του: «Ἀρνῆθηκα, λέγει, τὶς χαρὲς τῆς ζωῆς, γιὰ ν' ἀφοσιωθῶ στὴν προσπάθειά μου γιὰ τὴν ἀγωγή τοῦ λαοῦ, καὶ ἔμαθα νὰ γνωρίζω τὴν ἀληθινή του κατάστασι καὶ τὰ μέσα, γιὰ νὰ τὴν μεταβάλω, ὅπως ἴσως κανεὶς ἄλλος δὲν τὸ ἔκαμε» (5— σελ. 293). Καὶ συνεχίζει τὴν ὁμολογία του: «Θέλω νὰ βοηθῶ τοὺς ἀδικουμένους καὶ νὰ κατεβάζω τὴ μάσκα ἀπὸ τὸ πρόσωπο τῶν ὑπερηφάνων ἀμαρτωλῶν». Συγκινημένος κυρίως ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ χωρικοῦ ἀγρότη ἤθελε, ζώντας μαζί του, νὰ τὸν βοηθήσῃ στὴν καλύτερευσι τῆς καταστάσεώς του: «Φτωχέ μου λαέ, θέλω νὰ σὲ βοηθήσω» (22— σελ. 43). Σὰν γεωργὸς κι' αὐτὸς ἤθελε νὰ δείξῃ στὸν ἀγροτικὸ πληθυσμὸ τῆς ὑπαίθρου πῶς νὰ ἐργάζεται, πῶς νὰ ἐκμεταλλεύεται τὴν ἰδιοκτησία του, πῶς νὰ διαθέτῃ καλύτερα τὰ προϊόντα του. Ὁ λαὸς αὐτὸς ἦταν τὸ καλύτερο ὕλικὸ γιὰ μιὰ ψυχικὴ ἀναβίωσι, διότι πνευματικὰ ἦταν ὀλιγώτερο κατεστραμμένος ἀπὸ τὸ λαὸ τῶν πόλεων. Βλέπει τοὺς χωρικοὺς τοῦ Μπρούγκ καὶ θέλει νὰ δώσῃ σ' ὅλους ἐργασία, γιὰ τὴν νοιώθει τὴν δυστυχία τους. Πιστεύει, ὅτι ὁ λαὸς πρέπει μόνος του νὰ βγῆ ἀπὸ τὴ φτώχεια του καὶ τονίζει ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς ἀνακουφίσεως τοῦ φτωχοῦ λαοῦ δὲν λύεται μὲ τὴν ἐλεημοσύνη. Συγκεντρώνει γι' αὐτὸ τοὺς φτωχοὺς Νέους στὸ Neuhof: τὸ καλοκαίρι ἐργαζόταν στὰ χωράφια καὶ τοὺς κήπους τοῦ κτήματος καὶ τὸν χειμῶνα στὴν ὑφαντουργικὴ καὶ τὴ νηματουργία· ἐκέρδιζαν μερικὰ χρήματα καὶ ἐγινόνταν προπάντων καλοὶ ἄνθρωποι. Μὲ τὸ ἔργο του ἐκεῖ ὁ Pestalozzi ἤθελε νὰ δείξῃ ὅτι καὶ τὸ φτωχότερο παιδί μπορεῖ νὰ μορφωθῆ μὲ τὸν ἀνθρωπισμὸ. Ἡ ἀγάπη του ἦταν τόση πρὸς αὐτὰ τὰ παιδιά, ὥστε τὰ ἀναζητοῦσε καὶ τὰ «ξετρύπωνε ἀπὸ τὶς θημωνιὲς τῶν γύρω χωριῶν, ὅπου κοιμόταν κάτω ἀπὸ τὰ δεμάτια τοῦ σιταριοῦ· τραβοῦσε τὰ φτωχὰ κοντά του, ὅχι σὰν πλούσιος φιλόανθρωπος, μὰ σὰν πατέρας πὺ ἔνοιωθε τὸν πόνο τους, πὺ τὸν πλήγωνε ὁ ξεπεσμός τους· καί, μόλις τὰ ἔφερνε στὸ σπίτι του, τὰ ταΐζε, τὰ καθάριζε τάντυνε καὶ τὰ βαζε σὲ δουλειά. Σὲ λίγο καιρὸ τὸ Neuhof βούιζε ἀπὸ τὶς φωνὲς τῶν παιδιῶν, τί χαρὰ γιὰ τὸν Pestalozzi» (22— σελ. 76).

Στὶς τρεῖς ἐπιστολὲς του πὺ ἔστειλε σὲ φίλους του (32—), δὲν ὁμιλεῖ ἕνα συννηθισμένος φιλόανθρωπος, ἀλλὰ ἡ ἐξιδανικευμένη ἀγάπη πρὸς τὸν ἄνθρωπο: «Ὅ,τι ἔλεγαν τὰ γράμματα αὐτά», λέγει ὁ σχολιαστὴς των, «ἦταν τὸ καθαρώτερο πνεῦμα ἀγάπης πρὸς τοὺς συνανθρώπους, ἀγάπης, πὺ ἡ ἀνθρωπότητα δὲν εἶχεν ἰδῆ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Χριστοῦ... Ἐδῶ μιλοῦσε ἕνας πὺ ἔπασχε μαζί τους σὰν ὁμοίός τους. Μιλοῦσε ἕνας πὺ θεωροῦσε τοὺς φτωχοὺς ὅχι σὰν ἀντικείμενο κοινωνικῆς ἀντιλήψεως, ἀλλὰ σὰν ἀνθρώπους πὺ εἶχαν μαζί του κοινὸ τὸ οὐσιωδέστερο: τὸ νὰ εἶναι δηλαδὴ κι' αὐτοὶ ἄνθρωποι (22— σελ. 74). Γι' αὐτὸ ἡ εὐτυχία του ἦταν ἀπερίγραπτη, ὅταν ζοῦσε μὲ τέτοια φτωχὰ παιδιά, ἀγόρια καὶ κορίτσια:

«Εἶναι ἀνέκφραστη εὐτυχία νὰ βλέπῃς παιδιά, ἀγόρια καὶ κορίτσια, πὺ πρὶν ἦταν βουτηγμένα στὴν κακομοιριά, νὰ μεγαλώνουν καὶ νὰ προοδεύουν. Νὰ βλέπῃς στὸ πρόσωπό τους τὴν ἡσυχία καὶ τὴν χαρὰ. Νὰ βλέπῃς νὰ κινοῦν τὰ χέρια τους γιὰ δουλειά καὶ νὰ ὑψώνουν τὴν καρδιά τους πρὸς τὸν πλάστη. Νὰ βλέπῃς στὰ μάτια ἀγαπημένων παιδιῶν τὰ δάκρυα τῆς ἀθωότητος καὶ νὰ γεννοῦν στὴν ψυχὴ σου τὴ μακρυνὴ ἐλπίδα, πῶς μέσα στὰ κατεστραμμένα αὐτὰ πλάσματα θὰ μπορούσαν νὰ φυτρώσουν ἀρετὴ καὶ ἦθος... Ἀνέκφραστη εὐτυχία καὶ

ἀπόλαυση εἶναι νὰ βλέπῃς τὸν ἄνθρωπο, τὸ ὁμοίωμα τοῦ Παντοδυνάμου, νὰ μεγαλώνῃ καὶ νὰ παίρνῃ τόσες μορφές καὶ τύπους καὶ ὕστερα, ἐκεῖ πού δὲν τὸ περίμενες, μέσα στὸ δυστυχημένο, τὸ ἄθλιο παδί τοῦ φτωχοῦ μεροκαματιάρη, ν' ἀνακαλύπτῃς καὶ νὰ σώζῃς τὴ μεγαλοφυΐα, τὴ μεγαλοφυΐα» (22— σελ. 87—88).

Ἐκεῖ, ὅμως, πού δόθηκε ὁ Pestalozzi ἀπὸ ἀγάπη πρὸς τὰ παιδιά, εἶναι στὴν πόλῃ Stans:

Ἦστερα ἀπὸ τὴ μεγάλη καταστροφὴ στὴν πόλῃ αὐτὴ ἀπὸ τοὺς Γάλλους, γιατί οἱ κάτοικοί της δὲν ἤθελαν τὴ φιλογαλλικὴ κυβέρνηση τοῦ καντονίου τους, ὁ Pestalozzi τρέχει ἐκεῖ στὴν πόλῃ ἀπλώνεται σιωπὴ· κοπάδια μόνο παιδιά γυρίζουν στοὺς δρόμους, κλαμένα καὶ πεινασμένα. Οἱ γονεῖς τους ἔχουν σκοτωθῆ, τὰ σπίτια τους ἔχουν καῖ. Ἀπαρηγόρητος τρέχει ὁ Pestalozzi μέσα στοὺς δρόμους· τὰ μαλλιά του εἶναι ἀνασηκωμένα καὶ τὰ μάτια του τρέχουν βρῦση τὰ δάκρυα· θέλει νὰ παρηγορήσῃ τὰ δυστυχημένα παιδιά. Ἀνακατεύεται μαζί τους, τοὺς μιλάει μὲ τὴ γλῶσσα τῆς ἀγάπης καὶ προσπαθεῖ μὲ ὅ,τι ἄλλο μπορεῖ νὰ ἐλαφρύνῃ τὸν πόνο τους. Ὅ,τι φαγώσιμο εἶχε στὸ σακκιδίό του, τοὺς τὸ δίνει καὶ ὅσα μῆλα εἶχε στὴν τσέπη του τοὺς τὰ δίνει κι' ἐκεῖνα. Ψάχνει τίς τσέπες του καὶ ὅσα χρήματα βρῖσκει, τὰ δίνει στοὺς στρατιῶτες καὶ τοὺς στέλλει νὰ ἀγοράσουν τροφίμα, κάτω στὴ λίμνη ἀπὸ τίς βάρκες, πού εἶχαν ἔλθει ἀπὸ πέρα ἀπὸ τὴ Λουκέρνη. Τρεῖς μέρες μένει μαζί μὲ τὰ παιδιά καί, τίς τρεῖς μέρες, εἶναι εὐτυχισμένος, πού μπορεῖ νὰ μοιράζεται μαζί τους τὸν πόνο τους. Ζητεῖ βοήθεια παντοῦ καὶ κατορθώνει νὰ ἔχη στὴ διάθεσή του ἕνα κτίριο, πού γίνεται τὸ σπίτι τῶν ὀρφανῶν. Στὴν ἀρχή, ἐργαζόταν σὰν ἐργάτης, γιὰ νὰ διασκευασθῇ τὸ κτίριο καὶ ν' ἀνοιχθοῦν οἱ ἀναγκαῖοι χῶροι. Τὰ παιδιά ἦταν πολλὰ καὶ κοιμόταν στριμωγμένα σ' ἕνα μεγάλο δωμάτιο. Στὸ ἴδιο δωμάτιο κοιμόταν κι' ὁ ἴδιος. Κοιμόταν τελευταῖος καὶ ξυπνοῦσε πρῶτος. Πολλές νύχτες δὲν κοιμόταν καθόλου, μὰ ἀγρυπνοῦσε κοντὰ στὰ κρυολογημένα παιδιά. Ὅ,τι ἔτρωγαν τὰ παιδιά, ἔτρωγε κι' αὐτός. Μά, ἦταν εὐτυχισμένος, πού μπορούσε νὰ μοιράζεται τὸ λίγο ψωμί του μὲ τὰ ὀρφανὰ του. Πολλὰ ἀπ' αὐτὰ εἶχαν τὴ φαγούρα στὸ σῶμα τους, ἔτσι πού δὲν μπορούσαν νὰ περπατήσουν. Ἄλλα ἐρχόταν μὲ σπασμένα κεφάλια. Πολλὰ μὲ πληγές ἢ γδαρὰ ψεῖρες. Πολλὰ ἀποκαμωμένα καὶ ἀδύνατα σὰν σκελετοί. Μερικὰ ἦταν συνηθισμένα στὴν ἀναίδεια, στὴ ζητιανιά, στὴν ψευτιά καὶ σὲ κάθε κακία. Ἄλλα ἦταν καλομαθημένα καὶ ἀπαιτητικά καὶ δὲν τοὺς ἄρεσε ἡ ἰσότητά τοῦ ὀρφανοτροφείου. Ὁ Pestalozzi ἤθελε νὰ βγάλῃ τίς δυνάμεις των ἀπὸ τὸν βούρκο καὶ νὰ τίς μεταφέρῃ καὶ νὰ τίς ἀφήσῃ νὰ ἐνεργήσουν σὲ ἀπλές ἀλλὰ καθαρὰ οἰκογενειακὲς συνθήκες» (22— σελ. 252—258).

Ἡ μεγάλη ἀγάπη του πρὸς τὸν λαὸ τὸν ὠθοῦσε νὰ διαθέτῃ τὰ πάντα γιὰ τὸν ἐξάνθρωπισμὸ τῶν ἀνθρώπων. «Οὔτε ἐγώ», ἔλεγε, «οὔτε ἐκείνη (ἡ γυναίκα μου) ἀφήναμε τὴν ἀρχή, πού εἶχαμε, νὰ δίνωμε τὸν καιρὸ μας, τίς δυνάμεις μας καὶ τὸ περίσσευμα τῆς περιουσίας μας γιὰ τὴν ἀπλοποίηση τῆς διδασκαλίας τοῦ λαοῦ καὶ τὴν κοινωνικὴ του μόρφωση» (24— παράγρ. 164). Ἐνα θεωρητικὸ ὑπόδειγμα παιδείας τοῦ λαοῦ καὶ ἀνυψώσεως τοῦ βιοτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ του ἐπιπέδου ἀποτελεῖ τὸ μυθιστόρημά του «Λεονάρδος καὶ Γερτρούδη», ὅπου ἐκτυλίσσεται ἡ ἐκπολιτιστικὴ δραστηριότητα τοῦ Διοικητοῦ τῆς περιοχῆς Ἄρνερ καὶ ἄλλων παραγόντων στὸ φανταστικὸ χωριὸ Μπόναλ. Στὶς σελίδες αὐτοῦ τοῦ ἔργου ξεχειλίζει ἡ ἀγάπη τοῦ Pestalozzi πρὸς τὸν ἄνθρωπο κάθε ἡλικίας καὶ κάθε καταστάσεως, γι' αὐτὸ μὲ τὸ βιβλίό αὐτό, πού τόσο διαβάσθηκε, μπῆκε ὁ Pestalozzi σὲ κάθε χωρικὸ σπίτι κι' ἐπεκοινώνησε ψυχικὰ μὲ τὸν λαό, γιὰ νὰ τοῦ ὁμιλήσῃ γιὰ τὰ οἰκογενειακά, κοινωνικά, πολιτικά, ἐκπαιδευτικά καὶ θρησκευτικὰ προβλήματα. Ἐκεῖνο, πού τὸν ἐνδιαφέρει ἐδῶ, εἶναι ὁ ἄνθρωπος· καὶ ἡ προτίμησή του αὐτὴ εἶναι συνειδητὴ: «ἡ ὡμορφιά τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ τίς ὡμορφιές τῆς γῆς» (5— σελ. 292—293). Γι' αὐτὸν τὸν ἄνθρωπο ὑπέφερε πολλὰ καὶ ἀπέθανε βασανισμέ-

νος, ἀλλὰ βασανίσθηκε μὲ τὴ θέλησή του: «Εὐκόλα ὑπέφερα, λέγει, τὰ βάσανα τῆς ζωῆς. Στὰ βάσανα αὐτὰ ἀντίτασσα πεῖσμα καὶ ὑπομονή. Μὰ δὲν μποροῦσα ποτὲ νὰ ὑποφέρω πῶς θὰ πέθαινα, χωρὶς νὰ ὑπηρετήσω τὴν ἀνθρωπότητα. Μέσα μου εἶχα τὸ συναίσθημα πῶς εἶχα τὴ δύναμη αὐτή...» (22—247—248).

3.—Πεσταλότσεια, ὅμως, ἀγάπη πρὸς τὸν ἄνθρωπο αἰσθανόταν καὶ ὁ G. Kerschensteiner: «Ἀγαποῦσα τοὺς μαθητάς μου, ἦμουν εὐτυχῆς μαζί τους», ἔλεγε «καὶ οἱ μαθηταί μου ἀνταποκρινόταν στὴν ἀγάπη μου αὐτή» (1—σελ. 53—54). Ἡ ἀγάπη του γιὰ τὰ παιδιά καὶ τοὺς ἐφήβους ἦταν ἀνάλογη πρὸς τὴν ἀγάπη τῆς μητέρας, γιατί ζοῦσε τὶς πρὸ εὐτυχισμένες ὥρες τῆς ζωῆς του μὲ τὴ νεότητα, ὅπως ἡ μητέρα μὲ τὰ παιδιά της. Σὰν ἀληθινὸς παιδαγωγός, δὲν εἶχε ἐγωϊστικά, οἰκονομικά, χρησιμοθηρικά ἢ πολιτικὰ κίνητρα. Ἐδοκίμαζε μέσα του τὴν εὐτυχία νὰ βοηθῇ τὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη τοῦ ἄλλου. Ζοῦσε μὲ τὴν ἀκλόνητη πίστη γιὰ τὸν θρίαμβο τῶν αἰωνίων ἀξιῶν στὴν ἀνθρωπότητα, διεπίστωνε ὅτι ὁ ἴδιος θὰ εἶχε κάποιες ἰκανότητες νὰ ἐνώση πνευματικὰ μιὰ ομάδα νέων ἀνθρώπων σὲ κάποια ἐποχὴ ὄχι μόνον μὲ τὴν πνευματικὴ σαφήνεια τῆς διδασκαλίας του, ἀλλὰ καὶ μὲ ὀλόκληρη τὴν ὄντοιά του. Καὶ ὅλα αὐτὰ γιατί ἔφερε μέσα του τόσο καθαρὰ τὴ νεότητα τῆς ζωῆς, ὥστε τὸ βάρος τῆς ἡλικίας κι' ἡ ὠριμότητα τοῦ βίου του νὰ μὴ μποροῦν νὰ καταστρέψουν τὴ ζωντανὴ καὶ ρέουσα πηγὴ τοῦ δυναμισμοῦ του. Σὲ ἡλικία 72 ἐτῶν, ὁ ἴδιος λέγει: «Ὁ χρόνος δὲν μπόρεσε νὰ μοῦ ἐλαττώσῃ οὔτε τὴν ἐπιθυμία οὔτε τὴν εὐχαρίστηση γιὰ διδασκαλία... Συχνὰ διερωτῶμαι νὰ μάθω ἀπὸ ποῦ προερχόταν ἡ ἐπιτυχία τῆς διδασκαλίας μου. Δὲν εὔρισκα ἄλλους λόγους παρὰ τοὺς ἐξῆς: «Ἀγαποῦσα ὑπερβολικὰ νὰ συναναστρέφωμαι τὴ νεότητα. Οἱ εὐτυχέστερες ὥρες μου ἦσαν πάντοτε οἱ ὥρες τῶν μαθημάτων μου, τὰ ὁποῖα δὲν ἔδιναν μόνον στὸ σχολεῖο κατὰ τὴν διδασκαλία τῶν μαθηματικῶν, ἀλλὰ καὶ στὶς παγοδρομίες, στὸ κολύμβημα, στὶς ἐκδρομές, στὰ σπόρ. Τὴν ἰκανότητα τῆς σιωπηρῆς χαρᾶς μου, τὴν ὁποία διατηροῦσα ἀπὸ τὴ μητέρα μου, τὴν ἔφερα καὶ στὴν τάξη, ὅπου σύγχρονα ζοῦσα μ' ἐπιμονὴ τὴ σοφὴ σκέψη καὶ τὴν ἀκριβῆ ἔκφραση» (1—σελ. 24).

Ὁ Kerschensteiner πιστεύει ὅτι ὁ «πραγματικὸς παιδαγωγὸς σπρώχνεται ἀπὸ μιὰ ἐσωτερικὴ ὀρμή, ἡ ὁποία προϋποθέτει τὴν ἀφθαρτὴ νεανικότητα τῆς καρδιάς. Γι' αὐτὸ δὲν εἶναι ἀρκετὸ νὰ λέγη κανεὶς, μὲ ἐλαφρὰ συνείδηση, ὅτι εἶναι καλὰ προετοιμασμένος, γιὰ νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ ἔργο του.

Ὁφείλει ἐπὶ πλέον νὰ δοκιμάζῃ τὴν εὐτυχία μὲ τὸ ὅτι συμβάλλει στὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη τοῦ ἄλλου, μὲ τὸ ὅτι βλέπει τὸν θρίαμβο τῶν ἀχρόνων ἀξιῶν τῆς ἀνθρωπότητος» (1—σελ. 145).

Μὲ τὸ ἀνανεωτικὸ του ἔργο ἀπέδειξε ἔμπρακτα ὅτι ἡ παιδαγωγία εἶναι μεταξὺ ἄλλων κυρίως «ἐνέργεια ἀγάπης».

Μὲ τὶς συνεχεῖς σπουδὲς καὶ μελέτες του καὶ μὲ τὸν προσωπικὸ του στοχασμὸ ἐζωντάνεψε τὸν λαὸ τοῦ τόπου του, ἔδειξε τὴν ἀγάπη του πρὸς αὐτὸ τὸν λαὸ καὶ τοῦ ἔδωσε ἕναν προσανατολισμὸ πολὺ εὐρύτερον, πού θὰ τοῦ ἐξασφάλιζε τὸ κυριώτερο προνόμιο τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, τὴν ἐλευθερία. Ὁ ἐπισκέπτης τῶν σχολείων του τὸ 1914, Elie Bertrand, διαπιστώνει ὅτι «ἤθελε σύγχρονα νὰ εἶναι χρήσιμος καὶ στὴν ἐθνικὴ κοινότητα, μορφώνοντας καλοὺς πολίτας ἰκανοὺς γιὰ αὐταπάρνηση καὶ στὸ ἄτομο, προσφέροντάς του μιὰ σταθερὴ ἐπαγγελματικὴ μόρφωση, πού θὰ τοῦ ἐπέτρεπε ν' ἀνεβῆ τὶς βαθμίδες τῆς κοινωνικῆς ἱεραρχίας μὲ τὴν ἐργασία του καὶ τὴ διανόησή του» (2—σελ. 19).

4.— Πορίσματα :

Τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς φιλότητος πρὸς τὸν ἄνθρωπο τῶν τριῶν φορέων τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας μποροῦν νὰ εἶναι τὰ ἑξῆς :

Αἰσθάνονται ἔντονα μιὰ «συμπάθεια» πρὸς τὸν ἄνθρωπο, κατὰ τὴν ὁποία συμμετέχουν στὶς δοκιμασίες του καὶ συμμερίζονται τὰ ἐπακόλουθά του.

Θεωροῦν ὡς κυριώτερη ἀξία τῆς προσωπικότητός των νὰ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν εὐημερία καὶ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπου.

Αἰσθάνονται τὴν εὐχαρίστηση νὰ διαθέτουν γιὰ τοὺς ἄλλους τοὺς πόρους των, τὶς δυνάμεις των καὶ τὸν χρόνο τους, ὥστε ν' αὐξήσουν τὴν εὐημερία ἐκείνων.

Ἀναγνωρίζουν ἀρκετὲς δυνάμεις στοὺς ἀνθρώπους, πὺ ἀγαποῦν, καὶ τοὺς ὀδηγοῦν νὰ δράσουν ἐλεύθερα καὶ νὰ γίνουν αὐτάρκεις κ' αὐτοδύναμοι στὴ ζωὴ· ἡ ἀγάπη τους δὲν εἶναι ποτὲ ἐλεημοσύνη.

Ἐπεκτείνουν τὴν ἀγάπη τους σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους κάθε ἡλικίας, κάθε καταστάσεως καὶ κάθε προελεύσεως.

Πλουτίζουν μὲ τὴν ἀγάπη τους αὐτὴ τὸν δικό τους κόσμο, κατανοοῦν βαθύτερα τὴν ὄντοτήτά τους στὶς σχέσεις της μὲ τὸν συνάνθρωπο καὶ προσανατολίζονται μέσα στὸ ἀνθρώπινο γένος καὶ μέσα στὸ Σύμπαν πιστεύοντας, ὅτι ἀνήκουν σὲ κάτι πὺ ἔχει μεγαλύτερη διάρκεια καὶ σταθερότητα.

Οἱ ἄνθρωποι (παιδιὰ ἢ ὄριμοι), πὺ δέχονται τὴν ἀκτινοβολία τῆς ἀγάπης των, κατανοοῦν, ὅτι ἔχουν μέσα στους δεσμοὺς τῆς ἀγάπης τὴ βασικὴ ἀσφάλεια γιὰ τὴ ζωὴ τους, ὅτι μποροῦν ν' ἀγαποῦν τὸν ἑαυτό τους, γιὰτὶ βρίσκουν θεμελιώδεις ἀξίες στὸ Ἐγὼ τους, τὶς ὁποῖες ἐκεῖνοι πὺ τοὺς ἀγαποῦν ἔχουν ἀναγνωρίσει· κατανοοῦν ὅτι εἰσέρχονται ὁμαλὰ στὴν κοινωνικὴ ὁμάδα (οἰκογένεια, σχολεῖο, ἐπάγγελμα, κοινωνία), ἀφοῦ συμμετέχουν μὲ τὴ δραστηριότητά τους σὲ κοινὰ προσπάθειες, καὶ ὅτι μποροῦν νὰ τρέφουν τὶς φιλοδοξίες των γιὰ τὸ μελλοντικὸ ταξίδι τους στὴ ζωὴ ἀποφασισμένοι νὰ προχωροῦν μὲ τὸν δικό τους κυρίως μόχθο στὴν αὐτοδημιουργία τους.

Ὁ Σωκράτης, ὁ Pestalozzi καὶ ὁ Kerschensteiner ἀγαποῦν τὸν ἄνθρωπο ὄχι μόνον ὅπως παρουσιάζεται μὲ τὴν πραγματικὴ του κατάσταση, μὲ τὶς ἀνάγκες του, μὲ τὴν ἄγνοιά του, μὲ τὶς, λόγω τῆς ἡλικίας του, ἀδυναμίες, ἀλλὰ καὶ ὅπως πρέπει νὰ εἶναι, ὅπως ὑφαίνεται στὸ ὄραμά τους (34—σελ. 623—625). Ἄν ἡ ἀγάπη τους πρὸς τὸν συνάνθρωπο μὲ τὴν πραγματικότητά του τοὺς ὠθεῖ νὰ συμπάσχουν, ἡ ἀγάπη τους πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ τελείου ἀνθρώπου γεμίζει τὴν καρδιά τους ἀπὸ χρυσὲς ἐλπίδες καὶ τοὺς ὠθεῖ σὲ συνεχεῖς κ' ἐπίμονες προσπάθειες γιὰ τὴν ἐξύψωση αὐτοῦ τοῦ δεδομένου ἀνθρώπου. Ἡ φιλότητά τους πρὸς τὸν συγκεκριμένο ἄνθρωπο ἀποτελεῖ τὸ σημεῖο ἐκκινήσεως, ἐνῶ τὸ ὄραμα τοῦ τελείου ἀνθρώπου εἶναι ἡ κατάληξη τῆς παιδευτικῆς των ἐνεργείας. Ἀγαποῦν ἔτσι τὸν ἄνθρωπο μὲ τὶς δυνατότητές του : μὲ τὸ ἀνθρώπινο στοιχεῖο, πὺ ἔχει μέσα του. Πιστεύουν, ὅπως θὰ ἔλεγε θεωρητικὰ ὁ R. Hubert (11—σελ. 765—766), στὴν ὑπαρξη μιᾶς συνειδήσεως στὸν ἄνθρωπο, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ γνωρίζη τὶς ἀλήθειες γιὰ τὰ φαινόμενα τοῦ κόσμου (ἐπιστήμη) ἀκόμη κ' ἂν αὐτὲς οἱ ἀλήθειες ἀναπτύσσωνται καὶ μεταβάλλωνται συνεχῶς (ἐξέλιξη ἐπιστημῶν)· πιστεύουν στὴν ἠθικότητα, στὴν ἀξία μιᾶς συνειδήσεως, πὺ μπορεῖ νὰ δρά σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες, πὺ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι μαζί ἢ ἡ ἀτομικὴ κρίση τοῦ καθενὸς σιγὰ - σιγὰ ἐθέσπισαν, ἀκόμη κ' ἂν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ κανόνες πρόκειται νὰ ἐξελιχθοῦν, νὰ συμπληρωθοῦν

καὶ νὰ τελειοποιηθοῦν περισσότερο· πιστεύουν στὴν ὠμορφιά καὶ στὴν ἀγάπη, στὴν ἀξία τῶν ἀνωτέρων πηγῶν τῆς χαρᾶς γιὰ τὴν αἰσθητικὴ συνείδηση, ἀνεξάρτητα ἂν οἱ τρόποι τῆς ἐκφράσεως ποικίλλουν ἀνάλογα μὲ τοὺς λαοὺς καὶ τὶς ἐποχές· πιστεύουν, ἀκόμη, ὅτι δὲν ὑπάρχει ζωὴ ἀξία τοῦ ὀνόματός της χωρὶς μιὰ ὠλοκληρωμένη θεὰ ὅλης τῆς ὑπάρξεως, μὲ τὴν ὁποία κάθε ἄτομο ὀργανώνεται ὡς ἄνθρωπος στὸ Σύμπαν, μόνο μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι τὴ σκέπτεται καὶ τὴ δέχεται· πιστεύουν, μὲ μιὰ λέξη, στὴν ἀξία τῆς συνειδήσεως καὶ στὴ δυνατότητα τῆς προόδου της. Καὶ ἔτσι μ' αὐτὴ τὴν πίστη τῆς προόδου τῆς συνειδήσεως ἀναλαμβάνουν τὴν ἀγωγή τοῦ ἀνθρώπου κ' ἀφιερώνονται μὲ τὴ φλογερὴ τους φιλοτίμητα στὸν ἐξανθρωπισμὸ του (13— σελ. 16—18).

3. Ἡ σύζευξη ψυχῶν.

Κατὰ τὸ παιδαγωγικὸ ἐνέργημα ἀναπτύσσονται ψυχικὲς σχέσεις μεταξὺ παιδαγωγοῦ καὶ παιδαγωγουμένου, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἐξαρτᾶται κατὰ πολὺ ἡ καρποφορία τοῦ μορφωτικοῦ ἔργου. Οἱ τρεῖς φορεῖς τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας ἀναπτύσσουν ἰσχυροὺς δεσμοὺς μὲ τοὺς μαθητὰς των, οἱ ὁποῖοι συνθέτουν ἓνα εἶδος παιδαγωγικοῦ ζεύγους.

1.— Ὁ ΣΩΚΡΑΤΗΣ ἀνέπτυξε στενὲς σχέσεις μὲ τοὺς μαθητὰς του κατὰ τρόπο, ποὺ ἐπέτρεπε τὴν προσωπικὴ τους ἔρευνα καὶ πρωτοβουλία. Μὲ τὴν «μαιευτικὴ» του καὶ τὴ ζωηρὴ ἐπιθυμία του νὰ συναναστρέφεται τοὺς νέους καὶ τοὺς ὠρίμους, δὲν ἤθελε ποτὲ νὰ εἶναι οἱ συνομιληταὶ του ἀγκιστρωμένοι στὴν προσωπικότητά του, δὲν ἤθελε νὰ κατακτήσῃ τὰ ἀγαπημένα του πρόσωπα, ἀλλὰ ἐφρόντιζε ν' ἀναπτύσῃ τὶς ὑπολανθάνουσες στὴν ψυχὴ τους ἀγαθὲς προθέσεις κ' ἀλήθειες. Ἐχειραγωγοῦσε, ὅπως εἶδαμε σ' ἄλλο κεφάλαιο, τοὺς μαθητὰς νὰ φθάνουν στὴν ἀλήθεια, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ οὔτε ἐκεῖνος ἀπὸ πρὶν τὸ περιεχόμενό της· τοὺς ἔδειχνε τὴν ὀρθὴ μέθοδο, τὴν πειθαρχία τῆς λογικῆς, ποὺ ἔπρεπε ν' ἀκολουθήσουν, καὶ ἔτσι τοὺς ὠδηγοῦσε στὴν αὐτοσυναίσθηση καὶ στὴν προσωπικὴ εὐθύνη. Δὲν ἦταν ποτὲ δογματικὸς μὲ ἀκαμψία οὔτε ρωμαντικὸς μὲ ἀναρχίες, ἀλλὰ ξυπνοῦσε τὴν κριτικὴ συνείδηση τῶν μαθητῶν του, μὲ τὴν ὁποία μπορούσαν καὶ ἔκριναν αὐστηρὰ τὴν πνευματικὴ τους ὀκνηρία καὶ τὴν ἐππολαιότητά τους, χωρὶς νὰ δεσμεύωνται στὴν ἐλευθερία τοῦ στοχασμοῦ τους.

Ὁ Πλάτων περιγράφει τὶς ἐντυπώσεις τῶν μαθητῶν τοῦ Σωκράτη σ' ἓνα χαρακτηρισμὸ τοῦ Ἀλκιβιάδη, στὸ Συμπόσιο, γιὰ τὸ δάσκαλό του :

«Φημὶ γὰρ δὴ ὁμοιώτατον αὐτὸν εἶναι τοῖς σιληνοῖς τούτοις τοῖς ἐν τοῖς ἐρμογλυφεῖσι καθημένοις, οὓστινας ἐργάζονται οἱ δημιουργοὶ σύριγγας ἢ αὐλοὺς ἔχοντας, οἱ διχάδε διοιχθέντες φαίνονται ἔνδοθεν ἀγάλματα ἔχοντες θεῶν. (30— παρ. 215α-β) «Καὶ γὰρ οὖν καὶ τοῦτο ἐν τοῖς πρώτοις παρέλιπον, ὅτι καὶ οἱ λόγοι αὐτοῦ ὁμοιώτατοί εἰσι τοῖς σιληνοῖς τοῖς διοιγομένοις. εἰ γὰρ ἐθέλοι τις τῶν Σωκράτους ἀκούειν λόγων, φανεῖεν ἂν πάνυ γελοῖοι τὸ πρῶτον. τοιαῦτα καὶ ὀνόματα καὶ ρήματα ἔξωθεν περιαιπέχονται, σατύρου δὴ τινα ὑβριστοῦ δοράν. Ὄνους γὰρ κανθηλίους λέγει καὶ χαλκέας τινὰς καὶ σκυτοτόμους καὶ βυρσοδέψας, καὶ αἰεὶ διὰ τῶν αὐτῶν τὰ αὐτὰ φαίνεται λέγειν, ὥστε ἄπειρος καὶ ἀνόητος ἄνθρωπος πᾶς ἂν τῶν λόγων καταγελάσειεν. διοιγομένους δὲ ἰδὼν ἂν τις καὶ ἐντὸς αὐτῶν γιγνόμενος, πρῶτον μὲν νοῦν ἔχοντας ἔνδον μόνους εὐρήσει τῶν λόγων, ἔπειτα θειοτάτους καὶ πλεῖστα ἀγάλματα ἀρετῆς ἐν αὐτοῖς ἔχοντας καὶ ἐπὶ πλεῖστον τείνοντας, μᾶλλον δὲ ἐπὶ πᾶν ὅσον προσήκει σκοπεῖν τῷ μέλλοντι καλῶ κάγαθῶ ἔσεσθαι». (30— παράγρ. 221s).

Ἡ διδασκαλία τοῦ Σωκράτη ἀναμοχλεύει τὴν ψυχὴ τῶν μαθητῶν ὡς τὰ βάθη τῆς μὲ μιά ἰσχυρότατη δύναμη. Τὸ μάθημά του εἶναι λιπὸ καὶ ἀπλό, ὅπως καὶ κάθε μεγάλη ἀλήθεια, γι' αὐτὸ δὲν περιέχει καλλιέπειες καὶ στολίδια οὔτε κολακεῖες. "Ὅποιος κι' ἂν τὸ παρακολουθήσῃ, θὰ συνταραχθῆ, θὰ αἰσθανθῆ σκιρτήματα καρᾶς, πὺ εἶναι ἀγωνία καὶ λαχτάρια μαζί, θὰ χύσῃ δάκρυα, πὺ εἶναι πόνος καὶ καθαρμὸς ψυχῆς (30— παράγρ. 215, D): «σὺ δ' ἐκείνου (τοῦ Μαρσίου) τοσοῦτον μόνον διαφέρεις, ὅτι ἄνευ ὀργάνων φιλοῖς λόγοις ταυτὸν τοῦτο ποιεῖς· ἡμεῖς γοῦν, ὅταν μὲν του ἄλλου ἀκούομεν λέγοντος, καὶ πάνυ ἀγαθοῦ ρήτορος, ἄλλους λόγους, οὐδὲν μέλει, ὡς ἔπος εἰπεῖν, οὐδενί· ἐπειδὴν δὲ σοῦ τις ἀκούῃ ἢ τῶν σῶν λόγων ἄλλου λέγοντος, κἂν πάνυ φαῦλος ἦ ὁ λέγων, ἔαντε γυνὴ ἀκούῃ ἔαντε ἀνὴρ ἔαντε μειράκιον, ἐκπεπληγμένοι ἐσμὲν καὶ κατεχόμεθα» (30— παράγρ. 215—D).

Κατὰ τὶς συζητήσεις, συμβαίνει νὰ κρύβεται μ' ἐπιμέλεια ἢ ὑπεροχὴ τοῦ δασκάλου μὲ ἓναν αὐτοῦποβιβασμό:

Ὁ μαθητὴς στὴν ἀρχὴ σύρεται γοητευμένος ἀπὸ τὸν δάσκαλο, ἀλλὰ, τὴ στιγμὴ πὺ ἀπλώνει τὰ χέρια του νὰ πιάσῃ τὴν ἀλήθεια, τὴν ὁποία φαντάζεται, ὅτι ἐνσαρκώνει ὁ δαιμόνιος δάσκαλος, ὁ Σωκράτης ξεμακραίνει μὲ ἓνα «οὐδὲν οἶδα» (=κι' ἐγὼ δὲν τὸ ξέρω). Μ' αὐτὴ τὴν «εἰρωνεία» του, πὺ ἔλκει μαζί καὶ ἀπωθεῖ, κρατεῖ σὲ διέγερση τὴν ψυχὴ γιὰ τὸ συνεχὲς ξεκίνημα καὶ δὲν τὴν ἀφήνει νὰ δουλωθῆ σὲ προσωπολατρεία καὶ νὰ ἐξαφανισθῆ μὲ μιά συναισθηματικὴ προσήλωσι πρὸς τὸ ἄτομό του.

2.— Ὁ Pestalozzi, ἐπίσης, ἀποδεικνύει, σὲς σχέσεις του μὲ τοὺς μαθητάς, ὅτι εἶναι σὲ θέσι κανεῖς νὰ παιδαγωγῆ, ὅταν μπορῆ νὰ κατεβαίνει ὡς τὸν μαθητὴ καὶ νὰ γίνεται σύντροφός του: «Εἶμαι, ἔλεγε, ὁ ὑπομονητικὸς καὶ καλόκαρδος σύντροφός του. "Ἐνας σύντροφός, πὺ τὸν περισσότερο χρόνο θέλει νὰ μὲ ἔχη κοντά του» (22— σελ. 257—258).

Στὶς σχέσεις του αὐτὲς ἐπιρροὴν εἶχε ἡ ἀμοιβαία ἐμπιστοσύνη:

«Ἐπρεπε πρὸ παντός νὰ πιστοῦν οἱ μαθηταί μου νὰ διαβάξουν, ἀπ' τὴν αὐγὴ ὡς ἀργὰ τὴ νύχτα, στὸ μέτωπό μου καὶ στὰ χεῖλή μου, ὅτι ἡ καρδιά μου ἦταν γι' αὐτοὺς καὶ ὅτι ἡ εὐτυχία τους ἦταν εὐτυχία μου καὶ οἱ χαρὲς τους ἦταν χαρὲς μου». «Ἐμενα μόνος μ' αὐτοὺς ἀπὸ τὸ πρωῖ ὡς τὸ βράδυ... Βρισκόμουν ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμον, ἔξω ἀπὸ τὸ STANS, ἦταν μαζί μου κι' ἐγὼ ἦμουν μαζί τους» (5— σελ. 295).

Ὁ Pestalozzi ἔτσι θεμελιώνει τὴν ἀγωγὴ του στὸν σεβασμὸ καὶ στὴν ἀγάπη: σεβασμὸ ἀπὸ τὸν μαθητὴ στὸν ἑαυτό του καὶ σεβασμὸ ἀπὸ τὸν δάσκαλο στὸν μαθητὴ, ἀγάπη ἀπὸ τὸν μαθητὴ πρὸς τὸν δάσκαλό του, ἀντίστοιχη στὴν ἀγάπη τοῦ δασκάλου πρὸς τοὺς μαθητάς του. Ἡ πείρα του τὸν βεβαιώνει ὅτι «ἀπὸ τὴ φαυλότητα τῆς μεγάλης ἀθλιότητος μποροῦν οἱ μαθηταί νὰ ὑψωθοῦν στὰ συναισθήματα τῆς ἀνθρωπιᾶς, τῆς ἐμπιστοσύνης καὶ τῆς εὐμένειας, ὅτι ἡ συμπάθεια, πὺ ἐκδηλώνεται καὶ στὸ πῶ παραστρατημένο ὄν τὸ ἀνυψώνει σὲ μιά ἀνώτερη ζωὴ καὶ ὅτι τὰ μάτια τοῦ ἐγκαταλελειμμένου ἀνθρώπου λάμπουν παράξενα ἀπὸ χαρὰ κι' εὐγνωμοσύνη, ὅταν, ὕστερα ἀπὸ μερικὰ χρόνια δυστυχίας, ἓνα γλυκὸ καὶ φιλικὸ χέρι προσφέρεται, γιὰ νὰ τὸν κατευθύνῃ» (Ἐπιστολὴ πρὸς φίλο του στὸ Sfans) (5— σελ. 290). Ἡ καλλιέργεια τῆς αὐτοπεποιθήσεως τοῦ μαθητοῦ εἶναι ἡ κύρια ἐπιδίωξι τοῦ Pestalozzi σὲς σχέσεις του μ' αὐτόν. Οἱ σχέσεις του γι' αὐτὸ εἶναι τόσο παιδαγωγοῦσες, ὡστε κι' ὁ μαθητὴς του Ramsauer μποροῦσε νὰ γράψῃ τὶς ἐξῆς ἐντυπώσεις του γιὰ τὸν δάσκαλό του:

«Ὁ ἱερός του ὄμιλος ζῆλος, ἡ γεμάτη ἀφοσίωσι κα' αὐταπάρνησι ἀγάπη του (πρὸς

τοὺς μαθητάς του), ἡ σοβαρὴ καὶ στενόχωρη κατάστασή του, πού γινόταν ἀντιληπτὴ κι' ἀπὸ τοὺς μαθητάς του, προξένησαν τὴν πιὸ μεγάλη ἐντύπωση σέ μένα καὶ συνέδεσαν γιὰ πάντα τὴ γεμάτη εὐγνωμοσύνη παιδικὴ καρδιά μου μὲ τὴ δική του» (19— σελ. 20).

3.— Ὁ G. Kerschensteiner ἀναπτύσσει ὅμοια τὶς πιὸ ἀρμονικὲς σχέσεις μὲ τοὺς μαθητάς του καὶ γνωρίζει νὰ χαμηλώνη τὸ αὐτί του στὴν καρδιά τους, γιὰ ν' ἀκούη τοὺς χτύπους τῆς:

«Ὅταν ἦμουν ἀκόμη καθηγητὴς σὲ Γυμνάσιο, γράφει, καὶ δὲν εἶχα ἄλλες ὑποχρεώσεις ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἐπάγγελμά μου, βρισκόμουν πάντοτε, ὡσάκις μοῦ ἦταν δυνατόν, κοντὰ στοὺς μαθητάς μου καὶ στὸ περιβάλλον τους. Αὐτοὶ μὲ συντρόφευαν στὸ δρόμο, κατὰ τὴ μετάβασή μου ἀπὸ τὸ σπίτι μου στὸ σχολεῖο καὶ κατὰ τὴν ἐπιστροφή μου, πάλιν, στὸ σπίτι μου. Στὰ παγοδρομια ἐδίδασκα αὐτοὺς τὴν τέχνη μου στὴν παγοδρομία· ὅπου ἦταν δυνατόν τὸ κολύμβημα, κολυμποῦσα κι' ἐγὼ μαζί τους. Τὰ ἐλεύθερα ἀπογεύματα καὶ τὶς ἀργίες, ἐπήγαινα μαζί τους ἐκδρομὲς στὴν ὑπαιθρο, στὰ δάση, στὰ λειβάδια. Κατὰ τὶς μεγάλες διακοπές, νοσταλγοῦσα νὰ βρεθῶ πάλι στὴ σχολικὴ μου τάξη» (20— σελ. 147).

Κύριο χαρακτηριστικὸ στὶς σχέσεις του μὲ τοὺς μαθητάς του ἦταν ἡ καλλιέργεια σ' αὐτοὺς τοῦ συναισθήματος τῆς εὐθύνης:

«Κατήρησα», λέγει, μ' ὅλη μου τὴ δραστηριότητα, τὴν κακὴ διαγωγή τῶν μαθητῶν, τὴν ὀκνηρία, τὶς ἀπάτες, τὴν ἔλλειψη σεβασμοῦ, μποροῦσα, ὅμως, νὰ ξεχάσω ἐντελῶς τὰ περασμένα σφάλματα καὶ τὶς ποινὲς καὶ εἶχα ἀληθινὰ περισσότερη χαρὰ ἀπὸ ἓναν ἀμαρτωλὸ γεμάτον μετάνοια παρὰ ἀπὸ ἐνενηντα ἐννέα πειθαρχοῦς... Ἡ συχνὴ συναναστροφή μου μὲ τοὺς μαθητάς ἔξω ἀπὸ τὸ σχολεῖο μ' ἐμάθαινε, καλύτερα ἀπὸ τὴ διδασκαλία τῶν μαθηματικῶν, νὰ γνωρίζω τὴν ἀληθινὴ φύση τους. Ἐξω ἀπὸ τὸ σχολεῖο, ἦμουν ὁ πιὸ ἡλικιωμένος συμμαθητὴς των κι' ὁ πιὸ χαρούμενος σύντροφος τῶν παιγνιδιῶν τους. Τότε οἱ ψυχὲς ἀνοίγαν μ' ἐμπιστοσύνη καὶ συχνὰ ἀνακάλυπτα σὲ μερικοὺς ἀπ' αὐτούς, οἱ ὁποῖοι στὴν τάξη παρουσίαζαν ὀλίγη ἢ μηδαμινὴ ἀπόδοση στὰ μαθήματα, ἐξαιρέτες τάσεις καὶ ἰκανότητες» (1— σελ. 76—77). ὁ

Ἄναζητοῦσε μὲ τὶς σχέσεις του αὐτὲς νὰ ἐπιδράσῃ ἀποτελεσματικὰ στὴν πνευματικὴ ἐξέλιξη τῶν παιδιῶν μὲ τὴν ἐλεύθερη κυρίως ἐσωτερικὴ πρόσδεση τοῦ μαθητοῦ στὸν ἑαυτὸν του, στὸν ἀνώτερο ἑαυτὸν του.

4.— Περὶ σματα :

Ἐκ τῶν σχέσεων, πού ἀνέπτυξαν μὲ τοὺς μαθητάς των οἱ τρεῖς φορεῖς τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας, διαφαίνεται, ὅτι ὑπῆρχε μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἐκείνων μίᾳ παιδαγωγούσα ἀρμονία σχέσεων. Ἐδῶ, δὲν ἔχομε τὸν ἐγωϊσμὸ καὶ τὴν ἀδιαφορία τοῦ παιδαγωγοῦ γιὰ τὴν πραγματικὴ καλλιέργεια τοῦ παιδιοῦ, οὔτε τὸν ἱμπεριαλισμὸ τοῦ δασκάλου, πού ἐμφανίζεται ὡς ἀκόρεστος σὲ συμπάθεια καὶ θαυμασμὸ ἀπὸ τοὺς μαθητάς του ἢ ὡς δυνάστης, πού κυριαρχεῖ μ' αὐστηρὴ πειθαρχία. Ἀντίθετα, ἐδῶ, διαπιστώνομε τὴ βλάστηση μιᾶς οἰκειότητος, πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ σεβάσμα συμπάθεια, καὶ τὴ θερμὴ ἀτμόσφαιρα γιὰ τὴν αὐτοεκκόλαψη τοῦ μαθητοῦ ὡς ἀνθρώπου: α) Οἱ φορεῖς τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας εἶναι ψυχεγέρται καὶ ὄχι κυρίαρχοι ἢ κατακτηταὶ ψυχῶν· παραιτοῦνται ἀπὸ προσωπικὰ ὀφέλη κατὰ τὶς σχέσεις των αὐτὲς κι' ἀποτελοῦν τὸ ἀπρόσωπο παράδειγμα θάρρους, ταπεινότητος, ἀνιδιοτελοῦς ἀγάπης. Οἱ μαθηταὶ ἔτσι δέχονται ἐκούσια τὴν πειθαρχία καὶ στρέφονται μ' ἀφοσίωση ὄχι πρὸς τὰ πρόσωπα, ἀλλὰ πρὸς τὶς ἀξίες· ἐνῶ δὲν αἰσθάνονται νὰ τοὺς ζητῆται σεβασμὸς κι' εὐγνωμοσύνη, νοιώθουν ἰκανοποίησι γιὰ τὸ δικό τους κάθε φορὰ ἀνάβασμα μὲ κάποιους μεγαλύτερους καὶ ἐμπειρότερους συνεργάτας, τοὺς παιδαγωγούς των. β) Οἱ παιδαγωγοὶ ἀγαποῦν τὸν μαθητὴ καὶ

τὸν πλησιάζουν, γιὰ νὰ τὸν ἐλευθερώσουν καὶ ὄχι νὰ τὸν σύρουν καὶ νὰ τὸν ξαναγυρίσουν στὴν παιδική του ἡλικία. Γι' αὐτὸ ξεκινοῦν ἀπὸ τὴ στοργικὴ τρυφερότητα, προχωροῦν στὴν κρυφὴ ἀγάπη, γιὰ νὰ φθάσουν στὴν εὐεργετικὴ οὐδετερότητα καὶ ν' ἀφήσουν ἔτσι στὸν μαθητὴ τὴν πρωτοβουλία καὶ τὴν προσωπικὴ εὐθύνη. Ὁ μαθητὴς τότε αἰσθάνεται μιὰ φωνή, τὴν ἴδια φωνὴ τοῦ Ζαρατούστρα (ἔργο τοῦ Νίτσε), ὅταν ἐξέπεμπε τοὺς μαθητὰς του: *Mecum — Tecum*: εἶσαι μαζί μου, ὅταν ἀκολουθῆς πιστὰ τὸν ἑαυτό σου, ἂν φιλοδοξῆς νὰ μὲ φθάσης, τράβηξε τὸν δικό σου δρόμο (34—σελ. 58, 23—σελ. 164—169).

Οἱ σχέσεις αὐτὲς παιδαγωγοῦ καὶ μαθητῶν δημιουργοῦν τὴ σύζευξη ἐκείνην τῶν ψυχῶν, ποὺ βασιζέται σὲ μιὰ αὐταπάρνηση τοῦ δασκάλου καὶ σ' ἓνα πόθο τοῦ μαθητοῦ γιὰ ὅ,τι θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ μὲ τὶς δικές του κυρίως δυνάμεις. Ὁ μαθητὴς κατανοεῖ τότε τὶς προθέσεις τοῦ δασκάλου καὶ αἰσθάνεται ν' ἀκούῃ φιλικὴ τὴ φωνὴ του στὸ βάθος τῆς καρδιάς του. Ἔτσι ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἡ στοργικὴ ἔκκληση τοῦ δασκάλου του πρέπει νὰ γίνῃ τώρα μέσα του ἐσωτερικὴ ἔκκληση (16—σελ. 119). Ἡ ἀγάπη του πρὸς τὸν δάσκαλο θὰ γίνῃ πόθος παροχετεύσεως πρὸς τὸ ἐγώ του γιὰ ἐκεῖνο ποὺ θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ. Στὸ παιδαγωγικὸ τοῦτο ζεῦγος δασκάλου καὶ μαθητῶν κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ δύο μέρη κρατᾷ τὴν αὐτοτέλειά του. Οἱ μαθηταὶ δὲν ἔχουν εἶδωλό τους τὸν δάσκαλο· ἐμπιστεύονται σ' αὐτόν, γιὰ νὰ γίνουν καλύτεροί, ἐμπιστεύονται σ' ἓναν ὁδηγό, γιὰ νὰ βαδίσουν πρὸς τὴν κορυφὴ τοῦ βουνοῦ. Ὁ παιδαγωγὸς προσφέρεται σ' αὐτοὺς ὄχι μὲ τὸ πνεῦμα μιᾶς ἀνθρώπινης, ἀλλὰ μιᾶς θείας φιλανθρωπίας, ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ Fenelon (30—σελ. 159, 14—σελ. 78 — 79, 238):

«Ἐπάρχουν πολλοὶ τρόποι, γιὰ νὰ δοθῇ κανεὶς στοὺς ἀνθρώπους. Ὁ πρῶτος τρόπος εἶναι νὰ κάμῃ νὰ τὸν ἀγαπήσουν, ὄχι γιὰ νὰ γίνῃ τὸ εἶδωλό τους, ἀλλὰ γιὰ νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν ἐμπιστοσύνη τους καὶ νὰ τοὺς κάμῃ καλοὺς ἀνθρώπους. Αὐτὴ ἡ φιλανθρωπία εἶναι στὴν ὁλότητά της θεϊκὴ φιλανθρωπία».

Κι' ὅταν προσφέρεται κανεὶς μὲ μιὰ τέτοια διάθεση πρὸς τοὺς ἄλλους¹⁾, τότε δημιουργεῖται ἀληθινὰ ἡ πιὸ ἀρμονικὴ σύζευξη τῶν ψυχῶν ποὺ ἔχει τὴν καρποφορώτερη παιδαγωγοῦσα δύναμη.

4. Ἡ ἥρωϊκὴ διάθεση.

Ἡ ψυχογραφία τῶν τριῶν φορέων τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας ποὺ ἔχει ἤδη ἐκτεθῆ στὴ διαπίστωση τῆς ἔντονης παρουσίας τῆς ὄντοότητός των, στὴν περιγραφὴ τῶν συναισθημάτων τῆς φιλότητός των πρὸς τὸν ἄνθρωπο καὶ τῶν ψυχικῶν σχέσεών τους μὲ τοὺς μαθητὰς της, πρέπει νὰ συμπληρωθῇ καὶ μὲ τὴν ἀνάλυση τῆς ἥρωϊκῆς διαθέσεως ποὺ τοὺς διακρίνει καὶ τὴν ὁποία διαπιστώνομε στὴ μελέτη τοῦ βίου καὶ τῶν κειμένων τους.

1.— Ὁ ΣΩΚΡΑΤΗΣ παρουσιάζεται πάντοτε σ' ὅλη του τὴ ζωὴ περίεργα τολμηρὸς μὲ τὴ φαινομενικὴ προσβλητικότητά τῶν ἐρωτήσεών του, μὲ τοὺς

1) Μιὰ μεγάλη ἀλήθεια στὸ Νίτσε: «Ὁ ἀνθρωπισμὸς τοῦ δασκάλου ποὺ ἐπιβάλλει νὰ προσφυλάσῃ τοὺς μαθητὰς του ἀπὸ τὸν ἑαυτό του». «Ὁ ἄνθρωπος, τὸ παιδί, εἶναι, κάτι ἱερό. Τὸ μόνο ποὺ ἔχομε δικαίωμα νὰ κάνωμε εἶναι νὰ τὸ ψηλαφοῦμε προσεχτικὰ, νὰ τὸ ἀγγίζωμε μὲ τὸ δάκτυλο τοῦ δημιουργοῦ, ὅπως μᾶς τὸ δείχνει ὁ Μιχ. Ἄγγελος στὴ μεγάλη του ζωγραφικὴ σύλληψη τῆς δημιουργίας τοῦ Ἀδάμ στὴν ὄροφὴ τῆς Καπέλλα Σιξτίνα» (34—σελ. 58).

ἐρεθισμούς τῶν ἐρευνητικῶν συνηθειῶν του, μὲ τὴν σταθερὰ ἀποφασιστικὴ ἐπίδραση τῆς «εἰρωνείας» του, μὲ τὴ μοναδικότητα τοῦ ρόλου του στὴ διαμόρφωση ἠθικῆς συνειδήσεως τῶν νέων τῆς ἐποχῆς του, μὲ τὶς ἀψιθυμίες καὶ τὶς συγκινήσεις, ποὺ προκαλοῦσε μὲ τὰ ἠθικὰ θέματα τῶν συζητήσεών του, μὲ τὸν ἐλεύθερο τρόπο τῆς διαπραγματεύσεως αὐτῶν τῶν θεμάτων καί, τέλος, μὲ τὴν ἄρνησή του ν' ἀποφύγη τὸν θάνατο.

Πιστεύοντας στὴν ἀξία τοῦ ἠθοπλαστικοῦ ἔργου του, διακηρύττει: «Ἐνταῦθα δεῖ, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, μένοντα κινδυνεύειν, μηδὲν ὑπολογιζόμενον μήτε θάνατον μήτε ἄλλο μηδὲν πρὸ τοῦ αἰσχροῦ» (26— παράγρ. 16).

Στὴν ἀπολογία του ἐνώπιον τῶν δικαστῶν ἀνασκευάζει μὲ παρρησία τὶς κατηγορίες, ἀποδεικνύει, ὅτι εἶναι ἀθῶος, ζητεῖ, ἀντὶ τῆς ποινῆς, τὴν ἀμοιβὴ μὲ τὴ δωρεὰν σίτισή του καὶ δὲν φοβεῖται νὰ διακηρύξη, ὅτι τὸ ἔργο του εἶναι ἔργο «ἀνδρὸς ἀγαθοῦ», ὅποτε «οὐκ ἔστιν ἀνδρὶ ἀγαθῷ κακὸν οὐδὲν οὔτε ζῶντι οὔτε τελευτήσαντι, οὐδὲ ἀμελεῖται ὑπὸ Θεῶν τὰ τούτου πράγματα» (26— παράγρ. 33). Γι' αὐτὸ ὁμλεῖ μὲ τὴ γνωστὴ «εὐψυχία του πρὸς θάνατον» καὶ διδάσκει ἀκόμη μιὰ φορὰ τὸν λαὸ τῶν Ἀθηνῶν:

«Ἄλλὰ καὶ ὑμᾶς χρή, ὦ ἄνδρες δικασταί, εὐέλπιδας εἶναι πρὸς θάνατον» (26— παράγρ. 33).

Καὶ ἡ τελευταία ἐκείνη διδαχὴ του συνεχίζεται μὲ μιὰ ἀξιολόγηση τῆς ζωῆς του, τοῦ θανάτου του καὶ τῆς ζωῆς τῶν δικαστῶν του:

«ἀλλὰ γὰρ ἤδη ὥρα ἀπιέναι, ἐμοὶ μὲν ἀποθανουμένῳ, ὑμῖν δὲ βιωσομένοις· ὅποτεροι δὲ ἡμῶν ἔρχονται ἐπὶ ἄμεινον πρᾶγμα, ἄδηλον παντὶ πλὴν ἢ τῷ Θεῷ» (26— παράγρ. 33).

Ἄλλὰ, ὅπως λέγει ὁ Γάλλος στοχαστὴς V. Delbos (7— σελ. 27), σὲ ἓνα ἄλλο δικαστήριον ὀλιγώτερο ἀλλανθαστο ἀπὸ ὅ,τι τὸ δικαστήριον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ περισσότερο ἀμερόληπτο ἀπὸ ὅ,τι τὸ δικαστήριον τῶν συγχρόνων καὶ συμπατριωτῶν τοῦ Σωκράτη, ἡ ὀριστικὴ ἀπόφαση ἔχει ληφθῆ: ἡ σκεπτόμενη ἀνθρωπότητα ἀπεκάλυψε μιὰ γιὰ πάντα τὸν πνευματικὸ καὶ ἠθικὸν ὀρθολογισμό τοῦ Σωκράτη μέσα ἀπὸ τὴ σωματικὴ του καταδίκη, ποὺ τοῦ ἐπέβαλε μιὰ μέρα ἡ τύφλωση τῶν ἀτομικῶν μνησικακιῶν καὶ τῶν συλλογικῶν προκαταλήψεων, καὶ μέσα ἀπὸ τὶς ὠραιότερες καὶ ἰσχυρότερες φιλοσοφικὲς του ἀντιλήψεις καί, μάλιστα, μέσα ἀπὸ ἐκεῖνες, πού, γιὰ νὰ φωτισθοῦν καλύτερα μὲ ἓνα ἄλλο φῶς, δὲν παρεγνώρισαν καθόλου τὴν ἔλλογη κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπινου Λόγου (λογικῆς) ἐπὶ τῆς ζωῆς· καὶ ἀκόμη ἡ ἀνθρωπότητα αὐτὴ δὲν ἔπαυσε νὰ θερμαίνει καὶ νὰ ζωντανεύη, μὲ τὶς ἀνάλογες ἀναμορφώσεις, τὶς ιδέες καὶ τὸ πνεῦμα ἀκόμη τοῦ Σωκράτη. Κι' ἔτσι, ὁ Σωκράτης ἔρχεται «ἐπὶ ἄμεινον πρᾶγμα». Ἴσως μ' αὐτὴ τὴν κατανόηση τῆς αἰωνίας ἀξίας τοῦ ἔργου του δέχεται μὲ εὐψυχία τὸ κώνειον¹.

2— Ὁ Pestalozzi ζῆ, ἐπίσης, ὅπως εἶδαμε στὴ βιογραφία του, μιὰ ζωὴ γεμάτη ἀπὸ ἀγῶνες γιὰ τὴν παιδεία.

Κάθε ἀποτυχία του, ἀντὶ νὰ τὸν ἀποθαρρύνη καὶ νὰ τὸν ἀπογοητεύη, τὸν ὀπλίζει βαρύτερα καὶ τὸν ὠθεῖ σὲ νέους σκοπούς.

Οἱ ἀποτυχίες στὸ Neuhof καὶ στὸ Stans δὲν τὸν ἀποθαρρύνουν· μάχεται ἡρωικὰ νὰ κρατήσῃ, ὅσο περισσότερο χρόνο θὰ μπορούσε ἀκόμη, τὰ ἰδρύματα

1) «Ὁ ἀληθινὸς δάσκαλος εἶναι μάρτυς», «Γιὰ νὰ παρατηρήσῃς τὸν κόσμον, καμιά σκοπιὰ δὲν εἶναι ψηλότερη ἀπὸ ἓνα σταυρό» (Ἐδ. Λῶρενς) (34— σελ. 56).

αὐτά· ὁ ἀσίγαστος πόθος του νὰ προσφερθῆ στὴν παιδεία τὸν ὀδηγεῖ στὴ μεγάλη ἐκείνη προσπάθεια τοῦ Yverdon. Στὶς συχνές οἰκονομικές του ἀποτυχίες, ὑψωνόταν ἀτσάλινη ἡ ψυχὴ του μὲ τὸ ἴδιο πάντοτε σθένος, τὸν ἴδιο ἐνθουσιασμό καὶ τὸ ἴδιο ὄνειρο τῆς ζωῆς του, ὅπως καὶ στὰ νεανικά του χρόνια: «Μέσα στὸν ἐμπαιγμό», γράφει, «μέσα στὰ εἰρωνικά γέλοια τοῦ κόσμου, πού μ' ἀπαρνιόταν, δὲν σταματοῦσε ἡ δυνατὴ ὀρμὴ τῆς καρδιάς μου πρὸς τὸν μοναδικὸ σκοπὸ μου: Νὰ βουλώσω τὶς πηγές τῆς δυστυχίας, πού μέσα σ' αὐτὴ ἔβλεπα γύρω μου νὰ εἶναι βουτηγμένος ὁ λαός. Καὶ ἡ δύναμή μου ὅλο κι' ἐμεγάλωνε. Ἡ δυστυχία μου μ' ἐδίδασκε ὅλο καὶ περισσότερο γιὰ τὸν σκοπὸ μου...» (22—σελ. 99).

Ἡ ψυχὴ τοῦ Pestalozzi συνταράσσεται συνεχῶς ἀπὸ τοὺς μεγάλους πόθους του, τοὺς ὁποίους ἄφοβα διακηρύττει μὲ τὰ κοινωνικά συγγράμματά του καὶ μὲ τὶς ὁμιλίες του: «Ποτέ μου δὲν θὰ φοβηθῶ, ἔλεγε, τοὺς ἀνθρώπους γιὰ νὰ ὁμιλήσω, ὅταν βλέπω πὼς τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος μου τὸ ἐπιβάλλει» (19—σελ. 26—27).

Ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού συμμετεῖχε στὴν Ἐταιρεία τῶν Πατριστῶν ὡς τὰ τελευταῖα γηρατειά του, ἡ ζωὴ του δὲν ἦταν τίποτε ἄλλο παρὰ μιά πάλη ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του, τῶν ἀδυναμιῶν του καὶ ἐναντίον τοῦ κόσμου μὲ κύριο σκοπὸ του τὴ γενίκευση τῆς λαϊκῆς παιδείας. Πολλές φορές περιφρονήθηκε γιὰ τὶς ἀποτυχίες του, πολλές φορές ἐπείνασε, ξενύχτησε, ὠδοιπόρησε, ἀπογοητεύθηκε καὶ ἔφαγε μὲ δάκρυ τὸ φτωχὸ φαγητό του. Ἐχασε τὴν περιουσία του, τοὺς σπιτικούς του, τοὺς φίλους του. Ἐπικρίθηκε ὡς τολμηρὸς καινοτόμος καὶ ἔνοιωσε τὴ δυσπιστία τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς του. Καὶ ὅμως, συνέχιζε τὶς προσπάθειές του μὲ τὴν ἴδια ἐπιμονή. Πολλές φορές ἔκαμε τοὺς ἰσχυροὺς τῆς γῆς νὰ ἐνδιαφερθοῦν γιὰ τὸ ἔργο του, νὰ τὸν ἐκτιμήσουν καὶ νὰ τὸν βοηθήσουν. «Συνήθως συντριβόμουν», γράφει ὁ ἴδιος σὲ φίλο του, «ἀλλά, πρὶν ἀπὸ τὴν ὀλοκληρωτικὴ συντριβὴ μου κατέβαλα ὅλες τὶς δυνάμεις μου σὰν ὁ καλὸς κωπηλάτης, ὁ ὁποῖος δίνει ὅλο τὸν ἑαυτό του πρὸ τοῦ ναυαγίου». Ἐτσι μποροῦσε νὰ καταβάλῃ ὑπεράνθρωπη ἐνεργητικότητα καὶ νὰ ὑπερνικήσῃ τὸν πόνο καὶ τὴν ἀρρώστεια ἀκόμη μὲ τὴν ὑπερένταση τῶν σωματικῶν καὶ ψυχικῶν του δυνάμεων (19—σελ. 25—26). Μὲ τὴ φλόγα τῆς ὑψηλῆς του ἰδέας ἀγωνίζεται ἥρωικά, ἀναπτύσσει ποικίλες παιδαγωγικὲς δραστηριότητες, ὡς τὴν ὥρα πού τὸν ἐγκαταλείπει τὸ καταπονημένο ὑλικὸ σκῆνωμά του.

3.— Ὁ Kerschensteiner ἐπιδεικνύει παρόμοια ἥρωικὴ διάθεση γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν του. Ἡ ἀναδιοργάνωση τῆς ἐκπαιδεύσεως στὸ Μόναχο, ἡ ἀναμόρφωση τοῦ προγράμματος μαθημάτων, ἡ ἀλλαγὴ τοῦ πνεύματος σχολικῆς ἐργασίας, ἡ ἴδρυση νέων διδαστηρίων γιὰ τὴ στέγαση τῶν μαθητῶν καὶ τῶν ἐργαστηρίων, ἡ ἀπόσπαση οἰκονομικῶν ἐπιχορηγήσεων ἀπὸ τὴν Πολιτεία, ἡ εἰσαγωγὴ τῆς νέας κατευθύνσεως τοῦ Σχολείου Ἐργασίας στὴν Παιδαγωγικὴ, ὅλα αὐτὰ εἶναι θέματα, γιὰ τὰ ὁποῖα ἀντιμετώπισε πολλές δυσκολίες, ἀντιρρήσεις, δυσπιστίες, ἐπικρίσεις καὶ κινδύνους ἀποτυχίας ἀκόμη. Μὲ τὸν ἰσχυρό, ὅμως, χαρακτῆρα του, τὴ μεγάλη ἐπιμονὴ του καὶ τὴ φιλοπονία του κατῴρθωσε νὰ σταθεροποιήσῃ τὸ μεταρρυθμιστικὸ ἔργο του στὴν παιδεία.

Ἀπὸ τὸν βίο του ἀποδεικνύεται ὅτι διακατέχεται πάντοτε ἀπὸ τὴν ἀξιοθαύμαστη διάθεση νὰ προχωρῇ θαρραλέα στὴν πραγματοποίησιν τῶν παιδαγωγικῶν του σχεδίων.

4.—Πορίσματα :

Η διακήρυξη νέων Ἰδεῶν καὶ ἡ ἐφαρμογή τους μὲ νέα ἐκπαιδευτικὰ ἴδρυματα δημιουργοῦν πάντοτε ποικίλες ἀντιθέσεις καὶ συναντοῦν πολλές δυσκολίες. Σὲ τέτοιες καταστάσεις χρειάζεται ἡρωϊκὴ διάθεση τῶν πρωτοπόρων ἐκείνων, πού ἀναλαμβάνουν τὸ ἀνακαινιστικὸ ἔργο. Οἱ φορεῖς τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας, πού ἐξετάζομε, διακρίνονται γι' αὐτὴ τὴν ἡρωϊκὴ τους διάθεση καὶ κατορθώνουν νὰ ὑπερνικοῦν τὰ ὑλικά ἐμπόδια καὶ τὶς ἀντιθέσεις καὶ νὰ προχωροῦν διανοίγοντας νέους δρόμους στὴν Παιδαγωγική. Ἴσως, στὴν πορεία τους, νὰ δοκιμάζουσι πικρίες καὶ συνεχεῖς ἀπογοητεύσεις, ἴσως νὰ φθειρῶνται σωματικὰ καὶ ἴσως ἀκόμη νὰ ὀδηγοῦνται στὸν θάνατο. Ἡ πίστις τους, ὅμως, στὴν ἀξία τοῦ ἔργου τους δυναμώνει τὴν ψυχὴ τους, ὥστε νὰ μποροῦν ν' ἀγωνίζονται ἡρωϊκὰ ὡς τὰ βαθειὰ γηρατειά τους γιὰ τὴν καρποφορίαν τῶν προσπαθειῶν τους (34—σελ. 626—632).

Ἡ κυριαρχία τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας ἐπὶ τῆς ψυχῆς δὲν σκοτίζει τὴ λογικὴ τῶν παιδαγωγῶν μας. Ἴσως, σὲ κάποιες στιγμὲς τῆς ζωῆς τοῦ, νὰ βρισκεται ὁ Σωκράτης (30—παράγρ. 175β—C) ἢ ὁ Pestalozzi (22—σελ. 377—387, 19—σελ. 12), ἢ ὁ Kerschensteiner (1—σελ. 14) ἀκόμη σὲ κάποια κατάστασι «ἀτομίας» τοῦτο, ὅμως, μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθῆ ἢ ὡς κατάστασι πνευματικῆς περισυλλογῆς αὐθόρητη καὶ ἀναγκαία ἄλλωστε στοὺς ἀνθρώπους, μὲ τὴν πλοῦσια δραστηριότητα, ἢ ὡς ἐκδήλωσις περιέργου καὶ ἀσυνήθιστη γιὰ τοὺς πολλοὺς, πού μπορεῖ μὲν νὰ χαρακτηρίζεται ὡς παραφορά, δὲν παύει ὅμως νὰ περιέχῃ τὴν ἡρωϊκὴ ἐκείνη διάθεσι μὲ τὴν ὁποία δημιουργοῦνται τὰ μεγάλα ἔργα. Γιὰ τοὺς πολλοὺς, συνήθως, τῶν καινοτόμων καὶ τῶν πρωτοπόρων ἡ ζωὴ εἶναι μιὰ «ἀτομία». Ἀλλὰ καὶ στὴ ζωὴ τῶν περισσοτέρων ἀπ' αὐτοὺς τοὺς καινοτόμους ὀφείλομε νὰ εἶδω αἰώνιες πολιτιστικὰς ἀξίες. Ἄν οἱ σύγχρονοι τῶν φορέων τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας ὑπῆρξαν μὲ προχειρότητα αὐστηροὶ ἀποτιμηταὶ τῶν ψυχικῶν τους καταστάσεων καὶ ἂν στάθηκαν στὰ συγκεκριμένα, γιὰ τὴν ἐποχὴ τους, ἀποτελέσματα τῶν προσπαθειῶν τους μὲ τὸ μέτρο τῆς ἀμεοῦς ωφελείας, εἰμὲς σήμερα, πού νοιώθουμε «νὰ γίνονται τὰ φτερά τους οἱ ἰδέες τῆς ἐποχῆς μας καὶ τοῦ πνεύματός μας», ν' ἀβασταχτὰ δεσμὰ καὶ τ' ἀρπάγια τῆς ψυχῆς μας, θὰ μπορούσαμε νὰ πούμε γιὰ καθὲ ἕνα ἀπ' αὐτοὺς ὅτι λέγει ὁ Σωτὴρ Σκίπης σὲ παρόμοιους φορεῖς πάθους δημιουργίας:

Ὁ Κερσένστεϊνερ O' —.8
 Κι ἂν ὁ ἥλιος σ' ἐπρόδωσέ, ὅπως τὸν Ἴκαρο,
 κι ἐπέσῃς πρὶν νὰ φτάσῃς τὸ σκοπὸ σου,
 μέσα στὸ φῶς ἐπέσῃς καὶ ὅλο φῶς
 εἶναι ὁ θάνατός σου.
 (Μέσα στὸ Φῶς).

Ὁ θάνατός τους εἶναι φῶς, διότι ὑπηρετοῦν καὶ μ' αὐτὸν ἀκόμη τὸν θάνατο τὰ «ὑψηλὰ ἰδανικὰ τῆς παιδείας μὲ υπεύθυνη στάσι, σὲ κάθε στιγμὴ, σὲ μιὰ ἀσταμάτητη πορεία». Ζυμωμένοι οἱ ἴδιοι μὲ ἰδανικὰ ὑψώνουν τὸ ἠθικὸ πρόσωπό τους μὲ ὑψηλὸ ἀνάστημα γιὰ τὴν παιδεία τοῦ ἀνθρώπου, ἐνὸς ἀνθρώπου, ὅπως τὸν ἔπλαθε ἡ πλοῦσια ψυχὴ τους. Βαθαίνουν καὶ ζοῦν ἔντονα οἱ ἴδιοι τὸ ἰδανικὸ, πού κυνηγοῦν, καὶ γι' αὐτὸ μποροῦν νὰ τὸ μεταδίδουν καὶ στοὺς ἄλλους, καὶ μὲ τὴν εὐψυχία τους πρὸς θάνατον ἀκόμη. Εἶναι ἀληθινοὶ παιδαγωγοί.

Συμπέρασμα.

1.— Στην ψυχική δομή τῶν τριῶν φορέων τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας διακρίναμε τὴ σταθερὴ διάθεση γιὰ τὴν ἔντονη παρουσία τῆς ὑπάρξεώς των στὸν κόσμον, πὺ ὑποκινεῖται ἀπὸ τὴν συναίσθηση εἰδικῶν σχέσεων τους μὲ τὸν Χρόνον, μὲ τους " Ἄλλους καὶ μὲ τὸ Ὑπερβατόν, τὴ ζωερὴ φιλότητα πρὸς τὸν συνάνθρωπον, τὴν ἄρμονικὴ σύζευξη τῶν ψυχῶν τους μὲ τις ψυχὲς τῶν μαθητῶν τους καὶ τὴν ἡρωϊκὴ διάθεσή τους μπροστὰ στὰ ἐμπόδια, στοὺς κινδύνους καὶ στὸν θάνατον ἀκόμη.

2.— " Ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα δὲν ἀπαντῶνται σ' ἄλλους φορεῖς θετικοῦ πάθους δημιουργίας. Τὸ ἀντικείμενο τοῦ πάθους ἐκείνων θὰ εἶναι ἡ γνώση, ἡ ἠθικότητα, ἡ ἡ ὠμορφία, ἡ τὸ θεῖον, ἡ ἡ ἐξυπηρέτηση τῶν βιολογικῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἶναι φυσικὸ νὰ διαμορφώνεται καὶ νὰ τροφοδοτεῖται ἀνάλογα πρὸς τὸ ἀντικείμενο τὸ ψυχικὸ τους ὑπόστρωμα. Ἀπ' ὅλες τις συνειδησιακὲς των καταστάσεις ἐκεῖνοι θέτουν σὲ ἔντονη λειτουργία καὶ καρποφορία τὴ μία κυρίως ἀπ' αὐτές, ἡ τὴ γνωστικὴ, ἡ τὴν ἠθικὴ, ἡ τὴν αἰσθητικὴ, ἡ τὴν θρησκευτικὴ, ἡ τὴν συνείδηση τῆς βιολογικῆς ὄντοτης (οἰκονομικὰ ἀγαθὰ).

Κατὰ τὸν E. Spranger (21— σελ. 10—18), ὡς γνωστόν, οἱ δημιουργοὶ τοῦ πολιτισμοῦ διακρίνονται ἀπὸ μιὰ εἰδικὴ γιὰ τὸ ἄτομον τους πνευματικὴ καὶ ἀξιολογικὴ ροπή. Σ' αὐτὴ τὴν εἰδικὴ ροπή ὠρισμένων προικισμένων μὲ ἐξαιρετες ἰκανότητες ἀτόμων ὀφείλεται ἡ δημιουργία τῶν διαφόρων ἀγαθῶν τοῦ πολιτισμοῦ, πὺ ἐκφράζονται ὡς ἐπιστημονικὲς (γνωστικὲς), ἠθικὲς (κοινωνικὲς, πολιτικὲς), αἰσθητικὲς, θρησκευτικὲς καὶ οἰκονομικὲς ἀξίες. Τὰ αὐτὰ - δημιουργοὶ μιᾶς κατηγορίας ἀγαθῶν πολιτισμοῦ (τὸ καθένα εἰδικῆς κατηγορίας) ζοῦν ὡς « ἄρχουσάν » μιὰ μόνον πνευματικὴ - ἀξιολογικὴ ροπή καὶ θέτουν σὲ συνάρτηση αὐτῆς τις ἄλλες πνευματικὲς τάσεις, πὺ ἀποτελοῦν γιὰ τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ δευτερεύουσες πνευματικὲς ροπές. Ἐποῖ, οἱ διαφοροὶ φορεῖς πάθους δημιουργίας (ἐπιστήμης, ἠθικῆς, τέχνης, θρησκείας) ἔχουν ὡς πρυτανεύουσα μιὰ ἀξιολογικὴ - πνευματικὴ τάση καὶ ἡ καρποφορία τῆς ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο τοῦ πάθους των. " Ἀρα, μιὰ μόνον συνειδησιακὴ τους κατάσταση (πνευματικὴ ροπή) τίθεται κυρίως σὲ ἔντονη λειτουργία.

3.— Οἱ φορεῖς τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας δὲν σκοπεύουν τὴ δημιουργία πολιτιστικῶν ἀγαθῶν μιᾶς κατηγορίας, ἀλλὰ τὴν ἐκκόλαψη καὶ καρποφορία, ὅπως εἶδαμε στὸ ἔργο τους (Βο κεφάλαιο) ὅλων τῶν συνειδησιακῶν καταστάσεων τοῦ παιδευομένου. Ἐπειδὴ τὸ ἀντικείμενο τοῦ πάθους των ἀναφέρεται σ' ὀλόκληρον τὸν ἀνθρωπον, προϋποτίθεται ὅτι, γιὰ νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ προσφέρουν εὐεργετικὴ τὴ συνδρομὴ τους σ' αὐτόν, οἱ ἴδιοι κατανοοῦν ἔντονα ὅλες τις συνειδησιακὲς καταστάσεις, ζοῦν ἔντονα ὅλες τις πνευματικὲς καὶ ἀξιολογικὲς ροπές των, βρίσκουν τὴ θέση τῆς ἀνθρώπινης ὄντοτης στὸν Χρόνον, στοὺς " Ἄλλους καὶ στὸ Ὑπερβατόν, ἀγαποῦν αὐτόν τὸν ἀνθρωπον γιὰ τὸ αἰώνιον ἀνθρώπινο στοιχεῖο του, (ὅλες τις συνειδησιακὲς καταστάσεις), συνδέονται στενὰ μαζί του καὶ ἀγωνίζονται ἡρωϊκὰ γι' αὐτόν. Μόνον ἕνα τέτοιο δικό τους ψυχικὸ ὑπόστρωμα, ὅπως τὸ ἀναλύσαμε στὸ κεφάλαιο τοῦτο, μπορεῖ νὰ θερμαίνῃ τὸν ὀρμητικὸ δυναμισμό τους γιὰ τὴν παιδεία τῶν ἄλλων. Γι' αὐτό, ἀκριβῶς, χαρακτηρίζομε ὡς ἰδιότυπὴ τὴν ψυχή

1) Βλέπε τις βιβλιογραφικὲς παραπομπὲς στὰ προηγούμενα κεφάλαια γιὰ τὴν παιδαγωγό.

κ ἢ δ ο μ ῆ τ ῶ ν φ ο ρ ἑ ῶ ν τ ο ὦ π ά θ ο υ ς τ ῆ ς π α ι γ ω γ ω γ ί α ς.

4.— Τὰ στοιχεῖα, ὅμως, αὐτὰ δὲν συνθέτουν μόνον τὴν ἰδιάζουσα ψυχικὴ δομὴ τῶν φορέων αὐτοῦ τοῦ πάθους, ἀλλὰ καὶ μιὰ πρωτότυπη ψυχογραφία τους. Στὶς μονογραφίες πού ὑπάρχουν γιὰ τοὺς Μεγάλους Παιδαγωγοὺς δὲν ἔχομε εἰδικὸ κεφάλαιο ἀφιερωμένο στὴν ψυχογραφία ἑνός, ἔστω, παιδαγωγοῦ οὔτε καὶ εἰδικὴ συγκριτικὴ ψυχογραφία στὴν παγκόσμια βιβλιογραφία ἐπὶ πολλῶν παιδαγωγῶν. Ἄν συναντοῦμε ψυχολογικοὺς χαρακτηρισμοὺς καὶ ψυχαναλυτικὲς ἐρμηνεῖες, συμβαίνει ὅλα αὐτὰ ν' ἀναφέρονται ἢ σὲ μία μόνον ψυχικὴ ἰδιότητά τους ἢ σὲ δύο-τρεῖς, ὅποτε δὲν ἔχομε οὔτε πλήρη ψυχογραφία γιὰ ἕναν παιδαγωγὸ οὔτε συγκριτικὴ ψυχογραφία, πού θὰ μᾶς ἔδινε τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ψυχολογίας τῶν Μεγάλων Παιδαγωγῶν. Οἱ ἰδιότητες, πού ἀνακαλύπτομε μὲ τὴν ἔρευνά μας, καλύπτουν ὅλη τὴν ἔκταση καὶ τὸ βάθος τῆς ψυχικῆς δομῆς των. Ἡ διατομὴ, ἐπίσης, πού ἐπιφέρομε ἐπὶ αὐτῆς τῆς δομῆς, εἶναι κάπως πρωτότυπη, διότι οὔτε στὴν ψυχαναλυτικὴ ἐρμηνεῖα δεδομένων περιοριζόμεστε, οὔτε κατὰ ψυχικὰ φαινόμενα, μὲ τὴν κλασικὴ τους διάκριση (νοημοσύνη, συναίσθημα, βούληση), ἐκθέτομε τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἔρευνά μας. Πέραν ἀπὸ ὅλα αὐτὰ, στὴ μελέτη αὐτὴ ἐπιτελεῖται μιὰ διατομὴ στὴν ψυχικὴ δομὴ τους τέτοια, πού μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συλλάβωμε μὲ τὴ στοχαστικὴ ἀνάλυση τὸν δυναμισμό τῆς προσωπικότητός των, τὴν ποιότητά του, τὴν κατεύθυνσή του, τὶς πηγές του, καὶ ὅλα αὐτὰ, ὅπως εἶναι συνειδητὰ ἀπὸ τοὺς φορεῖς τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας, ὅπως ἀποτελοῦν καθημερινὸ βίωμα καὶ νόημα καὶ σκοπὸ τῆς υπάρξεώς των.

Ἡ ἀποκάλυψη τῆς διαθέσεως γιὰ τὴ διαμόρφωση ἔντονης τῆς παρουσίας τῆς υπάρξεώς των μὲ τὴν κατανόηση τῶν σχέσεών τους μὲ τὸ Χρόνον, τοὺς Ἄλλους καὶ τὸ Ὑπερβατὸν καὶ ἡ διαπίστωση τῶν ἄλλων τάσεών τους (φιλότιμος, συζεύξεως ψυχῶν καὶ ἠρωϊκῆς διαθέσεως) μαρτυροῦν κάποια πρωτοτυπία διατομῆς ἐπὶ ψυχικῶν καταστάσεων.

5.— Ἐτοι ἀποκαλύπτεται μιὰ ἰδιάζουσα ψυχικὴ δομὴ στοὺς ἀφωσιωμένους στὴν παιδεία ἀνθρώπους καὶ συμπληρώνονται πλέον μὲ τὸ κεφάλαιο τοῦτο, ἀπ' ὅλες τὶς πλευρές, τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ φαινομένου τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας. Τὰ σχετικὰ δεδομένα ἀπὸ ὅλη τὴν ἔρευνά μας συνάγονται στὶς ἐπόμενες σελίδες στὰ γενικὰ συμπεράσματα.

Βιβλιογραφία τοῦ Γου Κεφαλαίου

- 1) AGUSTSSON — S.J. LA DOCTRINE D' EDUCATION DE G. KERSCHENSTEINER ED RODSTEN PARIS 1936.
- 2) BERTRAND — E. L' OEUVRE SCOLAIRE DE G. KEPSCHENSTEINER A MUNICH, DUNOD PINAT, PARIS 1914.
- 3) BREHIER — E. LES THEMES ACTUELS DE LA PHILOSOPHIE, P.U.F. 1956. 1956.
- 4) ΓΕΩΡΓΟΥΔΗ — Κ. Σύγχρονοι Φιλοσοφικαὶ κατευθύνσεις, Ἀθῆναι 1954.
- 5) CHATEAU). μετ. Κ. Κίτσου: Οἱ Μεγάλοι Παιδαγωγοί, Κένταυρος, Ἀθῆναι 1958.
- 6) ΛΟΥΒΑΡΙ Ν.: Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας, τ. Α', Ἀθῆναι.
- 7) DELBOS — V., FIGURES ET DOCTRINES DE PHILOSOPHES, PLON, PARIS 1921.
- 8) ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ — Α. Οἱ πρώτες προσπάθειες στὸ Μαράσλειο, Ἀθῆναι.

- 9) FOULQUIE — P., L' EXISTENTIALISME, P.U.F. 1958.
- 10) HUBERT — R., HISTOIRE DE PEDAGOGIE, P.U.F. 1949.
- 11) HUBERT — R., μεταφ. Κ. Κίτσου — Ν. Σκολάτου: Γενική Παιδαγωγική, 'Αθήναι 1959.
- 12) ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ — Ι — Ν. Σύστημα φιλοσοφικής ηθικής, 'Αθήνα, 1947.
- 13) ΚΡΙΑΡΑ — Ε. Οί τρεις μεγάλοι Πατέρες τῆς 'Εκκλησίας καὶ τὰ ἀρχαῖα Γράμματα. Θεσσαλονίκη, 1955.
- 14) LIEIF — J. — RUSTIN — G., PEDAGOGIE GENERALE, ED. DELAGRAVE, PARIS 1953.
- 15) MALVERNE — L., SIGNIFICATION DE L' HOMME, P.U.F., 1960.
- 16) MARCHAND — M., HYGIENE AFFECTIVE DE — L' EDUCATEUR, P.U.F., 1956.
- 17) «ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ», περιοδικόν, Νο 750.
- 18) ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ 'Απομνημονεύματα, ἔκδ. Ι — Π. Ζαχαροπούλου, 'Αθήναι, 1939.
- 19) ΠΑΛΛΙΟΛΟΓΟΥ — Γ., Ι.Ε. Πεσταλότσης, 'Αθήναι 1953.
- 20) ΠΑΛΛΙΟΛΟΓΟΥ — Γ., 'Η νέα δημοδιδασκαλική παιδεία ἐν Γερμανίᾳ, 'Αθήναι 1926.
- 21) ΠΑΛΛΙΟΛΟΓΟΥ — Γ., Οἱ ἑξ κύριοι τύποι τῆς ἀτομικότητος, 'Αθήναι 1937.
- 22) ΠΑΠΑΜΑΤΡΟΥ — Μ., J. H. PESTALOZZI, ἔκδ. Α. Ράλλη, 'Αθήναι 1929.
- 23) ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ — Ε. Φιλοσοφία καὶ παιδεία, 'Ἔκδοσις, 'Αθήναι, 1957 (σελ. 164 —169).
- 24) PESTALOZZI — J. H., LE CHANT DU STONE, ED. LA BACONNIERE, NEUCHATEL, 1946.
- 25) ΠΛΑΤΩΝΟΣ Κρίτων.
- 26) ΠΛΑΤΩΝΟΣ 'Απολογία.
- 27) ΠΛΑΤΩΝΟΣ Φαίδων.
- 28) ΠΛΑΤΩΝΟΣ Πολιτεία.
- 29) ΠΛΑΤΩΝΟΣ Τίμαιος.
- 30) ΠΛΑΤΩΝΟΣ Συμπόσιον (Ι. Συκουτρή).
- 31) SCHARER — K., L' HOMME ANTIQUE ET LA STRUCTURE DU MONDE INTERIEUR, PASTOT, PARIS, 1958.
- 32) SEIFFARTH — L. W. PESTALOZZI S'AMTLICHE WERKE, 12 τόμοι, LIEPNIETZ 1902.
- 33) ΣΦΕΤΣΙΕΡΗ — Κ., 'Η ψυχοσύνθεσις τοῦ ἀνθρώπου, 'Αθήναι 1940.
- 34) ΣΥΚΟΤΤΡΗ — Ι., Μελέται καὶ ἄρθρα, 'Αθήναι, 1956.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

I

1.— 'Απὸ τὰ δεδομένα τῆς ἐρευνητικῆς μας ἐργασίας διαπιστώνεται, ὅτι στοὺς τρεῖς Μεγάλους Παιδαγωγούς, ΣΩΚΡΑΤΗ, Pestalozzi καὶ Kerschensteiner, ἐνυπάρχει ἕνας ἐσωτερικὸς ὀρμητικὸς δυναμισμὸς, ποὺ κατευθύνει τοὺς φορεῖς του νὰ θεωροῦν ὡς ὕψιστο ἀγαθὸ τῆς ζωῆς τὴν πραγματοποίηση τοῦ ἰδεώδους τῆς μορφώσεως τῶν ἀνθρώπων.

'Ο ἐσωτερικὸς αὐτὸς δυναμισμὸς, ὅπως ἐμφανίζεται στὴ ζωὴ καὶ στὴ δράση ἀνθρώπων, ποὺ ἱστορικὰ ὑπῆρξαν, ἀποτελεῖ τὸ πάθος τῆς παιδαγωγίας. Εἶναι θετικὸ πάθος δημιουργίας, διότι, μὲ τὴν κατεύθυνσή

του, με την κυριαρχία του στην ψυχή και με τα άλλα ψυχικά φαινόμενα που υποκινεί, έχει ως καρποφορία τη δημιουργία ανθρώπων, την εκκόλαψη και δημιουργική γονιμότητα του ανθρώπινου στοιχείου στον αναπτυσσόμενο άνθρωπο και, κατά συνέπεια, την ικανοποίηση ενός πόθου των φορέων του για τη διασφάλιση της αιωνιότητος αυτού του στοιχείου σ' όλα τα ανθρώπινα όντα.

2.— Οί φορείς αυτού του πάθους έχουν έντονη συναίσθηση μέσα τους αυτού του ανθρώπινου στοιχείου, το οποίο θεωρείται ως πνευματική όρμη να ξεπερνάει ο άνθρωπος πάντοτε τον εαυτό του, τη δεδομένη κατάσταση του, ως ακόρεστη αναζήτηση της αλήθειας, της αρετής, της ωμορφιάς και της αρμονικής συνδέσεως με το Σύμπαν· ζούν μέσα τους έναν έρωτα για την αρμονική ολοκλήρωση μέσα τους της «Πενίας και του Πόρου», όπως είπε ο Πλάτων (15— παράγρ. 203, B, C, D)¹: φέρουν στην ψυχή τους την Πενία, αισθάνονται την ανάγκη κι' αναζητούν να βρουν την αρμονία των δυνάμεων και τάσεων του Έγώ τους και την αιώνια αρμονία της ανθρώπινης οντότητας και του κόσμου· καταβάλλουν γι' αυτή την ανάγκη τους συνεχείς προσπάθειες και διαθέτουν δυνάμεις, «επίνοια», και όλα τα μέσα για την ικανοποίηση της ανάγκης, αφού φέρουν μέσα τους και τον Πόρον (=επίνοια, μέσα για τις δυσκολίες ή την ικανοποίηση πόθων) μαζί με την Πενίαν· έτσι ζούν τη σύζευξη της Πενίας και του Πόρου, από την οποία γεννᾶται ο Έρως· αισθάνονται έντονα αυτόν τον Έρωτα να έχει σύντροφο τη στέρηση, την αναζήτηση (αφού όμοιάζει με τη μητέρα του Πενία) και να είναι ριψοκίνδυνος, ενεργητικός, επινοητικός, επιθυμητής των εκλεκτών και της φρονήσεως (αφού όμοιάζει με τον πατέρα του Πόρον).

3.— Ο Σωκράτης όμως δεν κρατεί μόνον για τον εαυτό του τη συμβουλή της Διοτίμας, της μυθικής γυναίκας από την Μαντίνεια, για την προέλευση και τις ιδιότητες του Έρωτος, που ώφειλε να καλλιεργήσει στον εαυτό του, αλλά την ανακοινώνει και στους μαθητάς του με σκοπό να κατανοήσουν κι' εκείνοι πληρέστερα την έννοια του Έρωτος, να συναισθανθούν μέσα τους την ανάγκη για την αναζήτηση της έσωτερικής κι' έξωτερικής αρμονίας της οντότητός των, την αναζήτηση της πνευματικής των ούσίας. Γι' αυτό, το Συμπόσιο του Πλάτωνος, με τον λόγο του Σωκράτη κατά τις συμβουλές της Διοτίμας και με τις επακόλουθες συζητήσεις, αποτελεί το πρώτο και άφθαστο έργο για το φαινόμενο της παιδαγωγίας.

4.— Η συμβουλή όμως της Διοτίμας δεν απευθύνεται μόνον προς τον Αθηναίο εκείνο παιδαγωγό της αρχαιότητας, ούτε επίσης ή παιδαγωγία του Σωκράτη αναπτύσσεται για τους μαθητάς του μόνον στο Συμπόσιο. Την Διοτίμα ακούουν και όλοι οί Μεγάλοι Παιδαγωγοί, όπως ο Pestalozzi κι' ο Kerschesteiner, που συναισθάνονται μέσα τους έναν παρόμοιο Έρωτα και που μοχθούν με την παιδαγωγία τους να καλλιεργήσουν τη συναίσθηση αυτού του έρωτος προς την πνευματική ανθρώπινη ούσία και στους μαθητάς των. Η άτομική όμως ευτυχία από τη σύζευξη μέσα τους της Πενίας και του Πόρου δεν θεωρείται από τον ίδιο τον εαυτό τους πλήρης ευτυχία. Αισθάνονται την ανάγκη ενός συμπληρώματος, που προέρχεται από τον πόθο να βοηθήσουν τους συνανθρώπους των, για να επιτύχουν μέσα τους κι' εκείνοι την ίδια σύζευξη της Πενίας και του Πόρου. Η συναίσθηση αυτής της έλλείψεως γίνεται έντονος έσωτερικός πόθος, γίνεται σιγά-σιγά πνευματική ανάγκη, ή

1) Η βιβλιογραφία καταχωρίζεται στο τέλος του Κεφαλαίου.

ὅποια, μὲ τὴν κατάλληλη τροφοδότηση, μεταβάλλεται σὲ ὀρμητικὸ δυνάμι-
σμοῦ ποῦ τείνει στὴν ἀπόκτηση αὐτοῦ τοῦ συμπληρώματος, γίνεται πάθος παι-
δαγωγίας. Ὁ παιδαγωγὸς φαίνεται, ὅτι αἰσθάνεται τὴν εὐτυχία ὄχι μόνον μὲ
τὴ συναίσθηση ὅτι ὀλοένα προσεγγίζει περισσότερο ὁ ἴδιος, ὡς Ἐγώ, τὴν
πλήρη κατανόηση τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας του, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ συναίσθησή
ὅτι μὲ τὸν μόχθο του καὶ μὲ τὴ θυσία του ἀκόμη βοηθοῦνται νὰ προσεγγί-
σουν σ' αὐτὴ τὴν κατανόηση καὶ οἱ ἄλλοι.

5.— Καὶ ἔτσι, μπορούμε νὰ συμπεράνωμε, ὅτι τὸ πάθος τῆς παιδαγω-
γίας εἶναι ἔντονη βίωση τοῦ ἀνθρώπινου στοιχείου ἀπὸ τὸν φορέα του καὶ
ζωηρὴ ἐπιθυμία νὰ ἐκκολαφθῇ, νὰ καρποφορῇ καὶ νὰ διαιώνίζεται αὐτὸ τὸ
στοιχεῖο σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

6.— Τὰ δεδομένα ἀπὸ τὴν ἔρευνά μας αὐτὴ μπορούν νὰ εἶναι τὰ ἑξῆς:

α) Τὸ φαινόμενο τῆς ἀφοσιώσεως στὴν παιδεία ἀποδεικνύεται ὡς πά-
θος παιδαγωγίας, ποῦ ἔχει ἐκδηλωθῇ κατὰ τὸ παιδευτικὸ ἔργο ὀρισμένων
παιδαγωγῶν.

β) Ἡ ἔννοια τῆς ἀγωγῆς, ὅπως διαφαίνεται στὸ ἔργο μεγάλων παιδα-
γωγῶν, πρέπει νὰ λάβῃ νέο περιεχόμενο, τὸ περιεχόμενο τοῦ πάθους τῆς παι-
δαγωγίας (κοινὴ προχωρητικὴ πορεία παιδαγωγοῦ καὶ μαθητῶν).

γ) Ὁ ὅρος παιδαγωγία πρέπει ν' ἀναφέρεται ὄχι μόνον στὴν παιδικὴ
καὶ ἐφηβικὴ ἡλικία, ἀλλὰ καὶ σὲ κάθε ἀνθρώπο οἴσοδήποτε ἡλικίας, ἐφ' ὅ-
σον πιστεύεται ὅτι ὅλοι οἱ ἀνθρώποι πρέπει νὰ διατηροῦν μέσα τους τὸ παι-
διάτικο στοιχεῖο¹, τὴν τάση δηλαδὴ πρὸς τὰ ἐμπρὸς (4— σελ. 26—31), πρὸς
τὴ συνεχῆ ἐξέλιξη, πρὸς τὴ βαθύτερη κατανόηση καὶ πλουσιώτερη κάθε φο-
ρὰ καρποφορία τοῦ ἀνθρώπινου στοιχείου τους.

δ) Τὰ αἰώνια προβλήματα τῶν ἀντιθέσεων μεταξὺ τῶν ποικίλων κατὰ
καιροὺς σκοπῶν ἀγωγῆς, ὅπως καὶ τῶν ἀποκλίσεων τῶν παιδαγωγῶν κατὰ
τὸ παιδευτικὸ ἔργο τους, τῶν μὲν πρὸς τὸν σκοπὸ τῆς ἀγωγῆς, τῶν δὲ πρὸς
τὰ μέσα ἀγωγῆς καὶ τὴν κοινωνικὴ προσαρμογὴ, εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ὑφί-
στανται, ὅπως δὲν ὑπῆρχαν στὶς συνειδήσεις καὶ στὸ ἔργο τῶν μεγάλων φο-
ρέων τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας (βλέπε Β' καὶ Γ' κεφάλαια).

ε) Ἡ χρησιμότητα τῶν πορισμάτων ἀπὸ τὴν ἔρευνά μας εἶναι σημαντι-
κὴ γιὰ τὴ λύση τῶν παιδαγωγικῶν προβλημάτων τοῦ παρόντος (οἱ σχετικὲς
σκέψεις μας ἐκτίθενται στὶς ἐπόμενες σειρές).

II

1.— Στὴν ἐποχὴ μας, ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς, προβάλλει ἐπιτακτικὰ τὸ
ἀνθρωπολογικὸ αἶτημα τῆς στροφῆς τῶν συνειδήσεων πρὸς τὴ θεώρηση ὅλων
τῶν ἐνεργειῶν καὶ τῶν πολιτιστικῶν ἐπιτευγμάτων ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ ἀν-
θρώπου (17— σελ. 14—15). Ἀπὸ τὴ μελέτη μας διαπιστώνεται, ὅτι, σὲ παρ-
όμοιες καταστάσεις, ἄλλες ἐποχές, ἡ στροφὴ αὐτὴ ἔχει ἐπιδιωχθῇ μὲ τὴν
παιδεία καὶ ὅτι ἡ καρποφορία τῶν σχετικῶν προσπαθειῶν καὶ μόχθων ὑπῆρ-
ξε σημαντικὴ.

1) Στὴ λέξη παιδαγωγία τὸ συνθετικὸ στοιχεῖο παιδί διατηρεῖται καὶ γιὰ τὴν ἀγωγή τῶν
ἐνηλίκων, ἐφ' ὅσον γίνεται δεκτὸ σήμερα, ὅτι καὶ οἱ ἐνήλικοι κλείουν μέσα τους τὸ
παιδιάτικο στοιχεῖο τους, τὴν τάση δηλαδὴ πρὸς ἐξέλιξη μὲ προσωπικὴ δημιουργία καὶ
ὄνειρα (4— σελ. 30—31).

2.— Στὴ χώρα μας εἰδικώτερα, ὅπου τὸ αἶτημα αὐτὸ τίθεται ἐπιτακτικώτερα τόσο ἀπὸ τὴν σύγχρονη κατάσταση τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν μας πραγμάτων ὅσο κι' ἀπὸ τὴν βαρύτητα τῆς πνευματικῆς μας κληρονομιάς, καὶ ὅπου διαπιστώνονται σημαντικὲς ἐλλείψεις γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῆς Νεολαίας μας καὶ τὴ γενικώτερη καλλιέργεια τοῦ λαοῦ μας, τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν παιδεία ἐπιβάλλεται νὰ εἶναι ἀπ' ὅλες τὶς κατευθύνσεις ζωηρὸ καὶ εἰλικρινές. Ἐν, γιὰ τὴν κάλυψη ἐλλείψεων ἀπὸ ἀπόψεως προγραμματισμοῦ (9—), ὀργανώσεως τῶν εἰδικῶν κατευθύνσεων ἐκπαιδεύσεως τῶν Νέων μὲ βέβαιες τὶς προοπτικὲς ἀπορροφήσεώς των στοὺς διαφόρους τομεῖς ἐργασίας, ἀπὸ ἀπόψεως ὑλικοῦ ἐξοπλισμοῦ τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων καὶ μεθοδολογίας στὴ σχολικὴ ἐργασία καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἰδεολογικοῦ προσανατολισμοῦ τῆς γενικῆς μορφώσεως τοῦ ἐξελισσομένου ἀνθρώπου (11 —σελ. 14—20), θεωρεῖται ἀπαραίτητη ἢ ἔμπρακτε ἐκδήλωση ζωηροῦ διαφέροντος τῆς πολιτείας, ἄλλο τόσο εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ὑπάρχουν ἐργάται τῆς παιδείας, δάσκαλοι καὶ καθηγηταί, ποὺ θὰ αἰσθάνονται μέσα τους κάποιο πάθος παιδαγωγίας. Προγραμματισμοί, παροχὴ ὑλικῶν μέσων, μεθοδολογικὲς κατευθύνσεις καὶ διατύπωση σαφῶν ἰδεολογικῶν προσανατολισμῶν δὲν μποροῦν νὰ καρποφορήσουν, ἂν δὲν βρίσκουν τὴ σχετικὴ θερμὴ ἀνταπόκριση στὶς ψυχὰς τῶν ἐκπαιδευτικῶν. Συμβαίνει, μάλιστα, ὅταν ἐλλείπη ἐντελῶς ἢ ἀπαραίτητη κρατικὴ μέριμνα, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Σωκράτη καὶ τοῦ Pestalozzi, ν' ἀναπτύσσεται ἕνας τέτοιος ψυχικὸς δυναμισμὸς σ' ὠρισμένους παιδαγωγούς, ὥστε ν' ἀντιμετωπίζονται ολοκληρωτικὰ κι' ἀποτελεσματικὰ οἱ σοβαρὲς ἐλλείψεις τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ λαοῦ των. Ἡ σημασία τοῦ ψυχικοῦ παράγοντος τῶν ἐκπαιδευτικῶν γιὰ τὴν εὐόδωση τῆς ἐκπαιδευτικῆς δραστηριότητος μιᾶς πολιτείας ὑπολογίζεται σήμερα σοβαρὰ ἀπὸ τὰ πλούσια Κράτη, τὰ ὁποῖα ἐνῶ διαθέτουν ἀξιόλογα κονδύλια ἀπὸ τὸν προϋπολογισμό τους γιὰ τὴν παιδεία, ἐνῶ προγραμματίζουν, μελετοῦν καὶ κατευθύνουν τὰ ἐκπαιδευτικὰ πράγματα, ἔχουν ἐν τούτοις καὶ εἰδικὰ συστήματα γιὰ τὶς ἐξετάσεις καὶ δοκιμασίας στὴν ἐπιλογή τῶν καταλλήλων ἐκπαιδευτικῶν καὶ γιὰ τὴ μόρφωσή τους καὶ τὴν ἐπαρκῆ τροφοδότηση τῶν διαθέσεών τους πρὸς τὴν παιδαγωγία. Μὲ τὰ συστήματα αὐτὰ διενεργεῖται ἢ διάγνωση τάσεων, ποὺ θὰ εὐνοήσουν τὴν καλλιέργεια χαρακτηριστικῶν τοῦ πάθους παιδαγωγίας καὶ προσφέρεται ἢ κατάλληλη ἐνίσχυση αὐτῶν τῶν τάσεων, μὲ τὴ βασικὴ παιδαγωγικὴ μόρφωση καὶ τὴ συνεχῆ κατὰ καιροὺς ἐπιμόρφωση.

3.— Σὲ τέτοιες προσπάθειες ἐπιλογῆς καὶ μορφώσεως τῶν λειτουργῶν ὅλων τῶν βαθμίδων τῆς ἐκπαιδεύσεως, ἢ ἀνεύρεση φορέων πάθους παιδαγωγίας, ἢ ἀνάλυση τῆς βιοτικῆς των πορείας, τῶν στοχασμῶν καὶ τοῦ παιδαγωγικοῦ των ἐνεργήματος καὶ ἢ ψυχογραφία τῶν προσωπικοτήτων τους πρέπει νὰ θεωρηθοῦν βασικὲς ἐνέργειες. Μόνον ὅταν κατανοήσουν οἱ ἐκπαιδευτικοὶ ὅλων τῶν βαθμίδων, ὅτι, πράγματι, ὑπῆρξαν κατὰ καιροὺς, ἀληθινοὶ φορεῖς πάθους τῆς παιδαγωγίας, ὅτι ἀντιμετώπισαν μὲ μόχθους καὶ μὲ εὐψυχία πρὸς θάνατον παρόμοια μὲ τὰ δικά των καὶ δυσκολώτερα ἀκόμη προβλήματα, τότε, ὄχι μόνον θὰ ὑποδειγματισθοῦν στὴν τεχνικὴ τῆς ἀντιμετωπίσεώς των, ἀλλὰ καὶ θὰ φρονηματισθοῦν καὶ θὰ αἰσθάνωνται νὰ θεριεύη μέσα τους ἕνας ὀρμητικὸς δυναμισμὸς γιὰ τὴ δημιουργία ἀνθρώπων.

4.— Ἐν, οἱ κατὰ καιροὺς φορεῖς τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας ζοῦσαν ἐντονα τὰ προβλήματα τῆς παιδείας τοῦ τόπου των καὶ συνελάμβαναν τὶς ἀνάλογες λύσεις, εἶναι χρήσιμο γιὰ τοὺς παιδαγωγούς τῆς ἐποχῆς μας νὰ ἐρευνηθοῦν καὶ νὰ τεθοῦν μὲ σαφήνεια μερικὰ προβλήματα παιδείας τοῦ δι-

κοῦ μας ιδιαίτερα ἔθνους· πρόκειται γιὰ προβλήματα πρὸς τὰ ὁποῖα οἱ ἐκπαιδευτικοί μας ὀφείλουν νὰ στραφοῦν μ' ἀληθινὸ πάθος δημιουργίας:

Α'.— Ἀπὸ τὶς οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς συνθῆκες στὴ χώρα μας προβάλλει τὸ αἶτημα καλλιέργειας τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν ἄνθρωπο, μιᾶς ἀγάπης, ποὺ θὰ ἐκδηλώνεται ἔμπρακτα ὡς μέριμνα γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν Δικαιωμάτων τῆς παιδικῆς, ἐφηβικῆς καὶ ὠριμῆς ἡλικίας, ὅπως ἀναγνωρίζονται σήμερα ἀπὸ ὅλα τὰ ἔθνη (8—σελ. 10—14, 10—No 1/1960): προστασία καὶ ἀγωγή τοῦ ἀνθρώπου). Τὰ σχετικὰ κατάλληλα παιδευτικὰ ἔργα γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν Δικαιωμάτων αὐτῶν μποροῦν νὰ ἐπινοηθοῦν καὶ νὰ ἐκτελεστοῦν ἀπὸ φορεῖς ἐνὸς πάθους δημιουργίας, τοῦ ὁποῖου ἀντικείμενο θὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος μὲ τὶς βιοτικὲς καὶ πνευματικὲς ἀνάγκες του.

Β'.— Γιὰ τὸν καθορισμὸ τοῦ συγκεκριμένου πνευματικοῦ περιεχομένου καὶ τῶν εἰδικῶν πλαισίων κάθε τέτοιας μέριμνας γιὰ τὸν ἄνθρωπο γεννᾶται τὸ δεύτερο αἶτημα, κατὰ τὸ ὁποῖο πρέπει ν' ἀναζητηθῆ μιὰ σύνθεση ἀρισμένων πολιτιστικῶν ἀξιῶν, ἀφ' ἐνὸς ἐκείνων, ποὺ ἐπιβιοῦν ἢ μποροῦν νὰ ἐπιζήσουν ἀπὸ τὸν κλασικὸ, βυζαντινὸ καὶ νεώτερο πολιτισμὸ μας στὴ σύγχρονη ζωὴ καὶ πραγματικότητα, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐκείνων ποὺ συνθέτουν τὸν σύγχρονο παγκόσμιον πολιτισμὸ μὲ τὰ ἐπιτεύγματα τῶν ἐπιστημονικῶν προσπαθειῶν καὶ τὰ δεδομένα τῶν ἀνθρωπολογικῶν ἐρευνῶν (17—σελ. 14, 2—σελ. 20. 54—3). Ἐὰν τὸ αἶτημα τοῦτο ἔχη ἤδη προβληθῆ γενικώτερα ἀπὸ παιδαγωγοὺς καὶ πνευματικοὺς ἡγέτας στὸν τόπο μας (5—σελ. 7—25, 6—σελ. 38, 7—σελ. 31, 11—, 12—, 13—, 14—, 15—, 16—), τώρα, πλέον, πρέπει νὰ ἐννοηθῆ ὡς ἀνάγκη ἀναζητήσεως καὶ καθορισμοῦ τῶν συγκεκριμένων πολιτιστικῶν ἀξιῶν στὶς λεπτομέρειές των, ποὺ θὰ μποροῦν ν' ἀποτελοῦν τὸ ὑλικὸ καὶ τὰ πλαίσια γιὰ τὴν γενικὴ καὶ εἰδικὴ ἐκπαίδευση καὶ καλλιέργεια τῶν παιδιῶν, τῶν ἐφήβων καὶ τῶν ὠρίμων. Ἀναγνωρίζεται, βέβαια, σήμερα, ὅτι μὲ τὸν ὄρο «ἀνθρωπισμός» ἐννοοῦμε τὸ φυσικὸ του περιεχόμενο, τὴν προσπάθεια δηλαδὴ γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ ὠλοκληρωμένου ἀνθρώπου καὶ ὅτι ἡ λύση τοῦ προβλήματος τῆς παιδείας μας εἶναι «ἡ μεθοδικὴ κρίση καὶ συναίρεση μέσα στο σῶμα τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν στοιχείων τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ὅλων τῶν αἰώνων στὶς κορυφαῖες δημιουργίες του σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ θ' ἀναζητήσωμε στὶς πνευματικὲς καὶ τὶς τεχνικὲς ἐπιτεύξεις τῆς Εὐρώπης τῶν νεωτέρων καὶ τῶν νεωτάτων χρόνων» (14—σελ. 17). Παραμένει, ὅμως, τὸ αἶτημα τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῆς τῆς Ἰδέας σ' ὅλες τὶς βαθμίδες καὶ κατευθύνσεις τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ τόπου μας καὶ στὶς ὀργανωμένες προσπάθειες εὐρύτερης παιδείας τοῦ λαοῦ μας.

Γ'.— Γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς κατάλληλης τεχνικῆς κατὰ τὸ παιδευτικὸ ἐνέργημα καὶ γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ἀνωτέρω γεννᾶται τὸ τρίτο αἶτημα γιὰ τοὺς φορεῖς τοῦ πάθους τῆς παιδαγωγίας, τὸ αἶτημα ἀφοσιώσεως στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τῶν παιδαγωγικῶν πραγμάτων, μὲ τοὺς καρποὺς τῆς ὁποίας θὰ ἐπιτελεῖται ἡ παιδαγωγία στὴν πιὸ πλήρη ἐννοιά της. Τὸ αἶτημα τοῦτο ἐρμηνεύεται εἰδικώτερα ὡς ἀνάγκη δημιουργίας ἑλληνικῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης μὲ συνέχειαν ἐρευνῶν καὶ μὲ ἐξασφαλισμένη τὴ διαδοχὴ τῶν ἐπιστημόνων -- ἐρευνητῶν (στὴ βιολογία, ψυχολογία, φιλοσοφία τῆς ἀγωγῆς, κοινωνιολογία, μεθοδολογία ἀγωγῆς) σὲ εἰδικὰ Κέντρα τῶν ἐπιστημῶν τῆς ἀγωγῆς, ποὺ πρέπει νὰ ὀργανωθοῦν στὰ Πανεπιστήμιά μας. Σ' αὐτὰ θὰ μελετῶνται τὰ ἀνθρωπολογικὰ προβλήματα τοῦ παρόντος καὶ οἱ ἰδεολογικοὶ προσανα-

τολισμοὶ τῆς παιδείας¹, θὰ προγραμματίζωνται τὰ συστήματα ἐκπαιδεύσεως, θὰ ἐλέγχωνται μὲ ἐπιστημονικὰ μέσα τὰ ἀποτελέσματα τῶν πειραματισμῶν, θὰ ἐτοιμάζωνται τὰ πορίσματα ἐρευνῶν στὴν ἑλληνικὴ πραγματικότητα, γιὰ νὰ προσφερθοῦν γιὰ τὴν ἐπιλογή, τὴ μὀρφωση καὶ ἐπιμὀρφωση τῶν ἐκπαιδευτικῶν, καὶ θὰ διοχετεύεται κάθε ἐνέργεια καὶ προσφορά τῆς πολιτείας σὲ ἐξερευνημένο καὶ γόνιμο ἔδαφος (7—σελ. 158—176).

5.— Αὐτὰ τὰ τρία εἰδικὰ αἰτήματα συνθέτουν κατὰ τρόπο συγκεκριμένο τὸ πρόβλημα τῆς παιδείας στὴ χώρα μας, πὸ ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ ἀνθρωπολογικὰ θέματα τῶν καιρῶν μας.

Ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς μας, καὶ εἰδικώτερα ὁ Ἑλληνας ἄνθρωπος, αἰσθάνεται κάποια ἀδυναμία κατανοήσεως καὶ ἀποδοχῆς τῶν ταχυτάτων ἐξελίξεων καὶ ἀπροόπτων μεταβολῶν, οἱ ὁποῖες πλήττουν τὴν ἐπαγγελματικὴ καὶ ἐπιχειρηματικὴ του νοοτροπία, τὴν πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ του νοοτροπία καὶ τὴν αἰσιοδοξία του στὴν ἐνατένιση τοῦ μέλλοντος. Ἀπροετοίμαστος ὁ ὁδοιπόρος τοῦ 20οῦ αἰῶνος ἀπὸ τὴν ἄποψη διανοητικοῦ καὶ ἠθικοῦ κριτηρίου καὶ σωματικῆς δεξιότητος καὶ ἀντοχῆς, γιὰ νὰ κατανοήσῃ καὶ λάβῃ ἐνάργον θέσῃ στὶς σύγχρονες ἐξελίξεις, εἶναι φυσικὸ νὰ βασανίζεται σήμερα ἀπὸ τὰ συμπλέγματα ἐλλείψεως ἀσφαλείας, κατωτερότητος, ἐνοχῆς καὶ ἐντροπῆς. Ἡ βοήθεια πρὸς αὐτὸν τὸν ὁδοιπόρο, γιὰ νὰ καλλιεργῇ μέσα του τὴν ἰκανότητα τῆς προοπτικῆς, ν' ἀποκτᾶ γνώσεις, νὰ βρῖσκη τὴν ψυχικὴ του «αἰθρία», ν' ἀναπτύσῃ τὴ φαντασία του, νὰ ἐμπλουτίζεται μὲ ἐνθουσιασμὸ καὶ θάρρος, νὰ προβαίνει σὲ ὀμαδικὲς δραστηριότητες καὶ νὰ ἐνεργῇ πάντοτε μὲ «ἀνθρωπία», νὰ πορεύεται μὲ ὀρθιο τὸ ἀνάστημα τοῦ Ἀνθρώπου, μὴ τέτοια βοήθεια εἶναι ἀπαραίτητη σήμερα περισσότερο ἢσως ἀπὸ κάθε ἄλλη ἐποχὴ. Ἡ ἀνταπόκριση σ' αὐτὸ τὸ ἀνθρωπολογικὸ αἶτημα ἐπιτελεῖται μόνον ἀπὸ ἀληθινὸς φορεῖς πάθους δημιουργίας, πὸ μπόρεσαν καὶ βρῆκαν ἔτσι ἓνα ὑψηλὸ νόημα στὴ ζωὴ τους. Καὶ ἴσως τὸ ὑψηλότερο νόημα στὴν ἀνθρώπινη ζωὴ νὰ εἶναι ἡ συνεχῆς μέριμνα γιὰ μὴ τέτοια δημιουργία.

Βιβλιογραφία ἐπὶ τῶν συμπερασμάτων.

- 1) ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ — Α. Ἡ ἱστορικὴ συνείδηση καὶ τὸ ἀγωνιστικὸ πνεῦμα τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ, Θεσσαλονίκη 1957.
- 2) BERGER — G. — RENOUVIN — P) LE MONDE EN DEVENIR, TOME XX, LAROUSSE PARIS 1959.
- 3) ΒΟΥΤΡΒΕΡΗ — Κ. Ὁ Ἑλληνικὸς ἀνθρωπισμὸς σήμερον, Ἀθῆναι 1960.
- 4) DEBESSE — M — μετ. Η. Ξηροτύρη: Ψυχολογία τοῦ παιδιοῦ, Κέντραυρος, Ἀθῆναι 1957.
- 5) ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ — Α. Τὸ κρυφὸ σχολειό, Ἀθῆναι 1950.
- 6) ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ — Α. Οἱ πρῶτες προσπάθειες στό Μαράσλειο, Ἀθῆναι.
- 7) ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ Α. Μελέτες καὶ πάρεργα, Ἀθῆναι 1958.
- 8) ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου (10—12—1948). Ἐπιστημον. προσανατολισμοί: Κ. Κίτσου, Ἀθῆναι 1955.

1) Σὲ τοῦτο θὰ συμβάλῃ καὶ ἡ κριτικὴ ἀνάλυση τῶν στοχασμῶν γιὰ τὴν παιδεία μας, πὸ διετύπωσαν, τὰ τελευταῖα χρόνια, ἀρκετοὶ Ἑλληνες στοχασταὶ σὲ σχετικὲς ἀνθρωπολογικὲς ἢ φιλοσοφικὲς μελέτες των.

- 9) ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΠΑΙΔΕΙΑΣ: Πορίσματα (24—6—57 έως 10—1—58) 'Υπουργείον Παιδείας, 'Αθήναι 1958.
- 10) ENFANCE DANS LE MONDE, REVUE, No 1/1960 PARIS: Τὰ Δικαιώματα τοῦ παιδιοῦ.
- 11) ΚΑΚΡΙΔΗ — Ι. Θ. 'Ανθρωπιστικά, 'Αθήναι, 1942.
- 12) ΚΑΛΛΙΑΦΑ — Σ., Ψυχική σύστασις, χαρακτήρ καὶ ἀγωγή τοῦ "Ἑλληνοσ, 'Αθήναι 1949.
- 13) ΚΑΛΛΙΑΦΑ — Σ. 'Αναδιοργάνωσις τῆς ἐκπαιδεύσεως, 'Αθήναι 1945.
- 14) ΚΡΙΑΡΑ — Ε. Οἱ τρεῖς Μεγάλοι Πατέρες τῆς 'Εκκλησίας καὶ τὰ ἀρχαῖα Γράμματα, Θεσσαλονίκη, 1955.
- 15) ΠΛΑΤΩΝΟΣ, Συμπόσιον (Ι. Συκουτρῆ).
- 16) ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ, Περιοδικόν, 1960—1970 (κύρια ἄρθρα).
- 17α) ΤΑΤΑΚΗ — Β. 'Η φιλοσοφία ὡς ἀνθρωπογνωσία, Θεσσαλονίκη 1959.
- β) ΚΙΤΣΟΥ — Κ., 'Η παιδεία τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς μας, 'Ιωάννινα, 1965, (σελ. 30—70).
- γ) ΤΣΙΡΙΝΤΑΝΗ Α., 'Εμπρὸς εἰς τὴν κρίσιμον καμπήν, 'Αθήναι, 1957.
- δ) ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ — Α., Φυσικὴ καὶ "Ἀνθρωπος, 'Αθήναι, 1969.
- ε) PIAGET — J., PSYCHOLOGIE ET PEDAGOGIE, PARIS 1969.
- στ) ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ — Κ., Φιλοσοφικὴ 'Ανθρωπολογία, Λευκωσία, 1966.

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Κονίτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας